

БП 10437

ТРУДИ
ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА

Т О М

ІІ

ПРАЦІ
КАБІНЕТУ ВИВЧАННЯ
КНИГИ Й ЧИТАЧА

ЗБІРНИК ПЕРШИЙ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
проф. Д. БАЛИКИ

~~БЗВВ4-2~~

Бп 10437 — 2

НКО

УПРНАУКА

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО - ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

СЕКЦІЯ СОЦІОЛОГІЇ

БІБЛІОТЕКА І ЧИТАЧ НА УКРАЇНІ

А. 9.517. 2

2

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1 9 3 0 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“, „Нагтовому реєстрі“
та інших покажчиках Української
Нижньої Палати.

Трест „Київ-Друк“
6-та друкарня
вул. Леніна, № 19
15^{1/2} арк.

Укрголовліт № 2412 (2121). Тираж 2000. Ост. 364. А.

ВСТУПНА СТАТТЯ.

Ще недавно українська книгознавча думка не далеко сягала за межі книжкової статистики, розуміючи це завдання більш як порівняння нашої бідності до багатства сусідів, і менше як практичні висновки з тих невеличких тиражів та недостатнього асортименту книжок, який ставив Україну надніпрянську мало не на останнє місце серед усіх народів, що населявали колишню Російську імперію. Але вже перші місяці революції, відкривши широкі можливості перед нашою книгою, поставили їй нові завдання, поширили коло книгознавчих питань, розв'язання яких вимагало і значного запасу фактичного знання, і вміння орудувати науковими методами.

Перед українським книгознавством з загрозливою категоричністю стало питання про вивчення нікому досі невідомого читача, який без перебільшення мільйонами прийшов до видавця та до бібліотекаря і вимагав для себе лектури. Нечисленні, хоч і надзвичайно інтересні, спроби Куліша, Драгоманова, Франка, Грінченка та інших спостерігати впливи української книги, її значіння в читачівських колах, були для нашого часу цікаві як перші ластівки, як історична перспектива в минуле; але вони не давали ані достатнього для висновків фактичного матеріалу, ані ще більш — методологічної допомоги, бо всі ті спостереження, навіть експериментально переведені, були проти волі дослідників не досить науково упоряджені й зафіксовані.

Отже, український автор, видавець, книгар, бібліотекар примушені були працювати наосліп, опираючись більше на власну інтуїцію, бо не було наукової методології, науково уґрунтованого, бодай загального, інструктажу.

Особливо гостро наше книгознавство відчуло голос життя в умовах радянського культурного будівництва, коли і плани видавництва, і робота письменника, і планування біброботи рішуче вимагали якнайбільше фактів науково зібраних і науково досліджених. Тоді під впливом цих голосів починається перегляд схеми книгознавчих дисциплін перед тим прийнятих на українському ґрунті, як от відома схема Лисовського.

Цю схему на Україні було прийнято як робочу формулу, і вона найменшою мірою позначилася на нашій книгознавчій теорії, вона

в українській літературі майже не виявилася. Великою мірою під впливом схеми Лисовського розгорталася на перших своїх кроках організаційні форми української книгознавчої науки. Навіть тоді, коли сконструйовано науковий апарат Головної Книжної Палати, а згодом зформовано Інститут Книгознавства, в основі секційного поділу лежала, хоч і не названа офіційно, схема Лисовського.

Побудована на формальному розумінні книги, ця схема і в частинах своїх виявляла нахил до формального розуміння окремих бібліологічних дисциплін, і це чи не найповніш позначилося на бібліотекознавстві, що його подав Лисовський майже виключно, як дисципліну технічних проблем. Віддаючи належне вельми ясній і чіткій схемі Лисовського, ми визнаємо за нею поважну роль в розвиткові російської теоретичної бібліологічної думки, але перенесена з чималим запізненням на український ґрунт, вона тут стала за недовговічну, як ми сказали, робочу формулу, якої не тільки теоретичне, ба й практичне значіння зараз же почали перевіряти. Ця перевірка, перед тим, як знайти собі ясну формулу в теоретичній літературі, частково виявилася в практичних заходах Українського Інституту Книгознавства, який ще з року 1926, переглядаючи схему Лисовського, поставив під сумнів раціональність існування своєї бібліотечної комісії, а замість неї висунув ідею утворення Кабінету вивчання книги й читача.

На початку нам не здавалося, що проблема читачівства ґрунтовно змінить настановлення цілого бібліотекознавства: ми розглядали її, як одну з бібліотекознавчих дисциплін з своєрідними методами, які потребували, з огляду на порівнюючу молодість і практичну вагу нової дисципліни, пильнішого й уважнішого опрацювання. Проте, в короткому часі для нас стало очевидно, що проблема читачівства починає охоплювати всі інші бібліотекознавчі дисципліни і тим самим змінює цільове настановлення цілого бібліотекознавства, не тільки переносючи центр уваги з формального розуміння книги на читача, але й висуваючи новий об'єкт дослідження: комплекс „книга—читач“.

Пересунення центру й утворення нового об'єкту остільки ґрунтовно змінили співвідношення поміж окремими бібліотекознавчими дисциплінами, що тепер уже доводиться нам говорити про підпорядкованість всіх інших галузів бібліотекознавства проблемі читачівства. Це, на нашу думку, мало змінити і структуру Кабінету вивчання книги й читача, зробивши його центром науково-дослідчої бібліотекознавчої праці. Ми розуміємо, що таке переміщення центру ваги з книги на читача або на комплекс „книга—читач“ з неминучою послідовністю спричинить справжню революцію в так званому бібліотекознавстві¹.

¹ Для нас немає сумніву, що й термінологія вся буде відповідно змінена, бо й тепер уже ми відчуваємо певну невідповідність терміну „бібліотекознавство“ тому комплексові понять, які ми в нього в своїй новій практиці вкладаємо.

Свого часу нам довелося говорити про два роди бібліографії: книгоцентричну і читачецентричну¹. Ці терміни повною мірою можна прикласти й до схеми книгознавства в цілому. Усі книгознавчі схеми, до цього часу нам відомі, є книгоцентричні, і цим самим визначають формальну методологію, а почасти, взаємно ж, визначаються нею. Ми в своїй частковій спробі, відкинувши книгу як самоціль, розглядаємо її як соціальний чинник, соціальним завданням якого підпорядковані всі її формальні сторони. Це теоретичне твердження ми приклали до дослідницької практики Кабінету вивчення книги й читача і робимо дальші спроби прикладати його в інших секторах нашої роботи.

Робота Кабінету на перших кроках у зв'язку з такими новими завданнями великою мірою має бути експериментальною, і ми гадаємо, що цей експерименталізм якнайменше повинен шкодити практичним висновкам, які ми хочемо робити з своєї праці і на які безумовно чекають широкі кола численних робітників книги.

Якщо наше експериментальне поле на сьогодні обмежується майже виключно колишнім бібліотекознавством, то це тільки примушує нас докласти максимум зусиль, щоб цей читачецентричний метод поширився й на інші бібліологічні дисципліни; це має підготувати нову схему, яка й приведе до розуміння цілого книгознавства, як соціології книги.

¹ Актуальні питання української бібліографії. „Життя й Революція“ 1927, № 3, ст. 284 — 287. Там ми називали — „споживачецентрична“.

АНАЛІТИЧНИЙ ТА СИНТЕТИЧНИЙ МЕТОД ВИВЧАННЯ ЧИТАЧІВСТВА.

(До питання про роботу наукових бібліотек та бібліотек масового користування в справі вивчення читачівства).

Нам уже час домовитися про напрями, в яких важливо провадити вивчення читачівства, тому що в залежності від типу бібліотек (державна універсальна, спеціальна, вищої школи, політосвітня, військова і т. п.) і від завдань різних бібліологічних і наукових установ будуть різні можливості повноти і глибини вивчення. Було б помилкою визнати дійсним один напрям, один шлях вивчення, що диктується або доволі значним іменем того чи іншого бібліолога, або виробничим планом якоїнебудь однієї просвітньої установи. В такій молодій ще науці, як бібліотекознавство, цілком безпечно робити спроби шукати й вивчати питання різними методами. Канонізування одного приводить до дуже сумних наслідків. В останній час помітно, що ні в якому іншому питанні бібліотечної справи не висловлено більшої кількості загальних речень, трафаретних рецептів, слів, за якими не заховано ніякого реального змісту. У кожній новій статті вважають за добре повторювати ледве чи не тими самими словами 4—5 способів „вивчення“ читачівства, при чому ці „способи“ відповідно „ухвалені“, мають дозвіл і певний штамп. Непереверені на практиці або, в деяких випадках, наслідки доволі малого досвіду — ці способи, форми вивчення проголошують обов'язковими, єдино правильними, потрібними для бібліологічних установ всіх типів, хоча є підстава гадати, що такий шлях, як і проголошені „способи“, безумовно неправильні; дискусії, ставленню дослідів в різних напрямках треба дати покищо якомога більше місця.

У цій невеличкій статті робимо спробу накреслити ті можливі напрями, які дали б змогу вивчати читача в залежності від типу бібліотек, і відповідно до різних завдань щодо читачівства бібліологічних і взагалі наукових установ (вивчення читачівства з видавничою метою, для бібліотечної мети, для бібліографа, для педагога, для соціолога, історика літератури, критика, для лікаря і т. д.).

У вивчанні читачівства існує 5 великих напрямів або шляхів, які можуть бути названі в історичній послідовності свого виникнення:

- 1) Публіцистичний напрям у вивчанні читачівства;
- 2) Етопсихологічна теорія вивчання;
- 3) Бібліологічна психологія;
- 4) Вивчання „читачівських інтересів“.

Надзвичайно цінні праці в галузі психотерапії Марціновського, Дюбуа, Левенфельда, не говорячи вже про Фройда, Штекеля, Вальдштейна та інших, створюють ще один напрям, зв'язаний з психоаналізом і питаннями сублимації. Цей напрям можна назвати:

- 5) Психоаналітична теорія читачівства.

Способи вивчання, ті зовнішні форми, в яких вивчання читача провадиться, знаходилися, цілком зрозуміло, в тісному зв'язку з тим напрямом, якого дослідувач дотримувався.

Розгляньмо коротко головні напрями в вивчанні читачівства.

I. Публіцистичний напрям (публіцистичний метод у вивчанні читачівства).

Публіцист розглядає явища літератури, питання читачівства і т. п. з погляду громадських ідеалів тої або іншої групи громади. Класові інтереси, національні завдання, революційні або реакційні прагнення — головний двигун публіцистичної статті. Публіцист не дослідник; він сполучає те, про що пише, з своїми ідеалами, зі злободенним, з тим, що зараз поставлено на чергу. Автор публіцистичних статтів не вивчає питання глибоко і повно зі всіх боків; він бере його тільки за привід для міркувань, можливо що й справедливих, але безумовно суб'єктивних, що змальовують питання не так, як це зробила б особа, що спеціально займається цією справою. Хоча кожна наука, кожне питання, зв'язане з життям, з громадою, має на собі відбиток громадської уваги, громадської думки — проте, одна справа розроблювати дану науку, інша писати про неї побіжно, переслідуючи мету, що лежить в галузі інших наук; одна справа — вивчати, інша — висловлювати думки, не перевірюючи і не підтверджуючи їх науково-дослідженими фактами. Коли публіцист вдається іноді до статистики, до спостереження, до перевірки — то лише між іншим і далеко не повно та не об'єктивно. Обстановка, в якій відбувається подібна перевірка, здебільшого, далеко не відповідає вимогам наукового спостереження або наукового досліду.

У вивчанні читачівства публіцистичний метод був першим.

Визволення селян від кріпацької залежності (1861 р.) не могло не викликати в інтелігенції Росії та України інтересу до того, що ж дати „визволеному“ народові, чим „освічувати“ нарід. На Україні виникає прагнення дати народові кращу українську книгу. Якою повинна бути краща книга? Що таке „нарід“ і „народній читач“?

Чи приступні народіві клясики світової літератури, чи нарід потребує особливих, спеціально написаних для народу книг? Коли поняття „нарід“ більш або менш з'ясувалося, треба було з'ясувати і поняття „народній читач“, тим більше, що значна частина української й російської інтелігенції пішла в нарід, несучи в руках книгу.

„Народній читач“, і „народня література“, читач, книга, часопис - були темою в Росії для статтів Л. М. Толстого, Пісарева, Добролюбова, Михайловського. На Україні маємо низку заміток в часописі кирило-методіївців „Основа“ (1861—1862 р.), статтів Куліша, Драгоманова, Івана Франка; також невеликі досліди, що їх розпочав у шістдесятих роках — Л. М. Толстой, у вісімдесятих роках — гурток учителів харківської недільної школи під керівництвом Х. Д. Алчевської, в дев'ятдесятих роках їх повторив та поглибив відомий український письменник Б. Д. Грінченко; та ще різні програми й анкети, збірки відомостів про лубочну літературу, про народню книгу, про те, що читає нарід і т. п., і т. п., що складала й надсилали на місця Товариства народньої письменности, земства, А. С. Пругавін, Рубакін та багато інш.

Л. Толстой в „Педагогічних статтях“ виступив не тільки з суворою критикою всієї системи шкільної освіти, але разом з тим зупиняється й над питанням, чому нарід уперто не бажає знати ні літератури, ні мистецтва. „Відповідь на це питання він знайшов у тому, що наша література, як і наше мистецтво, являють собою не відбиток абсолютної, загально-людської правди, краси й добра, а лише відбиток почувань і понять („зіпсованих“, на думку Толстого) освіченої меншости, „громади“. У народу свої особливі уявлення про правду й добро, свої особливі поняття і почування краси, і, в наслідок цього, він ніколи не прийме ні нашої літератури, ні нашого мистецтва. Довгочасний досвід читання народіві творів славетних письменників привів Л. М. Толстого до висновку, що наша література не прищеплюється й не прищепиться народіві“¹.

Виходячи з цього своєрідного розуміння правди, краси й добра, Л. Толстой в народньому читачеві бажав бачити підтвердження своїх „толстовських“ поглядів. Народіві потрібна „якась особлива література“, не треба втручатися в народне життя з нашою книгою; Толстой боїться того, щоб ми з нашим втручанням в народне життя, замість піднести розвиток народу на вищі щаблі, не порушуючи його гармонії, не заходилися прищеплювати народіві свої „перли і діаманти, оголосивши все, чим він живе ще й досі, за сміття й дурощі“. Народні читання, що він улаштував, цілком зрозуміло, підтверджували те, що він намагався довести, тому що обстановка

¹ Ан-ский, С. А.—1914. Народ и книга.—Москва. Универсальное книгоиздат. Л. Столяр.

„перевірочних“ народніх читань далеко не відповідала об'єктивно-дослідчому підходові. Кращою ілюстрацією до зазначеного може бути те, що всі твердження Л. М. Толстого з не меншою, як у нього, переконаністю відкинули Х. Д. Алчевська і гурток навчительок харківської недільної школи, при чому Х. Д. Алчевська користувалася тим самим способом неправильно поставлених народніх читань, але виходила у своїх працях з іншої, прямо таки протилежної, „ліберальної“ ідеї: для визволеного народу повинна бути приступна і придатна світова література, твори великих письменників. Три томи книги Алчевської і гуртка „Что читать народу“ (т. I—1882 р., т. II—1889 р. і т. III—1906 р.), які претендують на об'єктивне вивчення, що і як читає нарід, при всьому багатстві матеріялу (розібрано понад 4000 книг) не можуть вийти поза межі „ідеалів“, „очікувань“ і „публіцистичного викладу“.

Те, що у Л. М. Толстого або Алчевської супроводилося хоч будь-якими дослідями, перевіркою — у більшості публіцистів базувалося просто на інтуїції, на власному почуванні правди, істини та справедливості. Полемічні статті Михайловського, Добролюбова, Пісарєва, Водовозова, Пругавіна, перші виступи друком про народнього читача Рубакіна („Искорки“; „Этюды о русской читающей публике“) ґрунтуються на особистому розумінні народу, народнього читача і обов'язків, що стоять перед інтелігенцією.

У деяких випадках в таких статтях підход до народнього читача був правильний, в інших — далеко не відповідав дійсності. На Україні, де українські діячі під гнітом царської цензури були істотно зацікавлені не тільки в народній літературі, але й у створенні української книги, взагалі, української літератури, українського часопису, у вивчанні читача помічається більше об'єктивізму. Українських письменників і публіцистів відрізняло те, що, здебільшого, самі виходці з народу, вони значно краще знали нарід, його запити, його читачівські інтереси, ніж їх російські брати. Спостережень робилося по можливості більше, існувала ціла мережа кореспондентів (див., наприклад, листи й замітки в час. „Основа“, „Зоря“, „Літературно-Наук. Вісник“ і ін., в яких ми знаходимо найцінніший фактичний матеріял). Загальні міркування і філантропія були відсутні. Не тільки інтуїція, не тільки публіцистичний жар, але й дійсне знання народу безсумнівні в статтях П. Куліша, М. Костомарова, Б. Д. Грінченка (Чайченка, Вільхівського) — в час. „Зоря“ (1891—1892 рр.), в книжці „Перед широким світом“, в часописі „Нова Громада“ і т. п., у Драгоманова („Листи на Наддніпрянську Україну“), у Ів. Франка (в низці статтів про часопис і публіку, про принципи створення української літератури в „Л.-Н. Вістнику“ і т. п.), у багатьох інших, кого ми не перераховуємо за відсутністю місця ¹.

¹ Див. нашу бібліографію про вивчення українського читача в „Бібліотечному Журналі“ співроб. Всенародньої Бібліотеки України. Київ, 1925, ч. 8 — 10 (видається на правах рукопису).

Безумовно, і тут, в цьому вивчанні читачівства багато інтуїції, безумовно і в статтях українських авторів більше матеріалу про те, чим повинна бути українська книга, український часопис, а не вивчання „як читають“ і яких читачів доводилося бачити та що собою являє сучасна їм книга. Проте, пройти повз такі статті не можна. В них повкраплювано багато цінних даних про українського читача 60-х, 80-х, 90-х, 900-их років; в них зроблено розвідку в царину вивчання читачівства і питаннів книжкового впливу¹, і тим вони потрібні не тільки літераторові або історикові літератури, але й книгознавцеві і бібліотекареві. Мало відома російському бібліотекареві книга Б. Д. Грінченка „Перед широким світом“ (Київ, 1907 р.)—є значна вкладка в справу вивчання читачівства. Її треба поставити поруч з „яснополянською школою“ та „Что читает народ“ гуртка Алчевської.

Саме тепер публіцистичний метод, публіцистична оцінка читачівства особливо поширені в російській пресі. „Красная Печать“, „Рабочий Клуб“, „Книгоноша“ та інші часописи („Леф“ 1925, № 3/7 і т. ін.) не мають ніяких інших способів вивчання. Не маючи тої тонкості, глибини та інтуїції, якою володіли кращі російські та українські письменники 80—90-х років, вони в десятках статтів, в нашвидку переведених анкетах (див., напр., анкети і статті, хоч би Шафір) роблять спробу свої „погляди“ вважати за дійсні інтереси сучасного читача. Але поруч із публіцистичним підходом, який має цінність лише як розвідка та пропозиції, в часописах спеціальних: „Красный Библиотекарь“, „Библиотечное Обозрение“, „Печать и Революция“, „Политработник“ и „Спутник Политработника“, за кордоном в часописі „Cooperation Intellectuelle“ і „Bulletin de l'Institut International de Bibliographie“ іде праця над вивчанням глибшим, з науковими методами, що відповідають поставленому питанню, а не освітлюють його лише побіжно або з погляду своїх громадських ідеалів і особистих думок.

До опису цих методів ми й переходимо.

II. Естопсихологічний напрям у вивчанні читачівства.

Зрушення у вивчанні читачівства зробив М. О. Рубакін. На початку своєї діяльності, Рубакін, як ми вже згадували, не уникав публіцистичного напрямку. Перебуваючи під впливом ідей М. К. Михайловського, він заперечує думку про потребу для народу якоїсь особливої літератури. Всі розмови про непридатність для народу літератури „загалу“ і про потребу для нього „особливої літератури“ Рубакін вважає не більш, як за відгук старого кріпацького погляду на нарід, погляду на селян або робітників як на „чорну кістку“.

¹ Див., напр., книгу Грінченка „Перед широким світом“ або статтю Ів. Франка в ЛНВ „Журнал і публіка“.

Але питання „про підняття народу до себе“ для Рубакіна не елементарна істина і далеко не просте філософування.

Повстаючи супроти різних спроб відокремити народнього читача від читача культурного, Рубакін сам дуже виразно висовує питання про особливості народнього читача, його психологію, запити і особливе ставлення до книги. Тільки це висування народнього читача цілком не подібне до того, що в російських та українських публіцистів.

Теорія французького критика та історика літератури Еміля Геннекена, так зв. „Естопсихологія“ (підвалини наукової критики) дозволила Рубакінові на початку ХХ століття поставити питання про читача значно ширше, ніж воно ставилося до цього часу. Рубакін вивчає не одну групу „народній читач“, а різні читачівські групи і їх ставлення до книг, що їх вони читають. Замість публіцистичного намацування, помічається об'єктивне вивчення книги, читача і психології книжкового впливу. На перше місце висовується порівняльне виучування книг, а рівнобіжно з ним порівняльне вивчення читачів, цілком зрозуміло, читачів різних суспільних груп і верств. Щоб краще зрозуміти погляди Рубакіна в цю добу його діяльності (1895—1914), треба кілька слів сказати про погляди Геннекена на естопсихологію¹. Геннекен, наслідувач Тена і взагалі представників культурно-історичного² підходу до літературних творів, у багатьох поглядах пішов далі від Тена і безумовно може вважатися за основоположника свого, самостійного напрямку в історії літератури і критики. Геннекен стверджує, що рух літератури створюється двобічною працею—автора і його читачів. Письменник не залежить особливо від раси, країни та оточення, слід вивчати не так середовище, що його оточує, скільки його прихильників. Всякий твір, торкаючись одним своїм боком автора, другим торкається групи осіб, яких він зворушив. Всякий твір є вираз властивостей тих, кого він хвилює. Коли згадати, з другого боку, що всякий твір є вираз властивостей його автора, то можна буде від особи автора, за допомогою його твору, перейти до шанувальників, можна визначити психологію людини, групи людей, народу з окремих виявів їхнього смаку, що зв'язаний органічно зі всією їхньою істотою. Деяких авторів читають тільки люди певного віку, властивості якого вони в собі втілюють. Гайне, Мюссе читає найбільше молодь; від Горація віє старечістю, і він подобається тільки літнім людям. Ті автори, яких люблять жінки, рідко бувають, за словами Геннекена, грубі і непристойні. Письменники, що їх укохала буржуазія, мають буржуазні властивості. Письменники, укохані світом художників, володіють тою самою принагідністю, тою тонкістю почувань і тою красою, що властива душі художника і т. п., і т. п.

¹ Геннекен Еміль. Опыт построения научной критики (эстопсихология). Перевод с франц. Д. Струнина, изд. ж. „Русское Богатство“, Спб., 1892, ст. 122.

² Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русск. литер. Киев, 1914, див. стор. 168—172.

1) Аналіза твору — вивчення складових частин твору: того, що він висловлює і способу вислову (основні емоції, мова, стиль, план книги); 2) повне виображення особи художника, психо-фізіологічна гіпотеза, що з'ясовує, за допомогою даних, здобутих під час аналізу твору, той інтелект, той психо-фізичний апарат, висловом якого ці дані є; нарешті, 3) вивчення тих груп, до кого твір прищепився—все це, разом узятє, дає естопсихологічну аналізу літературних творів, аналізу, в наслідок якої можна написати внутрішню історію людей, написати курс історії літератури, збудований, на думку Геннекена, на наукових підвалинах, а не на підвалині випадкових поглядів, чи то моралізування того чи іншого критика. Геннекен заперечує критику, яка ухвалює або засуджує твір. Він визнає за наукову аналізу-оцінку літературних творів з 3-х раніш згаданих поглядів, які коротко називає: 1) естетичним, 2) психологічним і 3) соціологічним.

Метод Геннекена, отже, вимагає: 1) філологічної та психологічної аналізу, і 2) вивчення твору в історичній обстанові, себто потрібно вивчати оточення, відгуки сучасних письменникові критиків, попит на книгу з боку публіки. Статистичне та історичне вивчення переводиться слідом за філологічним. Книга, автор і читач—об'єкт вивчення, при чому читача і письменника вивчають на книзі і через книгу.

М. О. Рубакін в доповіді-звіті на першому з'їзді в справі жіночої освіти 3 січня 1913 р. „Про зберігання сил і часу в справі самоосвіти“¹ переконано й чітко прийняв, відповідно (хоч і не в цілому) до теорії Геннекена, естопсихологічний напрям у вивчанні читачівства. Коротко він полягає ось у чому:

I. Вивчення книг. Психологія книги—її мова стиль, план. Типи книг, їх класифікація, психологічна й соціологічна.

II. Вивчення читачів. Типи читачів. Їх класифікація, психологічна й соціологічна.

III. Вивчення книжкового впливу. Співвідношення типів книг і типів читачівських.

Вивчення книги, за Рубакіном, це вивчення складових частин твору та філологічна і психологічна аналіза, про яку говорить Геннекен. Не вивчення книги за змістом, а вивчення за формою, мовою, стилем, планом, логікою і, головне, за її психікою і за соціальним типом. Словник письменника (слова абстрактні, конкретні, барвисті, химерні, милозвучні і т. п. і т. п.), тон мови (меланхолійний, понурий, красномовний, стриманий, сухий, іронічний, полемічний і т. п.), композиція розділів і всього твору в цілому, розподіл частин твору, загальний хід викладу (рівний, прискорений, повільний, змінний і т. п.).

¹ Дивись книгу Рубакіна, що вийшла під цією ж назвою.

Щоб вивчити книгу, потрібно розкласти її на елементи до окремих слів включно, увійти в саму суть цього кінцевого елемента кожної книги—слова, потім розкласти і його на його елементи своєю чергою, себто на звуки і думки, або взагалі переживання, і на їх діяння і впливи одного на одного і на психіку живої людської істоти, що їх сприймає¹.

Рубакін пропонує в наслідок аналізу класифікувати книги: 1) за „складом розуму“, що виявляється в її плані та стилі, за „типом пам'яті“ (тип логічний або тип фактичний), за „типом емоцій“ (книги з настроєм і без настрою, книга скорботи, книга гніву), нарешті, за „прагненням“; 2) розподіл книг за напрямками громадської думки йде у Рубакіна після класифікації психологічної.

Соціальна класифікація книг дозволяє розбити книги не тільки за ідеологією, але і за колами читачів: коло сільське, фабрично-заводське, різночинне, буржуазне і т. п.².

Вивчання читачів, тип читачів за схемою характерології Лазурського, Малапера, Россолімо, Франка та ін., а також і вивчання інтересів та нахилів читачівської особи в залежності від соціального оточення—друга частина завдання, яке треба окремо вирішити, щоб легшою була рекомендація відповідної книги тому чи іншому читачеві.

Для вивчання читачівства і керівництва читанням Рубакін використовує закон Геннекена (що каже: „кожна книга має своїх прихильників“) в напрямі: та книга робить найбільший вплив, засвоюється з найменшою витратою сил і часу, психічні властивості якої відповідають („аналогічні“) психічній організації читача.

Книга й читач знаходяться в такій взаємодії, як два камертони. Якщо камертони з однаковою частістю коливань, то один „відповідає“ другому; якщо з різною,—при згучанні одного другий мовчить. Психологічна аналіза книги дає бібліотекареві формулу книги: треба окремо зробити психологічну аналізу читача (тим або іншим способом—методом тестів або лямбор. вивчанням); ця аналіза дозволяє дати формулу читача (склад розуму, пам'ять, уявлення, емоційність, активність і т. п.). Найбільший ефект читання книги і максимум зберігання енергії читача, за думкою Рубакіна, буде при умові, що психологічна формула книги і психологічна формула читача зійдуться. Що повніше відповідають книги (книга, отже, робиться не тільки кращою, але й підходящою) читачеві, то повніше й краще будуть зберігатися його сили, й то продуктивніше читання.

Така, коротко, естопсихологічна теорія вивчання читачівства, що своєю гармонійністю не одного бібліотекаря захопила. В „Практике самообразования“, Москва, 1914 р. Рубакін дав психологічні

¹ Рубакін — О сбереж. сил и врем. в деле самообразования, стор. 13—15.

² Про „класифікацію друків за соціальним призначенням“, як її розуміє сучасна бібліотечна думка, див. далі у розд. IV

формули 600 кращих, важливіших для самоосвіти книг. В Москві¹, в Уфі, в Томську² бібліотекарі в 1914—1924 р. склали „психологічні каталоги“, провадили аналізу книг бібліотеки, де-не-де робили спроби вивчати читача й порівнювати типи книг і типи читачів.

І книги, і читачі вивчалися, так би мовити, незалежно: окремо — аналіза книги, окремо — вивчання читача, а потім робилося порівняння. У цьому Рубакін відходить від поглядів Геннекена, де аналіза книги займала головне місце і визначала автора, а також була реактивом для вивчання тої групи читачів, яким подобався даний твір.

III. Бібліологічна психологія.

За час світової війни та революції Рубакін відійшов від Геннекена і в надрукованих французькою мовою „Introduction à la Psychologie bibliologique, 2 vol. Paris, 1922, а також у брошурі „Что такое библиологическая психология“ (вид. „Колос“, Л., 1924, стор. 61) і в низці статтів (див., наприклад, у збірнику „Читатель и книга“, X. 1925 статтю: „Работа библиотекаря с точки зрения библиопсихологии. К вопросу об отношении книги и читателя“; а також в „Bulletin de l'Institut International de Bibliographie, Octobre, 1924, в „Бібліогічних Вістях“, вид. УНІК, Київ, 1926 р. № 1) викладає новий погляд, свою теорію вивчання книги й читачівства.

Психологія читачівства, вивчання читача як індивідуального, так і колективного (а Рубакін має більший нахил до індивідуального) забирає всю його увагу; не книга, а читач цікавить його. Роблячи перегляд теорії книги і взагалі друкарського та усного слова, Рубакін стверджує, що для дослідувача важливіші дія, вплив, ніж зміст або форма книги. Із зміною читача зміст того самого друкованого, рукописного та усного слова змінюється. Зміст всякої книги звичайно уявляється в вигляді деякого запасу ідей, фактів, почувань та прагнень, там наче б то уміщених, але це неправильна, помилкова думка. Читач і зміст книги, за Рубакіном, знаходяться між собою в функціональній залежності; зміст існує лише остільки, оскільки він впливає на читача. Вічно й однаково існують тільки письмена, папір, річ. А звідси висновок, який робить Рубакін: примат змісту в теорії книги повинен віддати місце приматові читача, приматові тої психіки, яку так або інакше збуджує книга. Який зміст книги в дійсності ніхто рішуче з читачів цілком точно й певно знати не може; скільки різних читачів, стільки й різних змістів у тій самій книзі або промові. Зміст книги — це „річ в собі“,

¹ Московська центральна публічна бібліотека на чолі з відомим бібліотекознавцем О. О. Покровським.

² У відділах позашкільної освіти; в Томському музеї бібліотекознавства; на бібліотечних курсах в Уфі року 1919, в Томську 1919—1921 рр., що дали кілька сот бібліотекарів.

кантівський ноумен. Базуючись на В. Гумбольдті і на поглядах О. Потебні, Рубакін дивиться на слово, речення, книгу, як на збуджувачів, а не як на передатників чужої думки, чужого почування, чужих прагнень. Бібліологові, бібліотекареві треба вивчати не книги, не слова, а психічні з'явища, ними збуджені; вивчання читачівства полягає в вивчанні читачів, читачівської психології, а не книжкового змісту. При умінні „запалювати“ читача бібліотекар на буржуазних романах Тургенєва може виховати революціонера і, навпаки, при читанні „Шахтарів“ Золя може зустрінути у читача цілком неправильне ставлення до російських і французьких робітників. Книга і її автор — наші проєкції книги і автора.

Бібліологічна психологія, себто наукове вивчання психічних з'явищ, зв'язаних з створенням, циркуляцією та утилізацією друкованої, рукописної й усної мови, приходить на зміну естопсихології. Треба вивчати: 1) роздратовання, 2) суб'єкта, що підлягає роздратованню, 3) реакції цього суб'єкта на роздратовання. Бібліологічна психологія вивчає вплив таких побудників, як слово, речення, текст, книга, серія книг, література. Ці побудники можна розподілити за ступенем їх складності, а вивчати — як з боку якості, так і з боку кількості.

Центральне місце в бібліопсихології займає суб'єкт. У з'ясуванні функціональної залежності бібліопсихологічного сприйняття від індивідуальних і соціальних особливостей суб'єкта й полягає головне завдання бібліопсихології теоретичної. Після неї, за словами Рубакіна, йде прикладна, яка шукає практичних шляхів ґрунтового поліпшення творчої праці, що має назву створення, циркуляції та утилізації усного, рукописного і друкованого слова.

Що собою являє читач з боку психологічного? Рубакін — прибічник теорії психо-фізичного паралелізму (в психології), і термінологія, яку він пропонує, відповідає цьому принципіві. За Семонном кожне роздратовання, збудження, що вплинуло зовні на живу речовину, робить у мозкові, а, значить, і в психіці суб'єкта, що сприймає його, ніби якусь відбитку, запис-„енграму“. Фізичному з'явищу роздратовання відповідає психічне з'явище — збудження. Сукупність енграм називається мнемою, себто запасом переживань. Мнєма об'єднує і фізичне, і психічне, і свідомість, і підсвідомість. Рубакін завів цю саму термінологію. Мнєма, за словами Рубакіна, є те психічне оточення, реакція з боку якої обумовлює собою всякий наслідок всякого сприйняття, в тому числі й сприйняття чужої мови, усної, рукописної і друкованої. Якісний та кількісний бік впливу чужої мови на даного читача залежить від його мнєми. Енграми під впливом нових побудників-збуджень мають здібність оживати. Це оживання своєю чергою може давати нові енграми. Мнєма читача, роля її в психічних з'явищах, що відбуваються під час читання книги, буде ясна, коли взяти на облік, підрахувати, якось вивчити це оживання ен-

грам. Повне й докладне вивчення осіб та індивідуальної мнени дозволяє складати бібліопсихологічні характеристики спочатку індивідуально, а потім переводити класифікацію вивчених читачів за типами.

Як взяти на облік, як підрахувати оживлення енграм, нові енграми, як встановити мнему читача? Слово, речення, книгу треба вжити, як реактив, — вони допоможуть вивчити мнему читачів і встановити не тільки тип читача, але й тип книги і характеристику автора. „І не тільки тип психічний, індивідуальний, а й соціальний тип бажаного колективу і його літератури, обумовлено типом їх мнени“. Найпростіша одиниця сприйняття — сприйняття слова, окремих слів тексту і вивчення наслідків цього сприйняття читачем. Це, за словами Рубакіна, „вербальний“ тип сприйняття. Його вивчає „вербальна“ бібліопсихологія. Другий тип — сприйняття кожного окремого слова, але в зв'язку з сприйняттям інших слів, що входять до складу того ж речення або тексту. Це — „інтервербальний“ тип сприйняття, який досліджує інтервербальна бібліопсихологія. Шляхом його аналізу розкривається низка таких особливостей бібліопсихологічного сприйняття, як явища інтервербальної пам'яті, асоціації, аперцепції і т. п., і т. п. Третій тип: дальший ступінь вивчення полягає в тому, що після перечитання речення, розділу, тексту, книги, маси книг — залишається у нас психічний опад, нова енграма бібліопсихологічних масових роздратовань-збуджень. Треба вивчити цей опад, цю енграму. Своє переживання читач, зрозуміло, приписує текстові, книзі, а не собі, але це в дійсності своя, нова енграма в мнени. Такі сприйняття Рубакін зве суправербальними — надсловесними. Їх вивчає суправербальна бібліопсихологія.

Конкретно: а) вербальне вивчення якогонебудь тексту означало б взяти всі слова тексту, скажімо, в абетковому порядку і вивчити реакції читача (або низки читачів) на кожне таке слово; б) інтервербальне читання — читання тих самих слів, але розставлених так, як вони є у автора; в) суправербальне читання — сприйняття того самого тексту, але цілими реченнями, не звертаючи уваги на окремі слова, або майже не звертаючи, а лише схоплюючи саму суть кожної такої або навіть ще вищої одиниці. Читач, шляхом самоспостереження, може дати собі звіт, які переживання зазнає він в наслідок збудження його мнени, створеного ось-такими словами. Рубакін гадає, що читачеві взагалі легко відрізнити думку від почування образ від абстрактної ідеї, від вибуху статевого або якогонебудь інстинкту і т. п. Якщо накреслити 7 основних елементів психічного переживання: 1) поняття або загальні абстрактні уявлення; 2) образи або уявлення дуже конкретні, мальовничі, живі, напр., в формах і звуках; 3) відчущання, себто елементи образів, наприклад, ось-такий колір, ось-такий смак і т. п.; 4) почуття, емоції, пристоасті, афекти, настрої і т. п. хвилювання або „рух душі“; 5) хотіння, прагнення, бажання та інші вольові з'явища; 6) низькі органічні

почування та інстинкти, наприклад, статевий, батьківський, табуновий, войовничий і т. п.; 7) рух або дія, себто розумові переживання дій, спогади про які збуджено словом. Якщо встановити ці 7 основних елементів психіки і попрохати читача зазначити хоча б номер категорії, що відповідає його переживанням, можна підрахувати, скільки раз поставив даний суб'єкт той або інший номер протягом всього тексту. Можна підвести підсумки всім семи категоріям, підраховавши, скільки разів які психічні переживання були збуджені в даному читачеві. Припустімо, що № 1 згадав читач 95 разів; № 2—116 разів; № 3—9 разів; № 4—123 рази; № 5—7 разів; № 6—37 разів, № 7—7 разів. Найбільша кількість переживань, отже, емоційних, потім образів, потім понять, потім прагнень № 4, № 2, № 1, № 6, № 3, № 5 і 7. Можна, для більшої порівняльності, передати здобуті числа у вигляді $\%$ до загальної кількості номерів, що їх проставив даний читач до слів даного тексту. Так здобудемо числа так званого бібліопсихологічного коефіцієнту: № 1—24,1%; № 2—29,5%; № 3—2,3%; № 4—31%; № 5—1,7%; № 6—9,4%; № 7—1,7%.

Подібний метод кількісного визначення переживання дає, на думку Рубакіна, повну можливість характеризувати і тип читача, і тип книги, і тип автора, і функціональну залежність між усіма типами, піднімаючись від дослідження якогонебудь одного читача в якийнебудь один момент його життя до його ж дослідження на протязі кількох і багатьох моментів, звідтіля до розуміння того ж читача, як пересічної величини, і, йдучи все вище й вище, від дослідження одного читача до дослідження багатьох; від дослідження читачів одного автора до дослідження читачів багатьох і різних авторів, одного відділу каталогу до читачівства багатьох і всіх відділів. Теорія статистики показує, як це робити, як підійматися від дослідження індивідуальних елементів до дослідів загальніших і загальніших.

За Рубакіном, бібліотекар і психолог мають тепер новий засіб вивчання, що дозволяє кількісно оцінювати і читачів, і книги з тої дії, що роблять вони в процесі сприйняття.

Само собою зрозуміло, що для вербальної, для інтервербальної і суправербальної аналізи здобудемо різні бібліопсихологічні коефіцієнти, які й потрібно брати на увагу. Від вивчання якогонебудь одного читача можна перейти до вивчання другого і до порівняльного вивчання багатьох. Можна дати той самий текст більшій кількості читачів і здобути бібліопсихологічні коефіцієнти; при досить великій кількості індивідуальних свідчень, характеризованих бібліологічними коефіцієнтами, зможемо класифікувати ці свідчення за перевагою переживань тої або іншої категорії, себто за розміром коефіцієнтів. Можливо схарактеризувати кожний читачівський тип за допомогою відповідного для нього бібліопсихологічного коефіцієнта. Цілком зрозуміло, що коефіцієнт емоцій треба порівнювати з коефіцієнтом також емоцій, а не з якимнебудь іншим і т. п.

Коли спробувати порівнювати розміри коефіцієнтів, що здобуті для одного читача і для другого, то можна зробити поправку на індивідуальність, особливо в тих випадках, коли встановлено одиницю порівняння. Якщо читач здобуде з читання даного тексту ось-такі переживання, а бібліотекар інші, то можна гадати про те, оскільки читач ухиляється від правильного розуміння. Потрібно, звичайно, робити поправку і на бібліотекаря, і на критика, і на читача і т. д. Коли є змога, встановити одиницю і зрівняти бібліотекаря, зрівняти педагога, критика. Пересічний рівень великої кількості оцінок приймаємо за одиницю, за „етальон“, з яким треба порівнювати індивідуальні бібліопсихологічні коефіцієнти і, навіть, можна встановити пересічні розміри для різних колективів, груп читачів.

Шлях, як бачимо, надзвичайно складний, що потребує не тільки статистичної та математичної аналізи, але й досить важкого визначення, вибору тексту, який слід взяти як реактив, а також і вибору основних елементів психіки. Як ми знаємо, їх взято 7, а може бути накреслено і 70 і 700 і взагалі, скільки бажано, в залежності від глибини аналізу. У Рубакіна ідеологічно неправильним є заперечення змісту книги, на першому плані взято читача з чисто-психологічним поняттям „мнеми“, що не зв'язана з живою дійсністю; різницю в розумінні людей за Рубакіном обумовлено різницею психіки. Цій останній Рубакін прагне надати якогось самотійного існування, загострюючи увагу на індивідуальних особливостях, а не на соціальній обумовленості психіки¹; вивчення провадиться засобами старої суб'єктивної психології, провадиться в 3 поверхах: вербальне, інтервербальне і суправербальне, при вивчанні треба базуватися на законі великих чисел, на нагромадженні індивідуальних „коефіцієнтів“. Шлях остільки запутаний і ідеологічно, і практично, що ним не скористувалися політосвітні бібліотеки СРСР і пішли своїм шляхом, що дозволив значно швидше добитися бажаних наслідків, ніж коли б іти методом бібліопсихології.

IV. Вивчення читачівських інтересів.

Практика бібліотек СРСР спирається на безпосередню працю з читачем, на керівництво читанням низового масового читача, з одного боку, і з другого—на потребу дати гарну книгу, на потребу вивчити і видати кращу і приступнішу книгу. Бібліотекарі СРСР користуються не методом аналізу Рубакіна, Геннекена та інших, а охоплюють процес читання в цілому, вивчають відношення читача - робітника, читача - селянина, читача - комсомольця читача-партійця, читача - жінки до книг, до авторів, до того або

¹) Див. Гуров П.—Психология и библиотечная работа. Вологда, 1925 р. 35 стор. і нашу статтю в журналі „Красный Библиотекарь“, а також нашу рецензію на збірник „Читатель и книга“ в „Красном Библиотекаре“ за 1925 г. № 10.

іншого твору. Бібліотекар звертає увагу на те, що читає та або інша група читачів, якими питаннями цікавиться, чи цікава ось-така тема, яких авторів читач любить, чи дає перевагу питанням сучасності або „про старе“, як ставиться до сюжету, до фабули, до розгортання дії (динамічність та повільність), до мови книги, до форми викладу, до ідеології автора, до малюнків, шрифту і т. ін. При цьому твір, книга ні в якому разі не розкладається на елементи так, як в методі Геннекена. Хлебцевич Е. І. в низці заміток і статтів, Смушкова М. А., Шнеерсон З. Б., Фрідьева і Д. Балака „В опыте методики изучения читателя“, Москва, 1927 г. 118 стор. та інші, ніби підсумовуючи досвід місць, звертають увагу на питання „що і як читають“, а не на психологічне вивчення читача, не на розкладування книг на слова і не на аналізу процесу читання. Книга, створення книги, автор, твір, тема, сюжет, фабула, динамічність, сучасність, зміст, ідеологія твору, ідеологія автора, мова книги, всупереч бібліопсихології Рубакіна служить основою подібного вивчення. Вивчення читача відбувається на книзі і через книгу, при чому книгу і читача взято в одному комплексі, книгу і читача не розкладають на елементи, елементи ж психіки того або іншого читача чи групи читачів не відіграють ніякої ролі в вивчанні, ними не користуються й для класифікації книг¹.

Що було причиною виникнення такого способу? Чому в вивчанні читача висунуто книгу і ставлення до книги найперше, а не елементи книги й не елементи психіки читача? Як прокладався такий шлях вивчення?

Життя бібліотек навштовхнуло на подібний підхід. Бібліотекар повинен добре знати свою скарбницю-бібліотеку, йому доводиться розбиратися в тисячах і десятках тисяч вимог на певні підручники для життя, для праці, в вимогах першої важливості, а не для читання від нічого робити. Бібліотека тепер—станція життя, генератор, що посилає енергію. Важливо гарно скомплектувати бібліотеку, важливо гарно видати книгу. Кожна книга повинна бути робочим приладдям, трансформатором читачівської енергії, провідником і технічних, і громадсько-політичних і цілої низки інших питань і знань. Книгу, отже, доводиться вивчати для кращого використання її змісту, для вільного робочого орієнтування в ній; для повного використання всіх її частин, для перевидання кращих, потрібних книг, для виправлення книг і г. п. Перегинати палку в бік бібліофільського або виключно бібліографічного вивчення книги це ні одному бібліотекареві-політосвітникові не спаде тепер на думку. Ніхто з бібліотекарів, що провадять політосвітню працю, не вивчає книгу задля самої книги, не закопується в підручниках лише для

¹ У доповіді на 2 Бібліографічному з'їзді (в Москві, 1926 р.) ми підкреслювали не психологічну бібліографію, а класифікацію друків за соціальним призначенням. Див. „Тези до доповідей“. М. 1926 р. стор. 11—12.

кращої охорони книги, для установлення ступеня їх рідкості, коштовности, давности, класифікації. Всюди в політосвітніх бібліотеках спостерігаємо робоче вивчання, чисто-технічне орієнтування для кращої рекомендації книг читачеві, щоб очистити бібліотеки від мотлоху, щоб оцінити книги „з боку її робочих функцій, з боку прикладної (в широкому розумінні) користи її споживання“. А таке вивчання не страшне й не нагадує бібліофільсько-шкідливого підходу до книги й до бібліотеки, чого так боїться Рубакін¹. Абстрактне вивчання читача, вивчання психічних властивостей за запитальником Лазурського або шляхом бібліопсихології, аналіза книги за методом Геннекена — на практиці відійшли на задній план. Вивчання читача бібліотекарі-практики базують на дослідах — як читачі реагують під час голосного читання або в анкеті — на різні, що їх добре вивчив бібліотекар, книги, на твори даного автора, на книги з визначеного питання, на журнали й газети, якими інтересами живуть читачі, якому змістові й формі віддають перевагу, як розбираються в частинах книги, журналу, газети з боку їх робочих функцій. Книга вивчається й оцінюється не тільки як реактив, але й як певний матеріал: — корисний або шкідливий для бібліотеки, підхожий або не підхожий для ось-такіх груп читачів², а читач, як споживач книжного змісту, причому у різних груп читачів підмічаються різні інтереси та різна здатність до орієнтування.

Форми вивчання: 1) масова анкета про читачівські „інтереси“, 2) анкета про прочитану книгу; 3) метод голосних читаннів книг і рукописів; 4) запис думки читача в формулярі про книгу, що повертається до бібліотеки (значки: +, —, 0 = подоб., не подоб., не певно); 5) метод статистичного підрахунку, визначення найбільшого попиту на ту або іншу книгу в бібліотеці, за певний час і з боку певних груп читачів, і, нарешті, 6) попит і записування попиту, — всі ці форми детально не будемо тут розглядати, тому що багато з них можна вживати і в публіцистичному методі, і в естопсихології, і в бібліопсихології. Вони не найхарактерніше і не найважливіше. Важливіше знайти теоретичне обґрунтування того, що відбувається хоча й стихійно, але дало вже дотикальні наслідки. Одна перевірка рукописів на селі, зроблені вказівки видавництвам, Держвидавву, яку літературу треба видавати, як створити потрібну книжку, як про-сунути книгу на село — вже виправдали працю над вивчанням читачівства в політосвітніх бібліотеках. Інша річ, чи можна обмежитися цією роботою.

Що лежить в основі напряду, що ми описуємо. Спробуймо підвести теоретичний фундамент. В основі лежить те, що в даний

¹ Див. збірничок; „Читатель и книга“. Сб. статей Я. Ривлина, Н. Рубакіна, Б. Боровича. Харьков, 1925 г., стр. 39—65.

² Докладніше див. ст. Зінаїди Шнейерсон в „Красном Библиотекаре“, 1926, № 1 і окр. відбитку: „Как и для чего нужно изучать читателя“, М., ГИП, 1926.

час висовує й трудова школа¹: установлення однозначного зв'язку поміж зовнішнім і внутрішнім поводженням; відмовлення для педагога-практика від науково-психологічних дослідів; обмеження зовнішньою поведінкою, в деякій мірі обмеження сумарними психологічними поняттями. Не психологічна, а швидше педагогічна точка погляду на особу, що вчиться, на читача і т. п. Не праця задля психології, а використання психології з практичною, бібліотечною і видавничою метою, при тому використання таке, щоб педагог-бібліотекар обмежувався сумарними психологічними поняттями, а ще краще уникав і їх та оперував поняттями педагогічними.

У психології читачівства одним з головних сумарних психологічних та педагогічних понять є: 1) поняття „загального інтересу“ і 2) „читачівського інтересу“. В деяких статтях зазначається безсумнівно з педагогічною метою ще: 3) „потік керівних ідей в процесі читання“, 4) „здатність читача передати прочитаний зміст“, 5) „здатність у читача до критичної аналізи й оцінки того, що він читає“, 6) „здатність робити висновки та зв'язувати те, що він прочитав, з сучасністю“, 7) переважні почування (емоції), 8) швидкість або повільність реакції. Вивчання читача, отже, іде в напрямі вивчання вісьмох сумарних бібліопсихологічних понять.

Практичні поняття: „загальний інтерес“ і „читачівський інтерес“ — найрозповсюдженіші. Всі форми вивчання (анкети, статистика), кінець-кінцем, говорять про ставлення читача до тої або іншої книги, про те, як загальні інтереси, „життєві питання“ читачів переломлюються, змінюються на конкретному книжковому, газетному, журнальному матеріалі. Інші сумарні психологічні поняття покищо не узаконено.

Читачівський інтерес не протиставлюється процесові читання. Читачівський інтерес є цілком певне тяжіння читача до того або іншого героя, автора, роду твору, це одна з складових частин процесу читання і психології читачівства. Правильніш було б вважати, що процес читання і психологія читачівства в якійсь мірі розкриваються на вивчанні читачівських інтересів. Це перша ступінь в справі вивчання читачівства, перший крок для визначення не тільки того, що читають, але й як читають. У той же час поняття „читачівський інтерес“ означає не одну активність уваги, це не елемент читачівської психіки; це складне, сумарне, психологічне поняття, найзручніше для подібного синтетичного вивчання читачівства — (що читають різні читачівські групи і як читають). При подібному синтетичному вивчанні нема потреби педагогові, бібліотекареві займатися тим, що йому не під силу і цілком не приступне; економлючи свою енергію, він може багато зробити й без психологічної аналізи в справі встановлення типів книг і для визначення типів читачів.

¹ Див. Болтунов, А. П., проф. — 1926. Педагогическая характеристика ребенка, М.-Л., ст. 176.

„Інтереси часто вивчають з читачівських „запитів“. Це правильно, тому що „запит“ означає тяжіння до якогось наміченого змісту. „Запит“ є усвідомлений інтерес, виявлений інтерес, певне бажання читати якийнебудь вид літератури, книгу, зміст.

Інтерес важче усвідомити. Запит — це інтереси, що виявилися та виплили на поверхню; брати його на облік легше, і для вивчання процесу читання і взагалі для читачівства він дає багато — особливо як перший крок в справі розпізнання читачів. Звичайно, інтереси читачів, себто ставлення їх до книг, можна встановити не тільки вивченням „запитів“. Ті ж думки про перечитані книги або помітки в формулярі читача (+, —, 0) — характерна документація читачівських інтересів. Запит виявляється ще в попиті, знаходить свій відгук в статистиці видач та відмовлень, з'ясовується під час розмови з читачем, під час голосного читання і т. п.

Якщо бібліотекарі взяли за сумарне поняття „читачівський інтерес“, то вже цілком послідовно, відмовившись від науково-психологічних дослідів для вивчання книги, вони не пішли шляхом Геннекена і не розкладають книгу на елементи елементів, не шукають офарблення кожного слова, емоцій і т. п. Не психічні елементи, а найхарактерніші „загальні ознаки“, конструкція книги, газети, журналу, вивчання книги, як знаряддя праці, робочі частини книги, газети, журналу ось що цікавить бібліотекаря сучасної політосвітньої бібліотеки; тема, зміст, форма, зовнішній вигляд, ідеологія автора, динамічність викладу і т. п. — 5—6 основних сумарних понять. Але є в цьому методі безумовно спільне з естопсихологічним напрямом: книга й читач рівноцінні, нема примату читача, примату тої психіки, яку так чи інакше збуджує книга. Книга і її автор — за цією теорією — не проєкції читача. Ідеалістичний, махізький погляд на книгу не личить радянському бібліотекареві. Книга має свій зміст, свою ідеологію, форму — їх треба вивчати, щоб знати, до яких книг тяжить читач різних читачівських груп. На книгу звернено навіть більш уваги на початку вивчання читачівства, коли бібліотекар власне покищо приглядається й розподілює книжкові скарби. Вже далі він дасть звіт і про читачів, про особливості читачів, вживаючи ті терміни (8), що ми навели вище. Звичайно, він буде оперувати сумарними психологічними поняттями, а не поняттям старої суб'єктивної психології та не елементами психіки. Вже тепер зустрічаються в бібліотечній літературі такі висновки про читачів: „Керувати читанням гравера, кваліфікованого слюсаря не так обов'язково: у нього добре розвинені і здатність до критичної аналізи, і здатність до узагальнення; зв'язує він перечитане з сучасністю. Товариський. Дисциплінований. Молотобієць — автоматичний характер праці, здатність до відтворення погано розвинена, здатність до критичної аналізи не розвинена. Коваль, швець — здатність критичної аналізи є, але мало розвинена, плутана“ і т. п. і т. п. Але таких висновків ще мало. Поки бібліотекар більш зай-

нятий вивченням книги та відношенням читача до книги, до автора, він стежить за орієнтацією читача в робочих частинах книг, газет, журналів (що подобається, скажімо, читачеві в Толстого, Сінклера, Сейфуліної і чому не читають Пільняка і т. п.). Мова йде здебільшого про „інтереси“ та „читачівські інтереси“, а не про всі вісім сумарних психологічних понять, що ми перелічили вище.

V. Психоаналітична теорія вивчення читачівства.

Психоаналіза, крім своєї безпосередньої мети — лікування нервово-хворих, психічно-неурівноважених і т. п., має відігравати велику роль: 1) для з'ясування процесу читання, 2) для обліку сублімації, і взагалі для вивчення книги, як для вилікування, так і для сублімування, для перенесення нижчих органічних почувань та прагнень у вищий вигляд — у творчу енергію. Найінтересніші можливості змальовує Марціновський в книзі „Нервность и мирозерцание“ (вид. „Наука“ М. 1913, стор. IX—176). Цінною книгою є праця Dubois, а також Левенфельда „Сексуальные проблемы“ (переклад за ред. Н. А. Вирубова, ви-во „Совр. Проблемы“, М. 1912) та ін. Марціновський однобічний в напрямі етики та моністичного ідеалізму, він переконаний, що лікування нервово-хворого за допомогою зміни всього його життя і світорозуміння повинно йти в бік вироблення світорозуміння стоїків. Цитуючи Марка Аврелія, моністичний ідеалізм Марціновський вважає за важливий і цілющий світогляд для нервово-хворих. Для нас бібліотекарів і бібліографів важливі, зрозуміло, не ці міркування, а самий метод, саме ставлення питання про заходи. Для нас важливо відзначити, що Марціновський має на думці засоби лікування не спеціальні, а загальнішого характеру, в які входять і книга, вироблення світогляду з книги, з бесіди з лікарем і т. п.; книга входить важливим фактором протидіяння порушуванню душевної рівноваги. Не тільки лікування, але й попередження хвороби від лікаря, підготовлення здорового ґрунту, щоб не міг з'явитися той чи інший душевний конфлікт; стати лікареві жерцем, себто носієм здорового, повного цілющої сили погляду на життя; уміти говорити з хворими і взагалі з людьми на різних мовах, пристосовуючись до особливостей окремих людей — це велика проблема і для лікарів, і для тих, хто безпосередньо пускає книгу в маси. Нервовість, за Марціновським, це порушення душевної рівноваги, яка з'являється тоді, коли життя почувань збільшене, а перероблення вражінь розумом, навпаки, відступає на задній план. Вражіння у нервово-хворих перероблюється занадто часто під впливом почувань, і погляди виникають трохи передчасно, раніш, ніж логіка встигла висловити міркування з цього приводу. При недостатньому переробленні пережитого в наших душевних центрах треба притягти до роботи логіку. Критика розуму повинна навчатися працювати, але не в бік простої праці розуму (див. Ду-

bois), не для вправ у діалектиці, а потрібна їй противага — у вигляді світогляду, у вигляді розуміння життя, розуміння такого, що сприяє знищенню всяких у нас із світом речей конфліктів. Як відбувається процес, механізм, всі ступені занедужання — цього у Марціновського ми не знайдемо. Про це потрібно дивитися у Фройда. А. Марціновський дає лікування й самолікування, дає засіб попередження хвороб, при чому книга, бесіда з іншим, взагалі бібліологічний і бібліотечний момент у нього відіграють колосальну роль.

Цілком доцільно від способів лікування,вилікування, попередження хвороб перейти до розгляду способів: 1) виправлення не тільки нервово-хворих, а й узагалі осіб з дефектами (злочинців і т. п.) і 2) спосіб ще ширшої трансформації енергії читачів за допомогою правильно виданих книг, трансформування енергії в тому або іншому напрямі. Через відсутність місця скажімо кілька слів про останній. Теорія психоаналізи Фройда, досліди Мебіуса, Блоха („Das sexuelle unserer Zeit“), Моссо, Крафт-Ебінга, Gavelock Ellis, Мечнікова („Етюди оптимізму“), Löwenfeld'a, Springer'a (Rafael und Michelangelo), Schmidt Erich („Lessing“), Шпірайне, Абрагама та ін. встановлюють величезне значіння в житті статевого потягу, з одного боку, і прогресуючу можливість культурній людині використати цей потяг для несексуальної мети, для сублимування — з другого. Ступінь здатності сублимування залежить від цілої низки моментів, один з яких закладено в самій конституції індивідуума, інші — залежать від зовнішніх умов. Само собою зрозуміло, що перші для нас, бібліотекарів, менш цікаві, ніж другі. На практиці спостерігаємо, яке значіння відіграє красне письменство, взагалі романи, любовні й сантиментальні, для юнацтва в роки статевого досягання. Наче б то задовольняючи, в значній мірі скеровуючи статево енергію в інше річище, красне письменство, гарне, ідейне красне письменство і взагалі гарна, ідейна книга прокладає в сірій субстанції мозку шляхи, за якими значно легше, без постійного напруження волі та боротьби з боку індивідуума, піде й нове поривання, вже раз придушене й відведене. Що інтенсивніша була діяльність книги (трансформний фактор), то більше вона опановує інтересами особи, то довше й ґрунтовніш відбувається сублимування і менше потрібно участі волі. Говорячи фізіологічно: шляхи, якими статево роздратування передаються в відповідні ділянки шкіркової активності, робляться численніші, а провідність їх краща (реактивніша); передавання збудження відбувається так, що немає потреби в новій перешкоді відпливу збудження іншими напрямками.

Учений у своєму кабінеті, закопавшись у книги, що цілком його захопили, далеко ближчий до можливості сублимування, ніж хтось інший, хто не має подібного трансформатора своїх потягів. Дослідити книги й читачівство під таким поглядом — вдача завдання, що відкриває для уваги бібліотекаря й лікаря не тільки галузь

свідомості, але й галузь підсвідомості, себто те, чого ні Рубакін, ні публіцисти, ні ті, що вивчають „інтереси читачів“, фактично ніколи ще не досліджували і навіть не ставили собі за завдання дослідити. Символіка, така характерна для царини підсвідомості¹, мова читачівського сприйняття тексту для нас це загадка, якщо ми робимо спробу прозирнути в „нижній поверх“ процесу читання. І ніяке вивчання „елементів“ психіки не відкриє нам того, що посереднім шляхом, користуючися з методу психоаналізу, методу розкриття слів-символів, мабуть, в найближчому часі все ж пощастить відкрити.

А тоді і бібліотекар, і педагог, і лікар здобудуть могутнє знаряддя для керівництва читачем. Тоді буде покладено початок, не тільки констатуванню різних фактів читачівського життя, але й передбаченню, ширшій трансформації енергії в різних напрямках і в різних умовах.

Коротко розгляньмо головні напрями у вивчанні читачівства, і певність та самородність кожного з них не викликає сумнівів.

Чи ж доцільні ці напрями?

Звичайно, на зміну публіцистичному методові прийшов об'єктивніший, науковіший метод естопсихологічний; Рубакін вніс свої поправки в естопсихологічне розуміння книги, книжкового змісту, переглянув теорію книги. Головополітосвіта, бібліотечна практика революційних часів відкинула основне користування суб'єктивною психологією, а разом з тим, взагалі, зайве захоплення психологією; для бібліотекаря-практика, як виявилось, і трудні, і непотрібні були старі психологічні поняття, навіть сумарні психологічні поняття взято під питання. Педагогічний ухил спостерігачів-бібліотекарів визначив низку понять не з психології, а бібліотечних, понять швидше педагогічних як для книги, так і для читача і для читачівства. Спрощення науково-психологічних дослідів не пішло навіть в бік „відбирання переважаючих властивостей особи“. Не властивості особи, а масове вивчання читача, читачівських груп, переважаючі властивості читачівських груп (різних у соціально-класовому і в виробничо-технічному відношенні), ставлення їх до книг, до автора, теми, сюжету, форми, „інтереси“ й „робоче орієнтування“ в складових частинах книги, журналу, газети і т. п. — ось що увійшло до життя, що дає вже наслідки. Практика Головополітосвіти наче б то йде всупереч естопсихологічному і бібліопсихологічному напрямку. Практика Головополітосвіти не звертає потрібної уваги покищо і на психоаналітичний напрям.

Але чи не виходить з вищезазначеного, що напрям Головополітосвіти („Вивчання чит. інтересів“) і напрям сучасних нам публіцистів (співробітників „Красной Печати“, „Книгоноши“ і т. п.) — єдино правильні. Чи варто з помилок Рубакіна, з того, що він пере-

¹ Яку вже розкрито в снах, помилках на словах і т. д.

більшив роллю читача й розвінчав книгу, з труднощів і вимоги більшої дбайливості досліду при естопсихологічному методі, з не менших труднощів психоаналітичного методу — чи слід із цього всього робити похапливо висновок про непотрібність другого, третього і п'ятого напряму. Зрозуміло, що ні. Конче потрібним є не виправдання й не загальний осуд, а якість дослідження цих методів, потрібно поставити питання про об'єкт і суб'єкт вивчення читачівства, потрібно подивитися на ці методи-напрямки якимось так, щоб знайти істотність їх, щоб намацати, найти найхарактерніше для кожної з них і для всіх у цілому.

Перш за все запам'ятаймо, що хоч методи й еволюціонували, хоч ми виклали їх в послідовності їх історичного розвитку, не можна вважати їх пережитими, що замінюють один одного. Публіцистичний метод завжди буде цінним; це розвідка, шукання читачівських типів, здогадування, якою повинна бути книга, як до неї ставиться читач, як створювати літературу. Публіцистичний метод буде жити і в статтях, що безпосередньо змальовують питання читання, читачівства, і в історично-літературних, критичних, публіцистичних, політичних, краєзнавчих і т. і. статтях і працях. У кожній такій статті і праці читачівству приділюється місце, може й побіжно, без потрібного глибокого вивчення, але приділювалося і приділюється — і ці статті, праці, спостереження й думки будуть завжди цінним матеріалом для бібліотекаря і бібліолога, як намацування ґрунту, як гарна або недбайлива побутова ілюстрація, як накреслення головного. Справа бібліотекаря, бібліолога перевірити, дослідити те, на що він досі (до статті публіциста) не звертав уваги, включати чи не включити план бібліотечного, науково-поставленого дослідження нотатки публіциста.

Зазначене про публіцистичний метод стосується і до інших.

При всій своїй парадоксальності та ідеалістично-махістському ухилові бібліопсихологія — цінний (щодо техніки) спосіб вивчати читача, реакцію читача на книгу. Естопсихологічний метод чіткіший й ідеологічно витриманіший, але передчасним було б з бібліопсихології і естопсихологічного методу вже робити вибір одного. Практика така мала, що теоретизувати й гадати про кожний щонайменше є даремним гаянням часу. Треба користуватися і тим і іншим. Психоаналітичний метод, як зазначено раніше, лише накреслюється. Педагогічний шлях — „вивчення інтересів читача“ — це шлях практиків, бібліотекарів, що мало спокушені в психологічних дослідах. Якщо політосвітні бібліотеки користаються з цього засобу, то не виключається можливість, щоб наукові установи й наукові бібліотеки займалися складним вивченням. Мабуть, пережитим не можна вважати ні один з зазначених способів. Справа практики вдосконалювати сказане і вносити поправки, хоча б, наприклад, і до теорії Рубакіна, бо доцільність другого й третього напрямів еумнівна.

Лінію розподілу серед методів доведеться провести у відношенню: 1) до практики, себто як найкраще і найшвидше здобути потрібні наслідки;

2) до об'єкту досліду, що вивчати (книгу, читача в цілому, ставлення читача — комплекс: „книга — читач“, чи аналізу їх, розкладання та вивчання частин).

Практично-менших витрат, пристосовань, уміння вимагають: 1) публіцистичний метод і 2) вивчання чит. інтересів.

Значно трудніші методи: 1) естопсихологічний, 2) бібліопсихологічний і 3) психоаналітичний, себто все те, де основним є аналіза процесу читання, аналіза книжкового змісту, аналіза читачівського сприйняття і книжкового впливу.

І публіцист, і бібліотекар-практик політосвітніх бібліотек при вивчанні читачівських інтересів, ставлення читача до книги і т. п. охоплюють: 1) весь процес читання в цілому, в загальному вигляді; 2) повне виображення особи читача; 3) повне виображення книги, як об'єкту читання дійсного. Ставлення читача до книги пізнають на підставі не дрібного, не уривчастого, на частини розкладеного процесу читання, користуються не на частини розкладеним текстом, а й книга, і читач, і процес читання беруться синтетично в цілому вигляді. При естопсихологічному методі (і в бібліопсихології) знання твору зводиться до аналітичного, дрібно уривчастого знання частин; це знання скупчене тільки в об'єкті вивчання, розкривається тільки в ньому самому, а не в його відношеннях до зовнішнього світу, і не в його динамічних проявах. Дослідник, за словами самого Геннекена¹, розкриває тільки частини, а не ціле; твір мистецтва, коли його розібрати на частини — і в способах впливу, і в його емоційних наслідках перестає бути твором мистецтва. В момент такого розкладання для тих, хто його розклав, і для тих, кому воно в цьому розкладеному вигляді подано, твір губить свою силу; він являється тоді недіяльним механізмом, розібраною машиною, яка в силу одного того, що розібрали її на окремі частини, примушена залишитися в спокою і викликає сумнів щодо своєї придатності. Потрібно розглянути твір і його дію тоді, коли він в цілому вигляді, коли він вкладає в душу те, для чого створений. Синтеза „естетична“, книжковий зміст, книга в цілому — ось що важливо спостерігати і вивчати для бібліотекаря-практика для публіциста. Повне виображення особи автора, повне виображення особи читача (або даної читачівської групи за переважаючими її властивостями) відбувається поруч, рівнобіжно з вивчанням твору.

Ідеологічна цінність книги, відповідність книги до порушених життям питань, значіння книги в емоційному і організаційно-творчому розумінні, тема, сюжет, динамічність або повільність в роз-

¹ Э. Геннекен. — Опыт построения научной критики (эстопсихология). СПб 1892, стор. 91 — 100.

гортанні дії, мова, форма, характер викладу, відношення даної книги до інших праць з цього ж питання (полеміка, самостійне розгортання, теорія, факти, вступ до питання), зовнішній вигляд книги (папір, малюнок, обгортка, друк, розмір, формат), частини книги й газети. Це те, що потрібно знати про книгу. Не розкладання на слова, не вербальна бібліопсихологія.

Вивчання читача: переважаючі властивості, що відрізняють читачів даної групи, — 1) соціальне, класове розшарування, 2) спеціальність, виробничо-технічне розшарування — місце в виробництві, а саме — праця організуюча, виконавча, напівавтоматична, автоматична, 3) підготовка, 4) вік. Контакткування й перехресчування цих 4-х ознак. Потік скеровуючих ідей, нахил. Загальний інтерес. Читачівські інтереси, як перероблені в процесі читання загальні інтереси¹. Здатність до відтворення. Здатність до критичної аналізи. Здатність до узагальнення. Уміння зв'язати перечитане з сучасністю. Переважаючі почування. Швидкість або повільність реакції. Для психології тут лишається дещо, але ми маємо сумарні означення, комплекси психічних властивостей, уводимо термінологію бібліотечного вивчання читача, а не вивчаємо елементи психіки. Не сума елементів психіки, а жива людина насамперед, жива людина, відносно якої визначають її загальне обличчя, зі всіма її здобутками, зі всім її уродженням і набутим зовні змістом. Щоб знати читача в умовах його життя, всі точки його відправлення і точки прибуття, бібліотекареві доводиться зайнятися краєзнавством і вивчити читача в районі його життя, побуту, на тлі економічного, політичного, господарчого, соціального життя району².

Нарешті, вивчання процесу читання цілком охоплюється вивченням читачівських інтересів, тому що останні ми не уявляємо собі без взаємодіяння й перероблення думок і почувань, що викликає книга, і без відповідних думок і почувань, що знаходяться в пам'яті читача. В цій роботі, звичайно, беруть участь і свідомість, і підсвідомість. Читачівський інтерес це інтерес зв'язаний насамперед з книгою, з читанням, інтерес, який ми можемо вивчати, головним чином, через книгу. Все, що звичайно говорять про інтереси взагалі, в широкому розумінні слова, не треба плутати з поняттям читачівського інтересу. Загальні інтереси, звичайно, впливають і на читачівський інтерес, але тільки книга й читання визначають, змінюють і створюють це тяжіння до певного роду книг, з тими або іншими їх особливостями, та активну роблять

¹ „Читательские интересы тем и отличаются от общих, что в процессе чтения общий интерес как бы перерабатывается в сторону тяготения к определенному книжному содержанию, определенному способу изложения и т. п.“.

См. Фридьева и Балика. Изучение читателя. Опыт методики. М. 1927 г. Стр. 93 и 12—15.

² См. Фридьева и Балика. Изучение читателя. Опыт методики. М. 1927. Глава III. Изучение района и бытовых особенностей (29—50).

увагу до певних книг, до певного вигляду, до розташовання матеріалу і т. п. Вивчати інтереси, запити читачів, вивчати ставлення читачів до книг — це значить вивчати процес читання в загальному вигляді, не поділяючи його на частини, не аналізуючи. Читачівський „інтерес“ має в собі і тяжіння до певного змісту, потребу в певному розряді енергії і сприятливий розряд енергії в момент читання і сприятливе, вдале охоплення знову здобутого з книги матеріалу всією психікою читача. Ось чому, говорячи про синтетичний метод вивчання книги і читача, треба сказати про читачівський інтерес, як єдино важливий синтетичний метод вивчання процесу читання.

Публіцист і бібліотекар бібліотеки масового користування володіють, отже, синтетичним методом вивчання читачівства, у них на першому плані стоїть синтеза естетична, синтеза соціологічна, синтеза психологічна. Вони відтворюють книгу, людей, процес читання зі всіма їх життєвими властивостями: 1) повне виображення об'єкту дійсного читання; 2) повне виображення особи автора; 3) повне виображення групи читачів, типові властивості даної групи; нарешті, 4) процес читання, взятий в самому загальному вигляді, без заглиблення в нетрі психології, не роблячи аналізи, користуючися не психологічними, а швидше — педагогічними поняттями.

За найвдаліші способи вивчання читачівства синтетичним методом бібліотекарі визнають: 1) ознайомлення з книгою, змістом, ідеологією, формою на підставі історично-літературних матеріалів та спостережень над читачівством, 2) вивчання району (краєзнавче обслідування району) та побутових особливостей, з'ясування загальних інтересів читачів і взагалі населення, 3) анкету про читачівські інтереси (анкета-бесіда під час запису читача до бібліотеки, анкета кількісна про читачівські інтереси, переведена серед читачів бібліотеки наприкінці року), 4) анкету-думку про перечитану книгу, 5) відмітки в формулярі читача думок про перечитані книги (значками +, —, 0 = подоб., не подоб., не визначив) і статистичне вивчання формулярів читачів з відмітками; 6) статистика попиту, видавання за певний період часу, 7) спосіб голосного читання, щоб перевірити книгу і щоб вивчити інтереси читачів, 8) запис до щоденника бібліотекаря усного опитування, чого вимагає читач і в якій усній формі, для того, щоб відповідно накреслити особливості різних читачівських груп, 9) організована розмова, бесіда з читачем і занотування таких бесід; 10) статистика видачі книжок за певний час (видач і відмовлень).

Практично трудніше користуватися: 1) естопсихологічним, 2) бібліопсихологічним, 3) психоаналітичним — кожним з цих методів.

Особливість, що їх відрізняє, це аналіза книги, аналіза читачівського сприйняття і книжкового впливу, аналіза процесу читання.

В протилежність до синтетичного підходу — бібліотекар - дослідник розбиває, розкладає свій об'єкт дослідження на частини, на елементи, вивчає елементи книги, елементи читачів, психіки, вивчає також процес читання, себто те, як розуміння твору зв'язується з психічними властивостями читача, як твір бере в роботу ті або інші (і які саме) елементи психіки, як перероблює їх, розвиває або заглушає, викликає з підсвідомості або заганяє в підсвідомість, трансформує, робить певний внесок до психіки читача, узагальнює, підсумовує, або дезорганізує і роз'єднує, розпорошує. як пересовує іноді осередок свідомості читача (вплив творів Л. Толстого, Маркса, Леніна, Бодлера, Е. По і т. п.) взагалі, як читає читач. Не будемо тут перераховувати, які саме елементи книги намічаються до вивчання естопсихологічним методом або що за елементи психіки обов'язково потрібні М. Рубакінові в бібліопсихології (див. про це почасти вище). Це справа не нашої, обмеженої місцем, статті. Доповнимо зазначене про аналітичний метод (а про нього вже чимало сказано: див.-розділи II, III і V нашого нарису) тим, що твір, після того, як він розкладений науково на складові частини: елементи психіки читача, — окремі процеси сприйняття книги — після аналізу, після різних дослідів, що поставлені з метою вивчити кожний елемент, будуть потім якось і узагальнені. Синтезу покликано, щоб завершити пророблену з метою детального дослідження аналізу. Але головним у цьому методі, переважаючи у всіх трьох напрямках (естопсихологічному, бібліопсихологічному, психоаналітичному) — є, безсумнівно, все ж аналіза, а не синтеза. Процес розкладення незрівняно складніший, ніж в розглянутому синтетичному вивчанні, де, цілком зрозуміло, також мали й аналізу, однак лише ледве накреслену, не доведену до такої повноти, як у методі аналітичному.

Лінія поділу між методами досить ясна і обґрунтована:

А. Група методів синтетичного вивчання читачівства (книга, читач, процес читання). На практиці шляхом синтетичного вивчання легше здобути потрібні наслідки. Але наукову вартість, точність і повноту дослідів тут покищо заперечують прихильники аналізу, заперечують, почасти, не безпідставно, через те що з групи методів синтетичного вивчання — лише знання „читачівських інтересів“ обіцяє дати важливі наслідки. Публіцистичний метод відіграє і має відіграти лише роллю розвідки.

Б. Група методів аналітичного вивчання читачівства, способу дуже складного, довгочасного, що потребує великих витрат та приладь, але безсумнівно й точнішого вивчання, де аналіза розкладання на елементи відіграє головну роллю, а синтеза завершує аналітичний шлях у кожному питанні.

Коли, наприклад, твір вивчили ми за елементами, встановили вплив на читачів його різних частин, тоді синтеза естетична, вивчання твору в цілому і вплив його в цілому на читачів увіходить

невід'ємною частиною до аналітичного методу. Аналогічно розкладання читача на елементи психіки повинно завершуватися знанням читача, як найскладнішого елемента громадського життя. Процес читання після того, як вивчені його елементи, повинен бути розглянений і в цілому: ставлення читача до книги, наслідки читання.

Способами і формами аналітичного вивчення читачівства слід називати: 1) спосіб тестів; 2) експеримент: природний і лабораторний, чистий; 3) анкета з аналізою словника того, хто писав; 4) аналіза послідовності читання і характеру читання за формуляром читачів; 5) порівняльна статистика; 6) анкета: „як читач читає“; 7) щоденник і біографія читача; 8) щоденник бібліотекаря; 9) бесіда з читачем — вивчення основних комплексів психіки, що беруть участь у процесі читання та засвоєння книги.

Поділ методів на 2 основних групи дає відповідь на питання, якими методами користуватися при вивченні читачівства різним бібліологічним, бібліотечним, літературним і т. д. спеціальним установам і організаціям. Інститут Книгознавства, бібліографії бібліотекознавства, наукові бібліотеки в силу великих можливостей (і в матеріальному відношенні, і в розумінні наявності сил) — можуть користуватися методами аналітичного вивчення читачівства. Допомогу Держвидав, бібліотекам, лікарям, літераторам вони дадуть в наслідок довгого та марудного вивчення книги, читача, процесу читання і психології книжкового впливу. Бібліотеки масового користування, педагогічні установи, Держвидав, робселькори, асоціації журналістів, письменників — значно скоріше здобудуть потрібний їм матеріал, знання читача і знання книги та її впливу, користуючися вивченням „чит. інтересів“, користуючися методом синтетичного вивчення. З спеціальною метою може бути поставлена в бібліотеці масового користування й аналіза того або іншого з'явища, як не є виключеною можливість на початку для наукових установ користуватися, скажімо, публіцистичним методом або методом вивчення чит. інтересів. Але основним безсумнівно буде: для науково-дослідчих установ — шлях аналізу; для педагогічних, для установ ближче зв'язаних безпосередньо з життям, з його завданням — шлях синтетичного вивчення читачівства. Не треба зневажати той або інший метод. Було б помилкою визнавати дійсним лише один напрямок, один шлях вивчення, що його диктує або доволі визначне ім'я того або іншого бібліолога або виробничий план і характер праці якоїсь однієї просвітньої установи. Передчасно ще встановлювати канони і відкидати теоретично всі інші способи. З відходом Рубакіна від засад суб'єктової психології — шлях бібліопсихологічної аналізу набуде цінності не меншої від шляху вивчення читачівських інтересів — синтетичного підходу до читачівства. Порівняльна практика, а не канон, обов'язковий для бібліологічних установ всіх типів. Потрібний досвід використання того або іншого способу, досвід — кращий цінувач. Аджеж тільки досвід дозволив

бібліотекарям - політосвітникам створити свій напрям — цілком відмінний від аналітичного вивчення читачівства, від естопсихології або бібліопсихології. Досвід і наукових бібліотек, і інститутів книгознавства повинен узаконити один із способів аналітичного вивчення, виправивши помилки бібліопсихології і естопсихології, увівши до практики також і психоаналізу, взагалі створити базу для нових наук „бібліологічної психології“ і „бібліологічної педагогіки“, які покладуть підвалини не до одного лише напрямку, а охоплять і синтетичний, і аналітичний способи вивчення читачівства разом.

К. ДОВГАНЬ.

МАТЕРІЯЛИ ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ОБСЛІДУВАННЯ
БІБЛІОТЕК 1927—28 р.

I.

Перед революцією широкої організованої роботи над вивченням бібліотечної справи на Україні — не було. Окремі вказівки і спостереження розкидані в працях Рубакіна („Этюды о русской читающей публике“), Пругавіна („Запросы народа и обязанности интеллигенции“), Анского („Народ и книга“) та інших. Чимало матеріалів є у виданнях земських — звітах, річниках і періодичних органах.

Перша спроба обслідування бібліотек у всеукраїнському масштабі припадає на часи післяреволюційні — саме на рік 1918. Коло цього заходився був бібліотечно-музейний відділ тодішнього міністерства народної освіти. Обслідування це мало суто практичне завдання — виявити певне коло масових бібліотек, що їх могло б включити в свою сітку М. Н. О., — і мусліло охопити насамперед бібліотеки громадські, земські й тодішні просвіти.

Це обслідування було проведено анкетним порядком. Анкета мала такий вигляд:

Анкетний лист.

Губерня. Повіт. Місто (село) (точна адреса).

I. Відомості про бібліотеку.

1. Назва бібліотеки. 2. Власник бібліотеки (приватна людина, громадська інституція). 3. Який час існує бібліотека. 4. Характер і завдання біб-ки (загально-освітня, педагогічна, діточа). 5. Чи видає біб-ка книжки додому. 6. Кількість томів (зазначити приблизно, не рахуючи журналів та часописів). 7. Кількість українських томів (зазначити по можливості точно). 8. Кількість книжок на руській й інших мовах, які торкаються українського питання. 9. Назви українських журналів і часописів (заголовки і за які роки кожний). 10. Склад українських книжок по змісту (поділ по відділах): а) приблизна кількість томів красного письменства (белетристики), б) приблизна кількість томів наукового змісту.

II. Як входять українські книжки в склад бібліотеки.

а) чи складають окремий відділ, б) чи розкладені по загальній системі, уживаній в бібліотеці.

III. Відомості про бібліотекаря.

1. Хто завідує бібліотекою. 2. Чи є окремий бібліотекар і кількість їх. 3. Спеціальна технічна підготовка їх (чи проходили які курси бібліотекознавства). 4. Якими мовами володіє бібліотекар. 5. Знайомство з українською книжкою (знання укр. видавництва, знання укр. письменства красного та наукового¹).

З усіх розісланих анкет одержано заповнених — 300. Наступні революційні події не дали організаторам обслідування змоги розробити ці цікаві матеріали — і вони пізніше десь зникли².

II.

Восени 1926 року в колі співробітників тоді допіру закладеного Кабінету вивчення книги й читача відразу повстала була думка про потребу зібрати всі фактичні матеріали про роботу над вивченням книги й читача, яку на терені України досі ведено. Ці матеріали мали б стати Кабінетові за вихідний пункт для його роботи. Треба було відтворити загальну картину й накреслити шляхи надалі. Рівночасно перед Кабінетом стояло друге завдання: зв'язатися безпосередньо з усіма тими бібліотечними робітниками, розпорошеними на всій Україні, які ведуть активну роботу над вивченням читача, об'єднати й зорганізувати їх до дальшої спільної роботи під керівництвом Кабінету.

За найкращий практичний спосіб для цього визнано анкетне обслідування. Так виникло тоді ж таки восени 1926 р. — питання про „всеукраїнське обслідування бібліотек у частині їхньої роботи з читачем“.

Усю цю справу доручено було спеціальній комісії при УНІК'у до складу якої ввійшли: Д. Балика, А. Вияснівський, К. Довгань В. Іванушкін, Г. Марголіна, Ю. Меженко, Н. Фрідьєва. Для щоденної роботи ухвалено використати робочий апарат УНІК'у. Керувати нею мала робоча частина Кабінету — керівник і секретар, — періодично скликаючи засідання комісії.

Уся робота над бібліотечним обслідуванням могла піти двома основними лініями, з яких треба було якусь одну обрати.

Можна було покласти всю практичну роботу на відповідні місцеві організації (в лінії політосвітній — на Окрполітосвіти, в лінії профспіланській — на Окрпрофради і т. д.). Тоді в обсягові роботи комісії залишилися б такі завдання:

¹ Ю р Меженко. — Українська книжка часів великої революції. УНІК, Київ 1928. Стор. 8—9.

² За деякими відомостями ці матеріали збереглися до сьогодні у приватних руках.

- а) розробити загальний план обслідування і запропонувати його, як керівний, місцевим організаціям;
- б) розробити анкету й розіслати її цим організаціям;
- в) контролювати роботу їхню над проведенням обслідування;
- г) зосередити в своїх руках усі матеріяли, які це обслідування мало дати.

З багатьох міркувань виходячи, довелося від цього шляху відмовитись. Зокрема в комісії не було певности, чи матимуть змогу місцеві організації, і так своєю безпосередньою роботою переобтяжені, взяти на себе таке велике додаткове навантаження — і чи зможуть вони поставитися до справи з такою увагою, яка забезпечила б належний їй успіх¹.

Довелося отже стати на другий шлях — далеко складніший, а проте єдино-можливий — шлях безпосереднього зв'язку з усіма бібліотеками. Звідси, крім допіру згаданих завдань, повставали нові:

- г) зібрати адресові матеріяли про всі бібліотеки УСРР;
- д) розсилати анкети всім бібліотекам безпосередньо;
- е) так само безпосередньо контролювати хід обслідування по цих бібліотеках.

У процесі роботи, проте, виявилось, що й цей спосіб, у своєму чистому вигляді, не завжди був життєвий; тому в окремих секторах довелося покладатися де в чому й на місцеві організації.

III.

У листопаді 1926 р. комісія розпочала широке — більш як піврічне листування з усіма установами й організаціями УСРР, у віданні яких є бібліотеки, ставлячи собі два завдання: а) погодити справу з самим обслідуванням, дістати офіційні санкції на нього і б) зібрати адресові списки всіх бібліотек УСРР найрізніших типів.

Ось короткий огляд цього листування в найголовніших моментах:

Лінія політосвітня. Комісія звернулася до всіх Окрполітосвіт з просьбою надіслати їй списки всіх підлеглих їм бібліотек (окружних, міських, районних, бібліотек при сельбудах, хатах-читальнях тощо). Треба сказати, що Окрполітосвіти відразу надзвичайно мляво на цю справу відгукнулися. Довелося нагадувати вдруге (а деяким — і втретє, вчетверте, уп'яте), покликаючись на санкцію Наркомос'у, у згоді з яким обслідування розпочато було.

¹ Майбутнє показало, що ці побоювання були слушні, і що навіть вужчі завдання, на місцеві організації покладені, вони виконували часто-густо далеко не задовільно.

Списки бібліотек у політосвітній лінії від усіх округ, крім Маріупільської, зібрано було на початкові квітня 1927 р. На жаль, хоч комісія в листах своїх до Окрполітосвіт дуже виразно висловлювала свої вимоги, ці списки мали найрізноманітніший, найстрокатіший характер. Деякі Окрполітосвіти самі не мали вичерпних відомостей про свої бібліотеки й обмежувалися формальними „відписками“. Одна з них, прикладом, надіслала Кабінетові буквально такого листа:

Штамп
7/III — 1927
№ 04. 495. 39.

Окрінспектура народньої освіти повідомляє, що перевести технічно роботу відносно надсилки Вам списків всіх бібліотек, що є в межах Вінницької округи, неможливо, за відсутністю відповідної кількості людей в апараті Окр. ІНО.

Окрінспектор Наросвіти
Старш. діловод

Більшість ОкрПО, надсилаючи списки, обмежилися відомостями про бібліотеки, що є в самому окружному центрі й бібліотеки районні, нижче — до хат-читалень і сельбудів — не спускаючися. Інші знову, щоб не завдавати собі великого клопоту, надіслали списки всіх залюднених пунктів округи (мовляв — коли село є, то й хата-читальня є, а в хаті-читальні й бібліотека знайдеться). Такі округи могли вразити невтаємниченого кореспондента нечувано-буйним розвитком бібліотечної сітки (Гуманська округа — 370 самих тільки сільських бібліотек, Дніпропетровська — 605 бібліотек, Шевченківська — 519 бібліотек — і т. д.). Ця різноманітність відомостей, від ОкрПО одержаних, не могла не позначитися на ході самого обслідування — і чимало знецінила його наслідки.

Щодо самої санкції на проведення обслідування, то треба відзначити, що через вчасне розпорядження клубно-бібліотечного відділу УПО Н. К. О. жадна з ОкрПО ніяких перешкод комісії не чинила.

Трохи інакше склалися взаємини з Головополітосвітою Автономної Молдавської Республіки. ГПО АМСРР визнала за доцільніше зосередити роботу над обслідуванням бібліотек Молдавської Республіки в своїх руках, обіцяючи Кабінетові виконати його доручення в певний термін і повернути йому всі анкети разом. Кабінет охоче пристав на цю пропозицію, але, на жаль, як це побачимо пізніше, ГПО АМСРР своєї обіцянки не виконала.

У лінії профспілчанській — довелось насамперед звернутися до культвідділів всіх Окрпрофрад з просьбою надіслати Кабінетові списки профспілчанських бібліотек, що є в межах даної округи — і самотійних, і при клубах, червоних кутках, фабзавмісцевках тощо. Протягом 6-х місяців (листопад 1926 р. — квітень

1927) такі списки надіслали всі ОРПС, крім Бердичівської, Запорізької, Куп'янської, Ніженської й Проскурівської¹.

Ці відомості мали, на жаль, так само нерівномірний характер. Більшість Окрпрофрад надіслали списки найбільших бібліотек — самостійних і клубних. Деякі цим не обмежилися й подали докладні відомості про бібліотеки при червоних кутках, фабзавмісцевих тощо. Тому число профспілчанських бібліотек по окремих округах коливалося між 2—3 десятками (Бердичівщина, Кам'янецьчина) й кількома сотнями (Київщина, Сталінщина).

Складніша була справа з самими погодженням обслідування профспілчанських бібліотек. До цього ускладнення спричинився насамперед брак цілковитого контакту між клубно-бібліотечним відділом УПО НКО й бібліотечним сектором ВУРПС, який ще на початку 1927 де в чому був помітний. Найголовніші, не позбавлені певного інтересу, матеріяли з листування між Кабінетом і Культвідділом ВУРПС подаємо тут у хронологічній послідовності:

Штамп
Інституту.
11/II—1927 № 525

До Культвідділу Всеукраїнської Ради Професійних Спілок.

Розпочинаючи свою роботу восени минулого року, ми цілком природньо спинилися перед думкою про потребу виявити у Всеукраїнському масштабі обличчя масового українського читача, його взаємини з бібліотекою, його запити і те, якою мірою наші бібліотеки ці запити задовольняють. Тільки спираючися на такі конкретні матеріяли про все це, могли б ми розгорнути роботу дослідчу, не відриваючися від практичних потреб нашого культурного будівництва.

Єдиний спосіб такі матеріяли здобути це є анкетне обслідування всіх бібліотек найрізніших типів, що є в межах УСРР. Певна річ, таке обслідування мусить мати суто дослідчий характер, не ставлячи перед собою в найменшій мірі завдань інструктивних, адміністративних, аніяких інших.

Надаючи цій справі величезної ваги, ми звернулися з відповідними листами до кількох установ, зокрема до всіх Окрполітосвіт, Окрпрофрад.

Більшість із згаданих установ хутко і щиро на наш заклик відгукнулися. На превеликий жаль, якраз із культвідділами Окрпрофрад справа стоїть далеко гірше: хоч з першим листом ми звернулися до них ще 16.XII.1926 і потім нагадували їм двічі, проте на сьогодні ми не маємо будь-якої відповіді від 21 Окрпрофради.

Ми сподіваємося, що Ви зважите... (і т. д.).

Директор УНІК'у
Секретар Кабінету

¹ Не обійшлося й тут без відомчих курйозів. Ось, прикладом, один із листів

Штамп
2/III—1927
№ 239

Глухівська Окрпрофрада повідомляє, що всі відомості Вам треба запитати від окремих спілок та клубів, бо таких відомостей у Окрпрофради не маєть ся.

Секретар ОРПС
Керсправами

Відповідь ВУРПС була коротка й виразна. Незабаром Кабінет дістав від неї такого документа:

Всеукраїнська Рада
Професійних Спілок

24/II—1927 р.
№ 3/10028

До ОРПС
копія

Українськ. Науковому Інституту
Книгознавства. № 38161.

Український науковий інститут книгознавства листом № 525 повідомив нас, що ще 16 грудня 26 р. він звернувся до ОРПС із проханням надіслати матеріяли в справі вивчання масового читача, але до цього часу прохання інституту Ви не виконали.

Вважаючи цю справу за надто важливу, Культвідділ ВУРПС прохає Вас негайно зв'язатися з Інститутом, щоб допомогти йому в цій справі.

Заст. Зав. Культвід.

Секретар

Завід. загальн. канцеляр. ВУРПС.

Комісія має цілковиту підставу вважати таке розпорядження, надіслане йому без ніяких коментарів, за знак повної згоди ВУРПС на проєктоване обслідування. Пізніше уже перед самим обслідуванням Кабінет писав:

У. Н. І. К.
30/IV—1927 р.
№ 1519

До Всеукраїнської Ради Професійних
Спілок.

Всеукраїнське обслідування бібліотек ми вже почали. Протягом найближчого тижня закінчимо розсилати анкети по профспілчанських бібліотеках України.

Ми вважаємо за бажане, щоб Ви звернулися до всіх Окрпрофрад з обіжником, пропонуючи їм якнайбільше допомогти справі обслідування — закликати до цього низові профорганізації.

Директор УНІК'у

Секретар Кабінету

І тут несподівано і, що найголовніше, вже після того, як усім професійним бібліотекам УСРР анкети було розіслано, Кабінет дістає від ВУРПС такого, з попередніми документами ВУРПС логічно дуже мало зв'язаного, листа:

Всеукраїнська Рада
Професійних Спілок
14/V—1927 р.
№ 5/38192

До Українського Інституту Книгознавства
в м. Києві.

Культвідділ ВУРПС одержав Вашого листа з додатком зразка анкети щодо обслідування біброти, а також із Вашим проханням допомогти Вам у цій справі.

Культвідділ ВУРПС мусить, однак, суперечити проти розповсюдження Ваших анкет по робітничих книгозбірнях.

Плана Вашого обслідування, характеру його, порядку розроблення Ви зовсім не погоджували з ВУРПС, і тому виникає непотрібний паралелізм із тією роботою, яку провадить ВЦРПС.

Крім того, категоричними директивами ВЦРПС забороняє переводити будь-які додаткові статобслідування культури, аби не перевантажувати спілкового культутиву.

Зав. Культвідділу ВУРПС

Секретар

Тоді ж таки ВУРПС розіслала всім Окрпрофрадам спеціальне розпорядження, про яке ми довідалися пізніше, забороняючи їм провадити наше обслідування.

Кабінет вдався до ВУРПС з великим листом такого змісту:

УНІК
18/V—1927 р. До Всеукраїнської Ради Професійних Спілок
№ 1699 На № 5/38192 з 14/V—1927.

Насамперед вважаємо за потрібне нагадати Вам деякі моменти з нашого листування, щоб загальний стан справи був ясніший.

Листом нашим № 525 з 11/II—27 року ми докладно інформували Вас про характер і завдання нашого обслідування. Ми зазначали тоді, що має воно мету, поперше, суто наукову, дослідчу — виявити стан читачівської роботи бібліотек України і, подруге, науково-організаційну: виявити ті кадри активних і передових робітників, на яких наш Кабінет у своїй дальшій роботі міг би спиратися.

У тому самому листі ми виразно визначили саму техніку, самі форми, в яких наше обслідування ми маємо провадити. Ми виразно говорили про „анкетне обслідування“ і про те, що ці анкети ми гадаємо всім бібліотекам України розіслати.

Наприкінці ми просили Вас висловити Ваші принципові міркування з приводу нашого проєкту, щоб знати, чи зможете Ви дати Вашу санкцію на те, щоб наше обслідування охопило також і профспілчанські бібліотеки України.

Єдина відповідь, яку ми дістали від Вас на цього листа була копія Вашого обіжника усім ОРПС, де Ви пропонували їм якнайбільше допомогти нам в нашій справі.

Цілком природно, що ми цього листа вважали за цілковите й категоричне підтвердження Вашої згоди на обслідування профспілчанських бібліотек України.

Про характер нашого обслідування ми ще раз виразно нагадували у пізнішому нашому листі № 1020 6/IV—27 р. і знов таки жадних принципових і практичних заперечень з Вашого боку цей лист не викликав.

Виходячи з усіх цих міркувань ми вже розіслали всім профспілчанським бібліотекам України щось із 1500 наших анкет, вважаючи, що для цього ми мали досить формальних і фактичних підстав і що ми це чинимо у цілковитому, у відповідних документах зафіксованому, погодженні з Вами. Усі анкети закінчено розсилати ще 8/V ц. р. тим часом, дозволяємо собі зауважити, Ваш останній лист датовано 14/V ц. р. і одержали ми його на 10 день після того, як уже всю фактичну роботу в справі обслідування було закінчено. Ми гадаємо, що гальмувати цю велику справу, на яку витрачено силу коштів та організаційних зусиль і яка вже доходить кінця, ні з якого погляду не доцільно.

Наприкінці дозволяємо собі сподіватися, що останній лист Ваш є наслідок неприємного непорозуміння, яке могло статися — частково з нашої провини через неповну поінформованість Вашу про фактичний характер і фактичне завдання нашого обслідування.

Отже, ще раз просимо Вас, уживши відповідних заходів, створити якнайсприятливіші обставини для того, щоб наше обслідування, на яке ми стільки сподіванок покладаємо, можна було успішно закінчити.

Директор УНІК'у
Керівник Кабінету вивчення книги й читача
Секретар Кабінету

Цей лист дещо вплинув. Про це свідчить такий документ:

Всеукраїнська Рада
Профспілок
3/VI—27 р.
№ 5/360.

Копія.
До всіх ОРПС та ВУК'ів Спілок
копія
Інститутів Книгознавства в Києві.

На додаток до раніш даних вказівок Культвідділ ВУРПС пояснює, що за головне завдання розіслання анкет Українським Інститутом Книгознавства ні в якому разі не є обслідування роботи бібліотек, сполучених з обов'язковим заповненням анкет, а є виявлення бібліотечного активу, що може взяти участь в роботах Інституту.

Стосовно до цього Вам треба зазначити всім бібробітникам, які одержали анкети, що заповнення їх переводиться з доброї волі зав. книгозбірень з безпо-

середнім надісланням потім анкет до Українського Інституту Книгознавства і ніяк не через місцеві органи Наркомосу. Разом із цим треба зазначити бібробітникам спілок про бажаність співробітня з Українським Інститутом Книгознавства.

За Зав. Культвідділ. ВУРПС

Секретар

Завід. загальн. канцел. ВУРПС

Але ґрунтовного поліпшення все таки не було: вказівки на „добровільність“, хоч і „бажану“, не дуже то спонукали місцеві організації до активної участі в обслідуванні; крім того, у нас є підстави гадати, що про цього останнього обіжника, який касував попередню заборону, не всі Окрпрофради були як слід поінформовані. Про це свідчать такі документи, далеко пізніше Кабінетові надіслані:

Криворізька
Округова Рада
Професійних Спілок
11/X—1927 р.
№ 1854.

Київський Науковий Інститут
Книгознавства.
На ч. 2725 від 28/IX—27 р.

Повідомляємо, що розіслані Вами анкети бібліотекам нашої округи не заповнені тому, що ВУРПС припинив виконання їх. А тому Вам належить погодити це питання з ВУРПС'ом.

Зав. Культвідділом ОРПС
Діловод

або:

ВУРПС
Кременчуцька
Округова Рада
Профспілок
8/X—1927 р.
ч. 6/161.

Наш вх. 6/171.
До Українського Наукового Інституту
Книгознавства
На ч. 2724.

Крем. ОРПС повідомляє, що ВУРПС своїм листом від 13/V—27 р. під ч. 3/323 запропонувала нам від заповнення анкет Українського Інституту Книгознавства утриматись, через те що переводиться стат. обслідування біб. роботи спілок за формою ВЦРПС, а тому прохання Ваше задоволити не зможемо.

За голову ОРПС
Член Президії

Так само цілком відмовилася провести обслідування Київська Окрпрофрада й багато інших. Непевна лінія ВУРПС у цій справі спричинилася до того, що обслідування в секторі бібліотек профспілчанських було великою мірою засуджене на провал.

У лінії бібліотек шкільних довелося, насамперед, використати друковані матеріали, які на той час видав був статистично-інформаційний відділ НКО УСРР: 1) Список інститутів, технікумів та робфаків. За даними на початок 1926—27 учбового року. 2) Список профшкіл, шкіл ФЗУ й курсів. За даними на початок 1926—27 учбового року¹.

¹ Обидві книги надруковано в м. Олександрії на Кременчуччині.

По списки проф- і трудшкіл залізничних Кабінет звернувся до Відділів Освіти Управ залізниць (Південно-західньої, Дніпропетровської, Південної й Донецької). З них тільки Управа П.-З. з. не виконала просьби Кабінету.

Списки трудшкіл по окружних містах Кабінет дістав в Окрінспектур Наросвіти, до яких він звернувся був у цій справі.

Нарешті, всі інші трудшколи (сільські й по райцентрах), вважаючи на численність їхню, ухвалено охопити безпосередньо в процесі самого обслідування через Райінспектури Наросвіти¹. Цими найголовнішими лініями листування Кабінету не обмежувалося.

Кабінет звернувся був по списка наукових бібліотек (при спеціальних наукових закладах, насамперед) до Укрнауки, але, на жаль, цього списка не дістав. Маючи намір охопити й військові бібліотеки, Кабінет листувався в цій справі з Політуправою УВО. Списка бібліотек при військових частинах ПУУВО з цілком зрозумілих причин дати Кабінетові не могла і тому запропонувала провести це обслідування власним апаратом, діставши від Кабінету певне число анкет.

Нарешті, маючи відомості, що певну культосвітню роботу розгортають по містах житлові кооперативи, Кабінет звернувся до всіх Окржитлоспілок УСРР з просьбою допомогти йому охопити обслідуванням бібліотеки при окремих житлкоопах. Ця спроба, треба сказати, ніяких наслідків не дала.

На основі всі цих, протягом піврічного листування здобутих, матеріалів у Кабінеті зросла чимала — близько 7000 назв — адресова картотека бібліотечної сітки УСРР. Хоч і не була вона повна й досконала через згадану вже нерівномірність надісланих з місць матеріалів, проте й сама — без ніякого навіть зв'язку з проектованим обслідуванням — являла вона собою чималу вартість. Досить сказати, що таких широких відомостей про українську бібліотечну сітку не було — як можна припускати — і в відповідних державних органів. Тому в Кабінеті, природно, повстала була думка — не зреалізована, але й не залишена досі — перетворити цю картотеку на постійне адресово-реєстраційне бібліотечне бюро, яке мало б відбивати завжди фактичний стан бібліотечної сітки УСРР. Розуміється, таке бюро мало б змогу існувати тільки в тому разі, коли б усі організації, що бібліотеками різних типів керують, зобов'язані були повідомляти Кабінет про всі зміни в складі цих бібліотек.

IV.

Історія складання анкети показує, що вона пройшла досить складну еволюцію, зв'язану з частковою зміною поглядів на саме завдання обслідування.

¹ Офіційного списка трудшкіл видано було заходами Головоцвуху пізніше.

На самім початку — восени 1926 р. в Кабінеті переважала думка, що обслідування мусить мати суто-читачівський характер, щоби за межі вивчення читача на Україні — його інтересів, потреб і роботи бібліотекаря з ним — не виходитиме. Розуміється, щоб ці спеціальні відомості можна було реально використати, треба було мати й основні відомості загального, статистичного характеру (тип бібліотеки, штат її, книжний фонд і т. д.); але всі ці загальні відомості мали б тільки допоміжний характер. Такий погляд мусів відбитися на самому змісті анкети. Ось її перший проект в нерозгорненому вигляді.

АНКЕТА

Кабінету вивчення книги й читача при УНІК'у
для обслідування українських бібліотек.

1. Загальні дані. Назва бібліотеки. Повна адреса (округа, район, місто, вулиця, № буд.) (село, залізнична станція). Характер бібліотеки (державна, наукова, бібліотека при вищій школі, клубна (спілчанська), військова, шкільна, дитяча, хата-читальня, бібліотека при сельбуді тощо). Чи є при бібліотеці пересувний фонд. Якому органу (державному, спілчанському, громадському тощо) бібліотека безпосередньо підлягає. Платна чи безплатна бібліотека. Чи є при бібліотеці читальня.

2. Штат бібліотеки. Число службовців. Дані про кожного: а) яку саме роботу виконує в бібліотеці, б) освітній рівень, в) чи має фахову книгознавчо-бібліотечну освіту, г) чи вважає бібліотечну роботу за свій основний фах, д) бібліотечний стаж.

3. Бюджет бібліотеки на 1926—27 р. Загальна цифра. Частини прибуткові за окремими пунктами.

4. Технічні умови роботи. Що цій роботі сприяє і що перешкоджає. Чи відповідає інтересам бібліотеки приміщення тощо.

5. Книжний склад бібліотеки. Загальне число книг. Число дублетів. Скільки видань передреволюційних і післяреволюційних (у %). Розподіл книг за мовами — укр., рос., польськ., єврейськ., франц., нім. тощо (у %). Розподіл книг за відділами децимальної системи (у %). Які найголовніші газети й журнали бібліотека передплачує, скільки примірників.

6. Дані про відвідувачів. Загально-соціально-економічна характеристика обслуговуваного району. Загальне число відвідувачів (абонемент, читальня, окремо). Найбільше, пересічне й найменше число відвідувань за день і за місяць. Розподіл загального числа відвідувачів — у відсотках: а) за статтю (полом), б) за віком (до 10 р.р.; 11 — 13; 14 — 17; 18 — 22; 23 — 30; 30 — 40; понад 40), в) за соціальним станом: робітників, селян, червоноармійців, учнів, службовців (із них педагогів окремо) і інших. (Усі відомості про абонемент і читальню — окремо). Який відсоток із загального числа відвідує бібліотеку регулярно. Розподіл числа регулярних відвідувачів за віком і соціальним станом у %.

7. Чи відповідає книжний склад бібліотеки реальному попиту. На які прикладом книги (автор, назва) бібліотека попиту не задовольняє (чому: немає такої книги, чи надто мало примірників (скільки саме). Які прикладом книги (автор, назва) залежуються — без попиту, через що на вашу думку. Скільки примірників кожної такої книги є в бібліотеці.

8. Чи керує бібліотека читанням відвідувачів. Як саме (описати якнай докладніше й найконкретніше).

9. Чи провадите спостереження над читачем, чи вивчаєте його інтереси. Як саме це робите (описати якнай докладніше та найконкретніше).

10. Які конкретні висновки про смаки масового читача можете зробити на підставі ваших спостережень. Які саме книги

(автор, назва) читають найбільше відвідувачі — залежно від їхнього віку, статі і соціального стану (опишіть якнай докладніше). Якщо можете, дайте цифрові статистичні узагальнення щодо цього).

11. Чи маєте змогу й бажання допомогти Кабінетові вивчення книги й читача в його роботі, як саме (виконувати окремі наукові завдання з обсягу роботи Кабінету, виконувати інші його доручення, надсилати йому матеріяли щодо книги й читача, організувати на місці спостереження й досліди за керівництвом Кабінету тощо).

12. Що вважаєте за потрібне ще додати.

13. Дата, підпис (розбірно), докладна адреса того, хто подає відомості.

У процесі підготовчої роботи висунуто пропозицію дещо поширити межі обслідування. Розсилаючи анкети бібліотекам усієї України, варто було, на думку прихильників цієї пропозиції, скористуватися з нагоди й зібрати матеріяли ширшого, загально-бібліотечного характеру, не ухиляючись, проте, в бік офіційно-статистичний. Розуміється, в тому, щоб поширити обслідування за межі суто-читачівські, заінтересований був Інститут Книгознавства в цілому.

Відповідно до цього в початковому проекті анкети зроблено такі зміни:

У розд. 2-му вставлено питання про технічних робітників.

До розд. 4-го додано питання про інвентар і санітарно-гігієнічні умови.

У розд. 5-му вставлено пункт про способи поповнення бібліотеки.

Нарешті, додано окремий розділ про форми обліку бібліотечної роботи.

Думку про поширення завдань обслідування підтримав пізніше і клубно-бібліотечний відділ УПО НКО.

На початку березня 1927 р. комісія в справі обслідування бібліотек відрядила свого представника до НКО, доручивши йому остаточно погодити й з'ясувати питання про проектоване обслідування, а також погодити проекта анкети. В НКО скликано було спеціальну нараду з представників клубно-бібліотечного відділу УПО, статистично-інформаційного відділу НКО, Центрального Статистичного Управління й Української Книжної Палати. На нараді ухвалено принципово пропозицію УНК'у про обслідування й одночасно на багато поширено його завдання, надавши йому характеру широко статистичного.

Щодо анкети, то в ній запропоновано зробити такі найголовніші зміни:

1) переглянути класифікацію бібліотек, поклавши в основу принципи підлеглости певній організації;

2) у пункті про персонал бібліотеки розмежувати відомості про штатних і нештатних співробітників і вставити питання про партійність;

3) у пункті про бюджет подати таблицку за типізованим зразком стат.-інформ. відділу НКО;

4) деталізувати пункт про технічні умови роботи (освітлення, опалення тощо) і про інвентар;

5) розмежувати й виточнити питання про газети й журнали;

6) відкинути питання про загальну соціально-економічну характеристику району;

7) ширше розгорнути питання про соціальний стан відвідувачів. Вставити пункти про їхній освітній рівень;

8) відкинути окреме питання про постійних відвідувачів бібліотеки;

Крім того, ухвалено пропонувати комісії:

За мінімальне число книг у бібліотеці, що підлягає обслідуванню встановити 250 прим. Щодо бібліотек з меншим числом книг, то про них відповідні організації мали подати загальні короткі відомості.

За контрольний термін обслідування встановити 1—15 квітня 1927 р.

Переважну більшість цих зауважень комісія взяла до уваги, зробивши відповідні зміни в проєкті, і визнала за неможливе погодитися з двома тільки зауваженнями наради:

1) Комісія ухвалила залишити пункт про соціально-економічну характеристику району як надто важливий з погляду вивчення читача й характеру його потреб.

2) Зважаючи на специфічний характер обслідування, а також на те, що в обставинах роботи на селі, велике культурно-освітнє значіння має найменша збірка книг, комісія визнала за доцільніше вважати за мінімальне число книг у бібліотеці, що обслідуванню підлягає, 100 прим.

Наприкінці березня анкету здано в друк у такому остаточному вигляді:

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА
КАБІНЕТ ВИВЧАННЯ КНИГИ Й ЧИТАЧА

АНКЕТА

в справі дослідження стану бібліотек України та їхньої роботи з читачем

(Насамперед прочитайте уважно всю анкету й пояснення до неї, а вже потім заповнюйте).

1. Загальні дані: а) Назва бібліотеки
Коли її засновано б) Повна адреса (округа, район, місто, вулиця, № будинку, село, поштова філія)

в) Тип бібліотеки:

I. Бібліотека наукова: 1) самостійна, 2) при науковій установі, чи музеї тощо.

II. Бібліотека при школі: 1) трудовій, 2) Ф.З.У., професійній, 3) вищій, 4) при партшколі.

III. Бібліотека політосвітня: 1. Міська: а) центральна, б) округова, в) районна, г) дитяча центральна, д) дитяча районна, е) клубна, ж) бібліотека житлокоопу.

2. Сільська: а) районна самостійна, б) при Райсельбуді, в) сільська самостійна, г) при сельбуді, д) при хаті-читальні.

IV. Бібліотека робітничая: 1) міжспільчанська самостійна, 2) міжспільчанська при клубі, 3) при клубі даної спілки, 4) при місцевкомі, фабзавкомі.

V. Бібліотека військова: 1) при частині, 2) при військовій школі.

VI. Бібліотека спеціальна-відомча (підкреслити, або дописати)

г) З яких частин бібліотека складається: відділи її, чи є читальня, чи видаються книги додому

д) Чи є при бібліотеці пересувний фонд, який район, які організації, скільки пересувних пунктів він обслуговує

е) Чи обслуговує бібліотека всіх громадян, чи тільки певне коло їх, яке саме (членів даної спілки, учнів, наукових робітників, червоноармійців тощо)

ж) Якому саме органі (Політосвіта, Профосвіта, Соцвих, Профспілка, громадська організація—(яка саме) бібліотека підлягає:

з) Зв'язок бібліотеки з іншими бібліотеками, з громадськими, шкільними та культосвітніми установами (з якими саме): у чому цей зв'язок полягає

1) Платна чи безплатна бібліотека

к) Чи бере заставу — книжками, чи грошми, в якому розмірі

2. Штат бібліотеки: а) число бібліотекарів технічних службовців

б) Дані про кожного бібліотекаря:

№№ пор.	Штатний чи ні	Яку саме роботу виконує в біб-ці	Яку школу закінчив, якщо вчився і не закінчив, то з якої групи, класи чи курсу вийшов	Чи має фахову книгознавчо-бібліотечну підготовку. Яку саме	Чи вважає бібліотечну роботу за свій основний фах	Бібліотечний стаж	Партійність	Участь у громадській роботі свого району
1.								
2.								
3.								

(Якщо в бібліотеці є більше, ніж 3 бібліотекаря, то відомості про них дайте за цією формою на окремому аркуші),

3. Бюджет бібліотеки на 1926/27 рік.

а) Склад прибутків та витрат.

П р и б у т к и	Карб.	Коп.	В и т р а т и	Карб.	Коп.
1. Державний бюджет			1. Зарплатня		
2. Місцевий бюджет			2. Наукові спец. роботи		
8. Спецкошти			3. Науково-технічні роботи		
4. Кошти від профспілок			4. Придбання книжок журналів і газет		
5. Кошти від установ та підприємств			5. Масова робота		
			6. Господарчі витрати		
			7. Канцелярські витрати		

б) Чи розпоряджається сама бібліотека своїми кредитами
 4. Технічні умови роботи:
 а) Приміщення — чи окреме, скільки кімнат, призначення кожної з цих кімнат

б) Освітлення, опалення
 в) Санітарно-гігієнічні умови

г) Устаткування загальне й спеціальне (дати повний опис)

5. Книжний склад бібліотеки:
 а) Загальне число книг із них нерозібраних
 б) Число дублетів
 в) Розподіл книг за мовами (дати конкретні цифри).

	Українською	Російською	Польською	Єврейською	Німецькою	Молдавською	Болгарською	Іншими мовами
Для дорослих								
Для дітей								
Разом								

г) Розподіл книг за відділами децимальної системи.

	(0) Загальні без 05)	(05) Журнали	(1) Філософія	(2) Релігія та антирел.	(3) Соціальні знання	(4) Мовознав- ство	(5) Чисті науки	(6) Прикладні знання (без 63)	(63) Сільське господар- ство	(7) Мистецтво	(8) Літерат. та красне пи- сьменство	(9) Історія та геогра- фія
Видання пе- редреволюц. для дорос- лих												
Видання пі- сляреволю- ційні для дорослих .												
Для дітей												
Усіх ра- зом . .												

(Якщо в бібліотеці є не більше, як 50 журн. річних комплектів, то треба додати списку їх на окр. арк.)

д) Які саме газети бібліотека передплачує на 1927 р., скільки примірників кожного.

1. Центральні Союзні.....
2. Центральні українські.....
3. Округові.....
4. Інші.....

е) Назви журналів, передплачених на 1926/27 рік (скільки примірників кожного)

..... (якщо журналів більш, ніж 20, то списку можна подати на окремому аркуші)

ж) Як переводиться поповнення бібліотеки (від кого, якими коштами, скільки щомісяця і щороку надходить нових книг).....

з) Чи опрацюєте книги, який відсоток книг опрацьовано

6. Дані про відвідувачів:

а) Загальна, соціально-економічна характеристика місцевості, що її бібліотека обслуговує (див. пояснення).....

б) Загальне число читачів на 1-е квітня 1927 року: Видача додому..... в читальні.....

в) Місячна кількість виданих книг: г) Розподіл загального числа відвідувачів на 1-е квітня 1927 р. (дати конкретні цифри)

	За травень 1926 р.		За жовтень 1926 р.	За січень 1927 р.	За статтю (родом)	З а в і к о м							
	для дорослих	для дітей				Чоловіків	Жінок	До 10 р.	11—13 р.	14—16 р.	17—23 р.	24—35 р.	Понад 35 р.
Видача додому													
Читальня	для дорослих												
	для дітей												
Скільки днів у кожному з цих місяців бібліотека фактично працювала													

	З а с оці а ль н и м с т а н о м										З а р і д н о ю м о в о ю					З а п а р т і й н і с т ю		З а о с в і т н і м с т а н о м								
	Робітників	Селян	Із них членів К. Н. С.	Наймитів не-членів спілки	Службовців	Із них робітників освіти	Кустарів і ремісників	Червоноармійців	Інших	Українська	Російська	Гарейська	Польська	Молдавська	Інші мови	Членів партії	Членів К. С. М.	Малописьменних	З нижчою освітою	З середньою освітою	З вищою освітою	У трудових школах	У проф-школах	У вищих школах	Із інших школах	
Дорослих																										
Дітей																										
Дорослих																										
Дітей																										

7. Форми обліку бібліотечної роботи. Як саме реєструєте видачу книжок читачам і рух самих читачів (відомість щоденна, щомісячна тощо)

.....

.....

Подайте Ваші зразки таких відомостей.

8. Чи організовано в бібліотеці вивчання книги. У якій формі це переводиться. (Відповідь напишіть докладно на окремому аркуші, то додайте до анкети).

9. Чи вивчаєте інтереси своїх читачів. а) Як саме Ви це провадите. Чи знають про це Ваші читачі.

б) За яким методом Ви переводите всі спостереження й робите підсумки їх (відповідь на всі питання розділу 9-го й усі свої думки з приводу них напишіть на окремому арк. й додайте до анкети).

10. Які конкретні висновки про вимоги та інтереси читача можете зробити на підставі ваших спостережень. Якими саме книгами та якими питаннями цікавляться найбільше Ваші читачі залежно від їхнього соціального стану, віку, статі (роду) тощо. Відповідь напишіть докладно на окремому аркуші й додайте до анкети. Якщо є у Вас цифровий матеріал, то додайте його.

11. Чи відповідає книжний склад бібліотеки фактичному попиту.

а) На які книги бібліотека попиту не може задовольнити. Зазначить основні теми й питання (прикладом: художня література, політграмота, сільське господарство, техніка тощо). Якщо можете, — зазначить кілька конкретних книг (автор, назва). Чим це можна пояснити на Вашу думку (немає таких книг, є мало примірників - скільки саме тощо).

б) Які прикладом книги залежуються без попиту. Назвіть основні теми й питання. Якщо можете, зазначить кілька конкретних книг (автор, назва). Чим це можна пояснити на Вашу думку. Скільки примірників кожної такої книги є в бібліотеці.

в) Якими книжками вважаєте за потрібне поповнити Вашу бібліотеку (про що саме, для якого типу читачів). Відповідь на всі питання розділу 11-го напишіть на окремому арк. паперу й додайте його до анкети.

12. Робота бібліотеки з читачем. Чи керуєте читанням відвідувачів, як саме? б) Чи провадите постійну роботу з індивідуальним читачем і з групами читачів, як саме? в) Чи добре обізнані з колом читачів, чи маєте з ними персональні зв'язки? г) Чи є в бібліотеці кадр читачів, що не потребують керування їхнім читанням. Хто вони такі? д) Як ставляться читачі до бібліотеки. Чи є організації читачів (гуртки, ради тощо) при бібліотеці. Що вони роблять.

Відповіді на всі питання розділу 12-го подайте на окремому аркуші.

13. Чи маєте змогу й бажання допомогти Кабінетові вивчання книги й читача в його роботі, як саме (виконувати окремі наукові завдання з обсягу роботи Кабінету, виконувати інші його доручення, надсилати йому матеріяли про читачів, організувати на місці спостереження й досліди за керівництвом Кабінету тощо)

.....

.....

14. Що вважаєте за потрібне додати

.....

.....

”.....“.....1927 року.

Підпис (розбірно)

Докладна адреса того, хто подає відомості.....

ПОЯСНЕННЯ ДО АНКЕТИ

1. Загальні зауваження.

1. Анкета має на меті виявити стан бібліотек та їхньої роботи з читачем. Матеріали цієї анкети 1) ляжуть в основу наукового вивчення бібліотечної справи на Україні — особливо роботи з читачем — і бібліотечної статистики і 2) дадуть змогу виявити й зформувати той широкий актив бібліотечних робітників, яких можна буде притягти до ближчої участі в роботі Кабінету — і на яких Кабінет у цій роботі зможе спиратися.

2. Певна річ, що в цій анкеті, для найрізніших бібліотек призначеній, є кілька питань, що неоднаково відповідатимуть бібліотекам різних типів. Може трапитися також, що не всі бібліотеки зможуть дати точні відповіді на всі питання (краще бо зовсім не відповісти на якесь питання, ніж давати відповідь неправдиву й надуману). У таких випадках неодмінно треба докладно зазначити — чому саме на дане питання не дано відповіді.

3. Цю анкету мають заповнити всі чисто бібліотеки на Україні найрізніших типів і розмірів. За бібліотеку треба вважати збірку книг числом не менше як 100 книг, з якої постійно користується певне коло читачів.

4. Уся анкета поділяється на 14 розділів. Відповіді на питання розділів 1—7, а також 13—14 треба записувати в самій анкеті. Щодо розділів 8—12, то відповіді на них мають бути широкі й докладні; тому треба подавати їх на окремих аркушах. Усі додаткові аркуші повинні бути однакового з анкетною формату, на кожному можна давати відповідь на питання тільки **одного** розділу.

5. Анкету треба заповнювати розбірно, обов'язково атраментом.

6. Усі бібліотеки міські й усі робітничі й профспілкові на периферії одержують анкету безпосередньо від Кабінету і так само безпосередньо повинні її йому повернути, згідно з зазначеною в анкеті адресою.

Усі бібліотеки політосвітні — периферійні (районові й сільські) одержують анкети від своєї Райінспектури Політосвіти — і їй повинні заповнені анкети повернути.

7. Усі анкети треба повернути Кабінетові не пізніше як **25 травня 1927 року**.

II. Пояснення до окремих розділів.

1. в) Щодо бібліотек при школах Соцвиху, то заповнити анкету мають тільки бібліотеки при повних школах семирічках.

г) Тут маємо на увазі не відділи десятичної системи, а відділи самої бібліотеки. Бібліотеки при наукових установах і вищих школах повинні зазначити всі ті кабінети й лабораторії, у яких є частина книжного фонду бібліотеки.

з) Варто дати відомості те тільки про офіційні стосунки бібліотеки з різними установами й організаціями даного району, але й про особисті зв'язки бібробітників, їхню участь у роботі згаданих установ та організацій; нарешті, треба зазначити, як саме впливають ці організації на роботу бібліотеки: допомагають матеріально, дають директиви, вербують для бібліотеки читачів тощо.

2. б) Щодо стажу, — треба зазначити, де саме працював бібліотекар, під чий керівництвом.

Фахову книгознавчо-бібліотечну освіту мають ті товариші, що скінчили спеціальні курси (зазначити які саме, коли, скільки часу вчилися на них).

Питання про те, чи вважає бібліотекар цю роботу за свій основний фах, поставлено через те, що по дрібних бібліотеках трапляються часто бібробітники нефаківці, що мають одночасно якусь іншу основну професію (зазначити, яку саме).

3. Щодо розділу „Прибутки“: до „Спецкоштів“ належать прибутки самої бібліотеки (платня за читання тощо).

У розділі „Витрати“ пункти 2 і 3 стосуються тільки до великих бібліотек.

4. в) Тут треба зазначити, яке провітрювання в приміщенні бібліотеки, ясне приміщення чи темне, сухе чи вогке, як часто прибирають у бібліотеці тощо.

г) Устаткування загальне: столи, стільці, лави та інш.

Устаткування спеціальне: полиці, книжкові шахи, драбинки, шухлядки для карток.

Зазначити, в якій мірі устаткування відповідає потребам бібліотеки.

5. а) Під книгою треба розуміти офіційну „книжну одиницю“, кожне окреме видання — незалежно від того, скільки таких окремих видань опрацьовано в одну палітурку. Кожний окремий випуск місячного журналу є теж окрема книжна одиниця; якщо журнал виходить частіше, ніж раз на місяць, за одиницю треба вважати річний комплект (повний, або неповний).

Питання про книги „нерозібрані“ стосується до великих бібліотек, де часто чимала частина книг лежить — ще не розкладена, не систематизована й не описана. Хоч точні відомості про такі книги й не завжди можна дати, проте треба їх до загальної цифри книг у бібліотеці обов'язково включити, розподіляючи їх за мовами, за децимальною системою тощо — бодай приблизно.

в) У таблиці вільну графу вставлено для того, щоб можна було дати відомості про книги, друковані рідною мовою таких нацменшостей, про які в цій рубриці не згадано (прикладом чеські, грецькі тощо). У таких випадках назву відповідної мови треба вписати.

г) За книгу післяреволюційну треба вважати книгу, видану не раніше, як 1918 року.

Щодо журналів: треба подати загальне число випусків усіх журналів в рубриці „05“ — незалежно від їхнього змісту.

Якщо в бібліотеці книги розподілено за якоюсь іншою (не децимальною) системою, то всі цифрові дані за цією системою треба подати на окремому аркуші.

Дитячу літературу треба виділити в кожному відділі децимальної системи, як це показано на таблиці.

ж) Якщо бібліотекарі самі купують книги в крамницях, то дуже бажано мати на окремому аркуші загальні міркування й думки низових бібробітників про організацію нашої книготоргівлі й книжного ринку взагалі.

6. а) Тут треба спинитися на основних особливостях Вашого району (не адміністративного району, а тієї місцевості, населення якої охоплює бібліотека), треба зазначити, який він: промисловий, торговельний, сільсько-господарський; який саме характер має ця промисловість чи це сільське-господарство, які саме фабрики, заводи підприємства й майстерні, млини, радгоспи є в ньому (у селі чи в школі, лікарня, агропункт, чи є колективи). Треба зазначити, з чого живе основне населення, які стосунки між різними його групами (відповідь дати в межах можливості).

г) Вік дітей — до 16 років включно.

Вільну графу залишено для того, щоб можна було дати відомості про читачів таких нацмен. районів чи сіл, мови яких у рубриці не зазначено (прикладом, чеських, грецьких тощо). У таких випадках назву відповідної мови треба вписати.

Соціальний стан дітей треба визначати за соціальним станом їхніх батьків.

З розділу 8-го починається спеціальна частина анкети, матеріяли якої має використати в своїй роботі Кабінет вивчення книги й читача. Для цих розділів ми свідомо широких інструктивних зауважень не подаємо, бо тут якнайбільше має виявитися самодіяльність і самостійна орієнтація самого бібліотекаря. Відповіді треба давати якнайдокладніше; тов. бібліотекарі повинні, не обмежуючися коротенькими офіційними відповідями, освітлювати по змозі всі поставлені питання якнайширше, подаючи конкретний матеріял із своєї власної роаоти.

До розділу 10-го: наприклад у селі: — якими книгами найбільш цікавляться селяни молоді й старі, незаможники й середняки, хлопці й дівчата, зокрема комсомольці, жінки, радянський актив села, сільська інтелігенція тощо. Треба подавати

не загальні міркування, а конкретні факти, які бібліотекар у своїй практиці спостерігає, і ті узагальнення, що їх на підставі цих фактів можна зробити.

Директор Українського Науково-Дослідчого Інституту

Книгознавства Ю. О. Меженко.

Члени Комісії в справі обслідування бібліотек України при УНІК'у

{	Д. А. Балака.
	А. Ю. Вияснівський.
	К. А. Довгань.
	В. М. Іванушкін,
	А. Н. Марголіна.
	Н. Я. Фрідьєва.

Перед тим, як розпочати обслідування, проведено було інформаційно-агітаційну кампанію в пресі. Зокрема в 14 газетах і журналах, що на Україні виходять, вміщено було таку відозву:

Про Всеукраїнське обслідування бібліотек.

(До всіх бібліотечних та політосвітніх робітників України).

Усім, певне, знати, яке величезне значіння має для нашого культурного розвитку справа бібліотечна. Бібліотека найрізніших типів є той могутній чинник, що підносить культурний рівень і політичну свідомість мас.

Саме тепер, коли ми почали соціалістичне будівництво в нашій країні, будівництво бібліотечне набирає особливої ваги. Саме тепер треба запровадити планові засади в роботу бібліотек з широкими читачівськими масами, вивчаючи вимоги й попит масового читача, удосконалюючи методи керування ним, простосовуючи до його вимог книжкову продукцію тощо.

Тепер перед бібліотечними робітниками виростає потреба охопити й підсумувати все, що зроблено досі в цій справі на Україні, усистематизувати той досвід, що його здобули за останні роки окремі, хоч і численні, але розпорошені робітники, виявити загальний стан бібліотечної справи на Україні й накреслити шляхи надалі.

Таку мету поставив перед собою Кабінет вивчення книги й читача при Українському науково-дослідчому інституті книгознавства. У другій половині квітня ц. р. Кабінет — у згоді з НКО та ВУРПС — розпочинає всеукраїнське обслідування бібліотек та їхньої роботи з читачем. Обслідування матиме анкетний характер, воно ставить перед собою такі завдання: 1) зібрати матеріяли для наукового вивчення бібліотечної справи на Україні — особливо в частині роботи бібліотеки з читачем; 2) виявити ті широкі кадри бібліотечних робітників, яких можна буде притягти до ближчої участі в роботі Кабінету і на які Кабінет у цій роботі зможе спиратися, 3) виявити досягнення й хиби в практичній роботі масових бібліотек, зібрати відомості про попит масового читача, про те, якою мірою цей попит задовольняється тощо...

Вважаючи на величезне наукове й практичне значіння цього обслідування, Кабінет закликає всіх свідомих бібліотечних і політосвітніх робітників якнайбільше допомогти йому в цій справі. Кабінет просить усіх бібліотекарів якнайуважніше заповнити анкету й повернути йому не пізніше 25 травня 1927 р.

Кабінет вивчення книги й читача при українському науково-дослідчому інституті книгознавства¹.

¹ „Комуніст“ (Харків) 29 квітня 1927 р. „Наймит“ (Харків) 1 травня; „Народній Учитель“ (Харків) 5 травня; „Правда Прилуччини“ (Прилука) 5 травня; „Пролетарська Правда“ (Київ) 6 травня; „Радянська Думка“ (Черкаси) 1 квітня; „Радянська Нива“ (Біла Церква) 5 травня; „Робітник“ (Полтава) 21 квітня; „Селянська Правда“ (Гумань) 9—10 травня; „Червоний Стяг“ (Чернігів) 10 травня; „Die Saat“ (Харків) 5 травня; „Радянська Освіта“ (Харків)—травень; „Зоря“ (Дніпропетровське) № IV—V за 1927 рік.

Крім того, всім Окрінспектурам Наросвіти розіслано такого листа.

УНІК
30/IV—1927 р.
ч. 1427—1467

До Окрінспектури Наросвіти.

Розпочавши цими днями у згоді з НКО й ВУРПС всеукраїнське обслідування бібліотек, ми протягом найближчого тижня маємо розіслати анкети по всіх Райінспектурах Політосвіти та окремих політосвітніх бібліотеках Вашої округи.

Просимо Вас якнайбільше допомогти нам у справі нашого обслідування, запропонувавши всім Райінспектурам, а також усім бібробітникам, поставитися до нього якнайуважніше, сумлінно заповнити анкети і повернути їх нам у встановлений термін (не далі як 25.V ц. р.).

До цього додаємо 1 прим. нашої анкети.

Директор УНІК'у

Секретар Кабінету вивчання книги й читача

Аналогічні листи послано всім Окрпрофрадам, Клубно-бібліотечному відділові УПО, Культвідділові ВУРПС, дорпрофспілкам тощо.

VI.

Розсилати анкети розпочато 20 квітня 1927 р. Усім бібліотекам міським, профспілчанським, ВИЩ'івським, профшкільним і бібліотекам при трудшколах по окрмістах і трудшколах анкети розіслано безпосередньо. Щодо бібліотек периферійних (при сельбудах, хатах-читальнях і решті трудшкіл), то через згадувану вже нерівність відомостей про ці бібліотеки їх вирішено охопити через Райінспектури Наросвіти.

Для цього всім райінспектурам Наросвіти УСРР розіслано пачки анкет¹ з таким супровідним листом:

УНІК

До Райінспектури Політосвіти
. округи.

Надсилаємо Вам анкет у справі дослідження бібліотек України та їхньої роботи з читачем. Цю анкету мають заповнити всі політосвітні бібліотеки Вашого району: районна бібліотека, бібліотека при райсельбуді; при сельбудах, хатах-читальнях, бібліотеки при повних школах-семирічках, при профшколах та інших освітніх установах і організаціях, що є у Вашому районі.

Примітки 1: Бібліотеки при трудшколах-чотирьохрічках, а також усі бібліотеки, що мають менше як 100 книг, анкет не заповнюють.

2. Бібліотекам при школах інших типів (вищих тощо), а також бібліотекам профспілчанським анкети послано окремо.

За відомостями, що їх надіслала нам Окрполітосвіта, у Вашому районі є бібліотек.

Якщо бібліотек є фактично більше, і Вам надісланих анкет не вистачить, то просимо написати нам, і ми надішлемо Вам анкети додатково.

Просимо Вас допильнувати, щоб усі анкети було заповнено якнайуважніше, зібрати їх і надіслати нам не пізніше як 25 травня 1927 року.

¹ Число анкет для кожного району встановлювано, виходячи з пересічного числа бібліотечних одиниць — і числа сільрад у районі за матеріалами Центрального Статистичного Управління й центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВК.

Про бібліотеки, що мають менше як 100 книг, треба дати короткі загальні відомості за такою формою:

Тип бібліотеки (при сельбуді, хаті-читальні, школі тощо)	Повна поштова адреса бібліотеки	Кількість книг

Усю справу обслідування погоджено з Головополітосвітою УСРР, а також з Окрінспектурою Політосвіти. За виконанням цього на місцях мають простежити Райінспектори Політосвіти.

Директор Українського Науково-Дослідчого Інституту Книгознавства
Керівник Кабінету вивчення книги й читача.
Секретар Кабінету

Анкети РайІНО послано в першу чергу — до 1-го травня 1927, а до 7-го травня закінчено розсилати анкети всім іншим бібліотекам.

Усього послано анкет:

675-м РайІНО, що були на 1 квітня 1927 р. на Україні (по 15 анкет на кожний район пересічно)	9275
Міським бібліотекам-політосвітнім і державним	119
Бібліотекам професійним-робітничим	1560
„ при ВИШ'ах	210
„ „ профшколах	814
„ „ трудшколах міських	452
„ „ „ залізничних	105
„ „ Політуправі УВО	30
„ ГПО АМСРР	200
Разом	12615

VII.

Практика свідчить, що розсилати анкети далеко легше, ніж діставати їх назад. Практика описуваного обслідування ще раз цю думку ствердила. Цифра одержаних назад анкет була нижча за найскромніші сподіванки.

Анкети почали надходити в першій таки половині травня—спочатку одиницями, далі десятками. Ось рух їхній за час з травня 1927 р. до 1/VIII—1928:

на 1/VI—1927 р. одержано	350	анкет
за червень	933	„
„ липень	559	„
„ серпень	367	„

за вересень	»	135	»
» жовтень	»	54	»
» листопад	»	76	»
» грудень	»	67	»
» січень 1928 р. одержано		80	»
» лютий	»	49	»
» березень	»	12	»
» квітень	»	120	»
» травень	»	59	»
» червень	»	46	»
» липень	»	16	»

Разом на 1/VIII—1928 р. одержано . . . 2922 анкети.

За типами бібліотек одержані анкети розподіляються так:

Б-ки при сільбудах і хатах-читальнях	2040	} Разом від РайІНО 2351
» „ сільтрудшколах	311	
(цебто 25,3% проти числа розісланих)		
Б-ки міські-політосвітні й державні	33	
(27,7% розісланих)		
Б-ки профспілчанські робітничі	243	
(15,6% розісланих)		
Б-ки при ВИЩ'ах	86	
(41,9% розісланих)		
Б-ки при профшколах	75	
(9,2% розісланих)		
Б-ки при трудшколах міських	59	
(10,8% розісланих)		
Б-ки при трудшколах залізничних	29	
(27,6% розісланих)		
Інших	46	
		Разом 2922

(пересічно—23,2% розісланих)¹.

Бачачи, як катастрофічно падає крива надходжень анкет, Кабінет уживав усіх можливих заходів, щоб її піднести.

На початкові березня 1928 р. Кабінет звернувся до всіх Райінспектур Наросвіти усіх міських політосвітніх бібліотек, а також до бібліотек при школах з таким листом:

¹ Фактичний відсоток виконання — певне дещо вищий через те, що анкет розіслано трохи більше, ніж фактично є бібліотек. Зокрема через брак точних даних послано трохи більше, ніж слід, анкет РайІНО, послано анкети всім профшколам, що є в УСРР, хоч не при всіх є бібліотеки,—і т. д.

У. С. Р. Р.
Н. К. О.
Український На-
уковий Інститут
Книгознавства

Шановні товариші!

У травні ц. р. ми надіслали Вам анкету в справі обслідування бібліотек України. Це обслідування має величезну наукову вагу — і НКО визнав його за обов'язкове для всіх чисто бібліотек, що йому підлягають.

Термін обслідування вже давно минув. Тим часом ми досі від Вас анкети не одержали. Просимо отже повернути нам заповнену анкету якнайшвидше.

Якщо ми протягом двох тижнів не одержимо відповіді, ми примушені будемо звернутися до Окр. ІНО

Директор УНІК'у
Керівник Кабінету вивчення книги й читача
Секретар Кабінету

Аналогічного листа надіслано всім бібліотекам профспі-
чанським:

УНІК

Шановні товариші!

У травні ц. р. ми надіслали Вам анкету в справі обслідування бібліотек України.

Це обслідування має величезне наукове значіння — і ВУРПС в обіжнику своєму до всіх Окрпрофрад (№ 5, 360 з 3/VI—1927) підкреслив його бажаність для всіх профспічанських бібліотек УСРР.

Термін обслідування давно вже минув. Тим часом ми досі від Вас анкети не одержали.

Сподіваємося, що Ви зважите належно значіння цієї справи і повернете нам заповнену анкету якнайшвидше.

Директор УНІК'у
Керівник Кабінету вивчення книги й читача
Секретар Кабінету

Нарешті, Кабінет інформував всі Окрінспектури Наросвіти й усі Окрпрофради про стан обслідування в їхніх округах. Треба визнати, що всі ці заходи спричинили тільки тимчасове збільшення числа надісланих анкет у квітні—травні ц. р.—і помітних наслідків не дали.

Що було за причину такого невисокого, порівнюючи, успіху обслідування?

Причин було багато і найперша з них — це неухвалне й формальне ставлення до нього тих установ, що мали сприяти проведенню його на місцях¹. Чимало пошкодила — як це ми вже зга-

¹ Якнайяскравіший приклад такого неуважного й бюрократичного ставлення дає історія з обслідуванням бібліотек АМСРР. Як ми вже згадували, Головополітосвіта Молдавської Республіки взялася провести обслідування в межах АМСРР власними силами й надіслати Кабінетові готові матеріяли. Коли минули всі встановлені терміни і жадної анкети ГПО АМСРР не повернула, Кабінет почав бомбардувати її систематичними нагадуваннями. ГПО стоїчно одмовчувалася. Уже на початкові 1928 р. Кабінет визнав за потрібне вдатися до Раднаркому АМСРР. Це дещо вплинуло: листом № 2002 з 12/IV—1928 ГПО АМСРР обіцяла повернути Кабінетові заповнені анкети не далі як 15/VII ц. р. Минув червень липень, серпень, на 25 вересня 1928 р. Кабінет не одержав жадної анкети.

дували і допіру довели фактами — недоговореність з Культвідділом ВУРПС і його непевна лінія в справі обслідування.

З другого боку, дещо можна пояснити й хибами організаційними, зокрема, якоюсь мірою пошкодило те, що анкети розіслано перед початком літа, коли робота бібліотек взагалі, а сільських бібліотек особливо — занепадає. Нарешті, негативно відбився на наслідках обслідування і брак контакту між Кабінетом й Окрстатбюрами, які, на нашу думку, могли б чимало допомогти Кабінетові в цій справі.

Щодо якісного боку зібраного анкетного матеріялу, то тут виявляється досить строката картина. Як ми вже згадували, найбільшу безпосередню вартість мають для Кабінету додаткові відповіді на розділи 8—12 анкети, де мали виявитися загальне обличчя читачів даної бібліотеки, стан роботи з ними, активність бібліотекаря й орієнтація його в цій справі. На жаль, анкет з такими додатковими матеріялами маємо меншість, яких 15—20 відсотків. У лінії бібліотек сільських це пояснюється раз-у-раз браком кваліфікації в бібліотекаря, примітивністю методів його роботи. Але й багато великих міських бібліотек обмежилися тільки загальними відповідями. Тут уже за причину могло бути тільки формальне ставлення, бажання абияк збутися клопоту.

Не скрізь гаразд стоїть справа і з самими цифровими даними. Дуже часто подибуються в анкетах виразні суперечності, коли не сходяться, скажімо, дані в пунктах *a*, *b*, *c* 5-го розділу або в пункті *z* 6-го розділу. І знов таки, це легко можна пояснити недосвідченістю бібробітників у лінії бібліотек при сельбудах і хатах-читальнях; але коли такі самі явища трапляються в анкетах великих міських бібліотек, то в більшості таких випадків (крім тих, коли маємо справу з виключно великими книжними масами в найбільших бібліотеках) виявилось недбальство бібробітників, що анкети заповнювали.

VIII.

Комісії, загалом беручи, не пощастило виконати всі покладені на неї завдання в повному обсягові. Через різні об'єктивні обставини анкет зібрано далеко менше ніж цього треба для вичерпних статистичних висновків у Всеукраїнському масштабі. Комісії не пощастило охопити всі категорії бібліотечних закладів (зокрема — дуже мало охоплено бібліотек при спеціальних наукових закладах, бібліотеки відомчі — при різних установах — відділах Виконкомів і по спорадичних органах, при кооперативних організаціях тощо). Загалом, з погляду загально-статистичного — обслідування не мало цілковитого успіху¹.

¹ Практика, отже, показала, що початкова позиція Інституту щодо характеру обслідування була правильна: спрямування на статистику себе не виправдало.

Але зовсім інакше стоїть справа в лінії якісній — в лінії вивчення самої суті бібліотечної роботи, в лінії вивчення читача, методики роботи з ним тощо. З цього погляду проведене обслідування має велике значіння дослідче й практичне. Не претендуючи на повність статистичну, воно, проте, було досить повне, щоб відтворити головні риси бібліотечного процесу, що на Україні розгортається. Наслідки обслідування, оці з такими великими труднощами добуті три тисячі анкет, являють собою коштовний матеріал для поглибленої роботи на довший час.

Але це тільки одна сторона справи. Другий так само цінний здобуток обслідування — це чималий кадр активних низових бібліотечних робітників, що його пощастило в процесі обслідування виявити і в роботу Кабінету втягнути. Із сотня постійних „бібкорів“ — ціла сітка своєрідних дослідчих пунктів по всій Україні по бібліотеках найрізніших типів: міських, робітничих, при сельбудах і хатах-читальнях, — це є велике досягнення, вагу якого можна буде гідно оцінити тільки в майбутньому: робота з цими бібкорами допіру починає розгортатися, і деякі статті, в нашому збірнику вміщені, є тільки перші спроби в цьому напрямі.

ЦЕНТРАЛЬНІ ОКРУГОВІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ.

(За матеріалами обслідування Кабінету вивчення книги й читача при УНІК'у).

Головне завдання Кабінету вивчення книги й читача при УНІК'у в анкетному обслідуванні бібліотек УСРР 1927 р. сходило до того, щоб зібрати матеріали, які характеризували б:

а) роботу бібліотекарів щодо комплектування бібліотек книжками (книжковий склад бібліотек, зростання бібліотек та характер їх поповнення);

б) роботу бібліотек щодо обслуговування читачів (кількість та характер літератури, яку видають);

в) відповідність літератури вимогам читачівських мас;

г) числовий та якісний склад українського читача, і, нарешті,

г) методи вивчення книги й читача по бібліотеках.

Цей матеріал мав дати Кабінетові вивчення книги й читача змогу встановити, які бібліотеки провадили й провадять роботу над вивченням книги й читача, в яких формах і обставинах провадиться ця робота, які сирові та пророблені матеріали є по бібліотеках, які бібліотеки які групи читачів переважно обслуговують.

Тільки зваживши всі ці дані, Кабінет міг правильно організувати вивчення книги й читача на Україні, використовуючи вже готовий сировий матеріал, що є по бібліотеках. Кабінет намітив дослідні станції та притягнув до своєї роботи широкі бібліотечні маси, які мали фактичний досвід в справі вивчення книги та читачів.

Цілком природно, що характеристика головних питань роботи бібліотек була б неповна, більшість даних про роботу бібліотек була б незрозуміла, коли б їх не супроводила ще низка загальних відомостей про бібліотеку (бюджет бібліотеки, штат її і т. ін.). Без цих даних важко, й навіть неможливо, було б з'ясувати вагання в числі читачів різних бібліотек, в кількості видач і т. інш.

Через те анкета мала й питання, які стосувалися до загальних даних роботи бібліотеки. А втім таких питань з чотирнадцяти вузлових питань анкети було лише чотири; решта—десять питань—були присвячені спеціально характеристиці книжкового складу бібліотеки, книжкового поповнення, складові читачів, його обслугову-

ванню і т. ін. На Україні є 41 округа, з них заповнили та надіслали анкети тільки 22, цебто, майже 54⁰/₀.

Про решту 19 бібліотек відомостей немає.

Ось список центральних округових бібліотек, що надіслали анкети:

1. Бердичівська центральна округова бібліотека.
2. Білоцерківська " " "
3. Вінницька " " "
4. Глухівська " " "
5. Дніпропетровська " " "
6. Запорізька " " "
7. Ізюмська " " "
8. Київська " " "
9. Лубенська " " "
10. Миколаївська " " "
11. Могилівська " " "
12. Ніженська " " "
13. Одеська " " "
14. Полтавська " " "
15. Прилуцька " " "
16. Проскурівська " " "
17. Роменська " " "
18. Сталінська " " "
19. Старобільська " " "
20. Херсонська " " "
21. Шевченківська " " "
22. Чернігівська " " "

Список округ, від яких про центральні округові бібліотеки анкет не одержано:

1. Артемівська	10. Куп'янська
2. Житомирська	11. Луганська
3. Гуманська	12. Маріупільська
4. Зінов'євська	13. Мелітопільська
5. Кам.-Подільська	14. Першотравенська
6. Конотіпська	15. Сумська
7. Коростенська	16. Тульчинська
8. Кременчуцька	17. Харківська
9. Криворізька	18. Шепетівська.

На жаль, у Кабінеті вивчення книги й читача немає точних відомостей про те, в яких саме з цих 18 округ в період обслідування ще не було організовано центральної округової бібліотеки. Ці відомості дозволили б точно встановити ⁰/₀ округових бібліотек, що подали відомості про себе через анкету, яку надіслав Кабінет. Можливо, що не всі округи мали тоді центральні бібліотеки. В такім разі ⁰/₀ центральних округових бібліотек, що подали анкети,

більший, як 54⁰/₀. Але беручи до уваги, що навіть відносно мінімальний ⁰/₀ бібліотек, від яких анкети одержано, все ж становить 54⁰/₀ (тобто більше половини центральних округових бібліотек, які можуть бути на Україні, анкети подали), ми гадаємо, що можна, й на такому числі анкет базуючись, зробити деяку характеристику.

1. Загальні дані про бібліотеки.

Надзвичайно характерно, що на питання анкет про тип бібліотеки, всі бібліотеки дають найрізноманітніші відповіді. Це свідчить про те, що типізацію бібліотек ще не переведено, немає погодженості в термінах, що характеризують тип центральної округової бібліотеки. Тільки 12 бібліотек відповідають на питання про тип бібліотеки „центральна округова“.

2 бібліотеки вважають себе за центральні, але не округові (Київська та Білоцерківська), хоч з решти даних анкет видно, що вони провадять округову роботу. Херсонська та Дніпропетровська бібліотеки визначають свій тип, як „Наукова. Самостійна. Центральна“. Полтавська — „Наукова. Самостійна. Політосвітня. Центральна. Округова“.

Частина бібліотекарів вважають свої бібліотеки за „міські центральні“, хоч робота їх виходить з рямки роботи міської.

Таку різницю у визначенні типу бібліотек можна пояснити почасти й тим, що всі ці бібліотеки засновано за різних часів, що всі вони мають свою, відмінну історію, в минулому мали власні своєрідні завдання, які не могли не відбитись і на характері роботи, отже, й на типі бібліотеки в сучасному.

За часом заснування бібліотеки розподіляються так:

Бібліотек, що подали відомості	Засновано до 1917 р.	Засновано від 18 до 21 року	Засновано від 22 до 27 року	Року не зазначено	Разом
22	10	4	6	2	22

Отже, 10 бібліотек, тобто 50⁰/₀ бібліотек, що подали анкети, засновано за передреволюційних часів; багато з них існують десятки років, мають величезні фонди старої літератури.

Ці старі бібліотеки за часом свого існування розподіляються так:

Київська бібліотека існує з 1866 року	61 рік
Херсонська „ „ 1872 „	55 років
Глухівська „ „ 1874 „	53 роки
Чернігівська „ „ 1877 „	50 років
Миколаївська „ „ 1881 „	46 „
Дніпропетровська „ „ 1887 „	40 „

Лубенська бібліотека існує з	1898 року	29 років
Шевченківська	„ „ 1899 „	28 „
Ізюмська	„ „ „ 1900 „	27 „
Вінницька	„ „ „ 1907 „	20 „

З бібліотек, які засновано після революції, більшість засновано після 21-го року, отже, вони існують 5—6 років.

Крім двох бібліотек, всі інші видають книжки й додому і в читальню. Тільки Ніженська та Шевченківська бібліотеки видають книжки тільки додому, бо читальні в них немає, причому Ніженська бібліотека в анкеті зазначає, що читальні в них немає тимчасово. Пересувний фонд мають 12 бібліотек та 4 бібліотеки провадять пересувну роботу і, не маючи спеціального фонду для пересувок, видають книжки з основного фонду.

Тільки 2 з названих 16 бібліотек не зазначають числа пунктів, які вони обслуговують.

Загальне число пунктів, що їх обслуговують 14 бібліотек — 314.

Найбільше розвинули пересувну роботу Вінницька, Одеська та Чернігівська округові бібліотеки.

Право користуватись книжками з центральних бібліотек мають всі громадяни; виняток становлять дві бібліотеки, які обслуговують: а) членів спілок та їхніх утриманців (Сталінська округова бібліотека); б) членів спілок, селян, кустарів та їхніх утриманців (Одеська округова бібліотека).

Надзвичайно цікаво, що тільки дві бібліотеки не беруть платні за читання (Старобільська та Сталінська). 19 бібліотек платні. Одна бібліотека (Роменська) на це питання не відповіла.

Старобільська та Сталінська бібліотеки не беруть і застави. Решта 19 (Роменська не дала відомостей) беруть заставу грошми, або книжками.

2. Штат бібліотек.

З 22 обслідуваних бібліотек про штат подали відомості 21 бібліотека.

Хоч центральна округова бібліотека є бібліотечний центр округи, керує всією бібліотечною роботою — організаційно і з погляду інструктування та готування робітників цілої округи, проте, є бібліотеки, що мають штат 2—3 чоловіка (6 бібліотек); з таким штатом, цілком природно, бібліотеки не можуть виконати, навіть мінімально, покладені на них функції. Подаємо таблицю, де 21 бібліотеку розподілено за кількістю штату:

Штат	2 чоловіка	мають	3 бібліотеки.
„	3	„	3 „
„	4	„	2 „
„	5	„	3 „
„	6	„	4 „

Штат	7	чоловік	мають	1	бібліотеку
„	10	„	„	1	„
„	11	„	„	1	„
„	12	„	„	1	„
„	13	„	„	1	„
„	28	„	„	1	„

Порівняння анкетних даних виявляє, що штати не відповідають ні числу книжок у бібліотеці, ні числу читачів. Вони мають цілком випадковий характер. От, наприклад, Київська та Одеська бібліотеки мають однаковий книжковий фонд, але дуже неоднаковий штат (Київська — 13, Одеська — 28 чоловік).

Таке випадкове число робітників в бібліотеці призводить до того, що робота бібліотек — не однотипова, хоч усі бібліотеки одного типу. Усього в 21 бібліотеці — 142 робітники (з них 21 — завідувачі бібліотеки); крім того, є ще 47 технічних робітників.

З цих 142 бібліотечних робітників — 138 штатних і тільки 4 нештатних.

За освітою вони поділяються так:

1.	Бібліотекарів з вищою освітою	40
2.	„ з середньою освітою	74
3.	„ скінчило 7-річку	10
4.	„ з нижчою	16
5.	Освіти не зазначено	2

Разом 142

Отже, бібліотекарів з вищою та середньою освітою — 80 відс.

Спеціальну бібліотечну підготовку мають 54 бібліотекарі, тобто 38 відс. На жаль, 22 бібліотекарі, з тих, що мають спеціальну підготовку, не зазначили, які саме курси, чи то семінари вони слухали та закінчили. Точні відомості щодо цього маємо тільки про 32 бібліотекарів.

З них:

1.	Закінчили Політосвітній Інститут	1
2.	Бібліотечний Практикум	14
3.	Курси при Інституті Шанявського	2
4.	Короткотермінові бібліотечні курси (1—3 міс.)	15

Разом 32

Проте, надзвичайно характерно, що 136 бібліотекарів з загального числа 142 вважають бібліотечну роботу за свою спеціальність; тільки (4 відс.) 6 чоловіка не вважають бібліотечну роботу за свою спеціальність.

За бібліотечним стажем 142 бібліотекарі розподіляються так:

Понад 10 років стажу	—	26	чоловіка.
10 " "	—	5	"
9 " "	—	3	"
8 " "	—	9	"
7 " "	—	21	"
6 " "	—	11	"
5 " "	—	14	"
4 " "	—	10	"
3 " "	—	12	"
2 " "	—	12	"
1 " "	—	16	"
Менше року	—	3	"

Р а з о м 142 чоловіки

Наведена таблиця показує, що стаж до 3-х років (2 роки, 1 рік та менше як рік) має тільки 31 бібліотекар (щось 22%). 78% бібліотекарів мають стаж від 3-х до 10 років і більше. Звідси зрозуміло, що хоч і далеко не всі бібліотекарі мають спеціальну підготовку, зате більшість має досить довгий стаж і, цілком природно, вважає бібліотечну роботу за свою основну спеціальність.

Треба відзначити, що у 82% бібліотекарів стаж роботи проходить в умовах радянської бібліотеки. Тільки 18% мають ще й передреволюційний стаж. У масі своїй бібліотечні робітники центральних округових бібліотек безпартійні (на 142 бібліотекарі — партійців 7, комсомольців — 6). 50% усіх бібліотекарів мають навантаження в лінії громадської роботи.

3. Бюджет бібліотек.

Відомості про бюджет подала 21 бібліотека.

Загальна цифра бюджету для 21 бібліотеки становить 249.289 крб. 86 коп.

Бюджет складається з коштів:

а) Місцевого бюджету	138.250	крб.	31	коп.
б) Держбюджету	72.308	"	89	" ¹
в) Спецкоштів	28.935	"	66	"
г) Дотацій від профспілок	510	"	00	"
г) Від установ та підприємств	85	"	00	"
д) Невідомо від кого	9.200	"	00	"

Разом . . 249.289 крб. 86 коп.

¹ З 1927—28 бюджетного року всі округові бібліотеки перейшли на місцевий бюджет.

Витрати розподіляються так:

а) Зарплатня	112.977	крб.	14	коп.
б) Купування книжок	70.341	„	42	„
в) Господарчі видатки	51.090	„	43	„
г) Канцелярські	2.712	„	24	„
г) Масова робота	530	„	28	„
д) Наукова робота	400	„	00	„
е) Не зазначено, на що витрачено .	11.238	„	35	„

Разом . . 249.289 крб. 86 коп.

За бюджетом бібліотеки розподіляються так:

Від 2.000 до 4.000	5 бібліотек
„ 4.000 „ 7.000	7 „
„ 8.000 „ 12.000	3 „
„ 16.000 „ 20.000	2 „
„ 21.000 „ 22.000	1 „
„ 28.000 „ 29.000	1 „
„ 31.000 „ 32.000	1 „
„ 51.000 „ 52.000	1 „

Разом . . 21 бібліотека.

Найбільший бюджет — 52.350 крб. 29 коп. має Одеська центральна округова бібліотека, причому тільки 8.000 крб. 1927 року ця бібліотека одержала від Держбюджету. Решту дав місцевий бюджет.

Друга за бюджетом Дніпропетровська округова бібліотека, далі йдуть: Київська, Вінницька, Полтавська, Херсонська, Миколаївська, Сталінська. Дві перші та Херсонська були на Держбюджеті.

Решта бібліотек мають бюджет менший як 8.000 карбованців. Найбільше витрачають грошей на утримання штату (майже 50%). Відносно дуже малі асигнування на купування літератури (щось 33% всього бюджету).

4. Книжковий склад бібліотек.

Разом 22 округові бібліотеки мають 1.240.181 книгу. 9 бібліотек з названих не мають невпорядкованого фонду. 13 бібліотек мають фонд частково невпорядкованої літератури, — всього 239.789 книжок, — тобто майже $\frac{1}{5}$ частина всього книжкового фонду всіх центральних округових бібліотек перебуває в хаотичному стані і користуватися з неї читачі не можуть.

Особливо великий фонд не впорядкованої літератури в Дніпропетровській бібліотеці (з 177.257 книжок не впорядковано—157.737), Київській (з 150.400 книжок не впорядковано—66.000), Лубенській (з 45.000 книжок 15.000), Полтавській (з 147.000 кн. 15.000), Ста-

лінській (з 17.867 кн.—7.100), Прилуцькій (з 23.000 кн. 5.000) та Чернігівській (з 4.0000 книжок 5.000).

Така велика бібліотека, як Одеська,—єдина серед усіх великих, що має дуже мало невпорядкованої літератури (з 151.000 книжок не впорядковано тільки 3.000).

П'яту частину невпорядкованої літератури треба покласти виключно на рахунок обмежених штатів. Це є ділянка, на яку треба було б звернути найпильнішу увагу.

Щодо числа книжок бібліотеки розподіляються:

До 5.000 книж.	1	До 40.000 книж.	1
„ 10.000 „	2	„ 50.000 „	1
„ 20.000 „	6	„ 80.000 „	2
„ 30.000 „	4	„ 200.000 „	5

З наведеної таблиці видно, що переважають бібліотеки з великими книжковими фондами.

Надзвичайно цікава характеристика книжкових фондів щодо розподілу літератури за мовами.

На жаль, не в усіх анкетах такий розподіл подано: 6 бібліотек абсолютно обминають це питання, 5 бібліотек подали відомості, але не про всю літературу. Отже, 754.504 книжки, тобто більше, як половина книжкового фонду центральних бібліотек, за мовами не розподілено.

Решта літератури (485.577 кн.) в 16 бібліотеках розподіляється так:

	Література для дорослих	Література для дітей	Разом
Українською мовою	42.166 кн.	1.420	= 43.586
Російською мовою	386.795 „	18.653	= 405.448
Польською мовою	4.279 „	43	= 4.322
Єврейською мовою	17.989 „	523	= 18.512
Німецькою, англійською, фран- цузькою та інш. мовами . .	13.487 „	Разом 222	= 13.709
Разом .	464.716 кн.	20.861	= 485.577

Загалом російської літератури 83%.

Української літератури щось 9%.

На жаль, немає змоги точно з'ясувати, скільки книжок з загального числа передреволюційного видання і післяреволюційного; немає також розподілу книжок за відділами; на це запитання анкети або зовсім не відповідали, або подавали коротенькі уривчасті відомості, яких не можна підсумувати. Проте, очевидно: такий величезний відсоток російської літератури по бібліотеках можна пояснити тим, що там переважає стара, передреволюційна література.

Про якість літератури в наших бібліотеках свідчать відповіді на 11-й пункт анкети, а саме: „чи відповідає книжний склад бібліотеки фактичному попиту“¹.

На це питання відповіло 18 бібліотек, але тільки 2 позитивно: „Не дивлячись на те, що книгозбірня невелика, вона все ж таки має по всім питанням книжки, котрі задовольняють читачів. Особливо залежалих книг у книгозбірні не має. Необхідно поповнити центральну книгозбірню художньою літературою та технічною“ (Запорізька центральна округова бібліотека, організована після 1918 року,—має 18.888 книг і лише 432 читачі).

„Бібліотека в міру можливості задовольняє всі вимоги читачів. 0% незадоволених вимог не перевищує 2 1/0 і буває лише в тому разі, коли потрібної книжки немає на ринку. Бібліотека на 185 тисяч томів (без періодичних видань — 100.000), а вимог за останні 1/2 року 15 тисяч, із них 85% нової літератури“ (Херсонська центральна бібліотека. Має 1295 читачів).

Ці позитивні відповіді, як бачимо, пояснюються тим, що в першому випадку бібліотеку організовано після революції; вона не має старих фондів, що становлять пасив бібліотеки, і має порівнюючи мало читачів; у другому випадку — можливість задовольнити читача є тільки тому, що число читачів — катастрофічно мале проти числа книжок.

Решта 16 бібліотек, як одна, негативно відповідають на питання про те, чи задовольняє книжний склад вимоги читача. Цими відповідями почасти характеризуються книжкові фонди:

Так, відповідаючи на це питання, Бердичівська бібліотека пише: „Книжний склад бібліотеки не цілком відповідає фактичному попиту. Попит на художню літературу та 5—6 відділи — не повністю пояснюється—1) неправильним укомплектуванням відділів (спадщина за часів громад. війни та військ. комунізму, а також років 22, 23, 24, коли переважно поповнювали бібліотеку книжками III відділу, майже не звертаючи уваги на поповнення інших відділів); 2) відсутність коштів на придбання нової літератури.“

„Книжний склад бібліотеки фактично попиту не відповідає. Попит на художню літературу на задовольняється через те, що ринок щодня викидає багато нової літератури, в бібліотека нов. книжки закупає один раз на квартал і всього на 300 карб. на всі відділи: український, російський, єврейський, Книжок, якими ніхто не користується є багато, але це книжки, які придбано в 20—23 році... Необхідно поповнити бібліотеку книжками науково-технічного змісту, які були б зрозумілі для робітника середнього розвитку. Треба придбати книжки популярно-наукового характеру, які висвітлюють стан та досягнення воєнної техніки“ (Біло-Церківська центральна бібліотека).

¹ Скрізь у лапках наводжу дослівні відповіді бібліотекарів на анкету.

„На які книги бібліотека не може задовольнити попиту?—Перш за все на технічну літературу дореволюційних видань та за 1917—25 р.р., коли бюджет бібліотеки був настільки обмежений, що більшість книжок по спеціальним питанням не купувалась. Вдруге — обмеженість дублетів підручної та учбової літератури для ВУЗ'ів теж не відповідає вимогам читача. Поскілки основне книжкове майно бібліотеки перейшло з кол. міської бібліотеки, дуже почуввається відсутність комплектів дореволюційних наукових часописів та монографічної літератури по спеціальним питання“ (Дніпропетровська центральна бібліотека).

„Книжковий фонд, в деяких галузях, не відповідає реальному попиту, головне, з учбової літератури, особливо з прикладних наук“ (Київська округова бібліотека).

„Бібліотека не має можливости задовольнити попит читачів на слідуючі книжки: белетристику як нову, так і на стару, а також на відділ історичний та на деякі підвідділи 3-го відділу“ (Могилів-Под. центральна бібліотека).

Навіть така велика бібліотека, з найбільшим бюджетом, як Одеська центральна, не задовольняє попиту на книжки з сільського господарства, через обмежені асигнування на літературу.

Негативну відповідь дає й Полтавська центральна бібліотека. Особливо погано справа стоїть з відділом застосовних наук.

З цих витягів видно, що якісно книжкові фонди залишають бажати кращого, особливо відділ застосовних наук, нової белетристики тощо, асигнування на купування книжок треба на багато збільшити. Щодо періодики (журналів, газет), то цифри дають таку картину:

Журналів, що їх передплачують центральні округові бібліотеки, за мовами:

	Українських	Російських	Єврейських	Німецьких	Англійських	Французьких	Разом
Число назв.	41	169	6	14	4	8	242
Число примірників	144	593	14	24	8	13	796

Пересічно на бібліотеку припадає 36 — 37 примірників, 11 назв журналів. Це досить значне число. Щоправда, як ми далі побачимо з картотеки журналів, тут переважають тоненькі щотижневики, проте, загалом число журналів, що їх передплачують бібліотеки, треба вважати за досить велике. Ці журнали за відділами та мовами розподіляються так:

Розподіл журналів за відділами та мовами.

	Книгознав. Видав. справи. Бібліограф. Літер.-критич.		Соц.-економіч.		Антирелігійні		З народ. освіти (соцвуху, політос-віти, профосвіти)		Професійні		Юридичні		Самосвітні		Військові		Технічні		Медичні		Точні науки		Мистецтво. Спорт		Історія. Історія ревуху		Літературно-худож.		Разом.	
	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.
Українськ. мовою	4	17	8	15	1	6	7	18	—	—	—	—	1	7	—	—	—	1	1	2	1	10	4	4	1	9	12	53	41	144
Російською мовою	17	65	30	88	4	40	10	20	5	8	4	5	6	25	2	6	10	28	5	6	26	69	11	22	8	21	31	220	169	593
Єврейською мовою	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	14
Іншими мовами . . .	2	4	10	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	16	3	5	—	—	2	3	26	45
Разом . . .	23	88	54	134	5	16	17	38	5	8	4	5	7	32	2	6	11	29	6	8	36	95	18	31	9	30	45	276	242	796

З н и х д л я

Жінок		Молоді		Дітей	
Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.
Укр. мовою . . .	2	7	3	1	8
Рос. мовою . . .	4	13	41	4	18
Разом . . .	6	20	44	5	26

Дуже мала передплата на антирелігійні журнали: пересічно на бібліотеку припадає менше як по одному примірнику.

Ще гірше стоїть справа з професійними журналами, військовими, медичними.

Список журналів.

Українською мовою:

1. Безвірник	6	23. Молодняк	2
2. Бібліологічні Вісті	1	24. Полтавський Селянин	2
3. Більшовик України	3	25. Радянська Освіта	2
4. Бюлетень Нарком'осу	2	26. Радянський Селянин	1
5. Бюлетень Полт. Райспілки	1	27. Робітниця	1
6. Вапліте	4	28. Самоосвіта	7
7. Всесвіт	13	29. Селянський Будинок	4
8. Гарт	2	30. Сільський Театр	1
9. Глобус	1	31. Статистика Полтавщини в нових її межах	1
10. Життя й Революція	13	32. Студент Революції	2
11. Знання	10	33. Україна	9
12. Зоря	1	34. Україн. Вісник Рефлексології та Експеримент. Педагогіки	2
13. Кіно	1	35. Україн. Мисливець та Рибалка	1
14. Комунарка України	6	36. Червоні Квіти	8
15. Літопис укр. друку	4	37. Червоний Перець	2
16. Плужанин	2	38. Червоний Шлях	14
17. Науково-Техн. Вісник	1	39. Шлях до здоров'я	2
18. Нова Генерація	1	40. Шлях Освіти	5
19. Нова Громада	3		
20. Нова Книга	1		
21. Нове Мистецтво	1		
22. Молодий Більшовик	1		

144

Список журналів,

що їх передплачують державні округові та міські бібліотеки
(за даними 22 бібліотек)

Російською мовою:

1. Авиация и Химия	2	22. Вестник Труда	1
2. Антирелигиозник	1	23. Вестник Физкультуры	2
3. Архив Биологич. Наук	1	24. Военный Вестник	3
4. Атеист	1	25. Вожатый	1
5. Бегемот	1	26. Вокруг Света	2
6. Безбожник	6	27. Всемирный Следопыт	7
7. Безбожник у станка	2	28. Горнорабочий	1
8. Библиот., „Огонька“	2	29. Деревенский Коммунар	1
9. Библиот. „Прожектор“	2	30. Деревенск. Самоучка	1
10. Библиотечн. Обзорение	1	31. Естествознание в школе	1
11. Бич	1	32. Женский Журнал	4
12. Большевик	8	33. Жизнь Искусства	3
13. Бузотер	2	34. Журнал Крест. Молодежи	1
14. Былое	1	35. Журнал Прикладн. Физики	2
15. Бюлетень Б. Ц. К.	1	36. Журнал Прикладн. Химии	1
16. В мастерской. природы.	5	37. Журнал Русск. Физ.-Хим. О-ва	1
17. Вестник Знания	8	38. Журнал Русск. Физ.-Хим. О-ва Часть физич.	1
18. Вестник Иностран. Литер.	1	39. Журнал Экспер. Биологии сер. А.	1
19. Вестник Комакадемии	5	40. „ „ „ „ сер. Б.	1
20. Вестник Профдвижения Украины	2	41. Журналист	3
21. Вестник Совет. Юстиции	1		

42. Журнальная Летопись	1	99. Народный Учитель	2
43. Забой	2	100. Наука и Техника	10
44. За работой	2	101. Научный Работник	1
45. Звезда	7	102. Новости Радио	2
46. Землеведение	1	103. Новый Восток	2
47. Знание	4	104. Новый Мир	17
48. Знание — сила	3	105. Новый Леф	2
49. Изба-читальня	2	106. Обзор союзной и иностран.	
50. Издательск. Дело	1	эконом. прессы	2
51. Известия ЦК ВКП(б)	3	107. Огонек	17
52. Известия Физкультуры	3	108. Одонтология	1
53. Искорка	4	109. Октябрь	8
54. Искра	7	110. Октябрские Востокы	6
55. Историк-марксист	2	111. Пионер	2
56. Искры науки	1	112. Плановое Хозяйство	5
57. Каторга и Ссылка	2	113. Печать и Революция	15
58. КИМ	4	114. Под знаменем марксизма	8
59. Клуб	1	115. Полиграфическое Производство	1
60. Книги и Профсоюзы	2	116. Помощь Самообразованию	10
61. Книгоноша	3	117. Почвоведение	1
62. Книгу в массы	1	118. Предприятие	1
63. Книжная Летопись	3	119. Прожектор	20
64. Коммунистка	2	120. Пролетарская Революция	4
65. Коммунистическое Просвещение	5	121. Пути Революции	2
66. Коммунист. Революция	5	122. Путь к здоровью	1
67. Коммунист. Интернационал	7	123. Работник Просвещ.	1
68. Ком. университет на дому	5	124. Работница	6
69. Комсомольская Учеба	1	125. Рабоче-крест. корресп.	3
70. Красная Летопись	1	126. Рабфак на дому	3
71. Красная Нива	20	127. Радио всем	3
72. Красная Новь	35	128. Радио-любитель	6
73. Красная Панорама	2	129. Революция Права	1
74. Красная Печать	1	130. Резец	1
75. Красное Слово	1	131. Русский архив анатомии, гистоло-	
76. Красноармеец	3	логии и эмбриологии	1
77. Красный Архив	3	132. Русский астрономический жур-	
78. Красный Библиотекарь	17	нал	1
79. Красный Профинтерн	2	133. Русский архив протистологии	1
80. Крестьянка	1	134. Русский евгенический журнал	1
81. Крокодил	14	135. Русский зоологический журнал	1
82. Культработник	2	136. Русский физиологический жур-	
83. Культура и Революция	2	нал им. Сеченова	1
84. Летопись Марксизма	1	137. Синяя Блуза	3
85. Летопись Революции	6	138. Смена	4
86. Международн. Жизнь	1	139. Смехач	1
87. Металлист	2	140. Совет. Искусство	1
88. Мироведение	5	141. Совет. Кино	2
89. Мировое Хозяйство	2	142. Совет. Право	2
90. Мир Приключений	1	143. Совет. Фото	2
91. Молодая Гвардия	17	144. Совет. Экран	1
92. Молодой Большевик	1	145. Совет. Энциклопед.	1
93. Мурзилка	6	146. Современ. Архитектура	1
94. На аргарном фронте	2	148. Социальная Гигиена	1
95. На литерат. посту	11	148. Социалист. хозяйство	1
96. На путях к новой школе	3	149. Спутник агитатора города	6
97. Народное Просвещение	1	150. " " деревни	1
98. Народный университет на дому	5	151. Спутник Коммуниста	1

152. Спутник партработника Екате- ринославщ.	1	161. Человек и Природа	2
153. Суд идет	1	162. Шквал	2
154. Счетная Мысль	2	163. Шахматный Листок	2
155. Техника и Жизнь	1	164. „64“	2
156. Техника и Металлист	1	165. Экономическое Обозр.	2
157. Трибуна Рабселькора	1	166. Экран	5
158. 30 дней	11	167. Электрофикация	1
159. Успехи физич. наук	2	168. Юный Коммунист	3
160. Хочу все знать	12		593

Журнали чужомовні:

1. Annalen der Physik	2	17. Mikrokosmos	2
2. Bulletin Communiste	1	18. Natur	2
3. Cahiers de bolschevisme	1	19. Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht	1
4. Der deutsche Oekonomist	2	20. Revue des Billiothèques	2
5. Der neue Weg	2	21. Revue Internationale du Travail	2
6. Der Sturm	2	22. The Economist	2
7. Die Internationale	2	23. The Studio	2
8. Die Kunst	2	24. Welhagen und Klassing	1
9. Drama	2	25. Zeitschrift für Biologie	2
10. Genetics	2	26. Zentralblatt für Bibliothekswesen	2
11. Industrie Electrique	2	27. Дер Поьер	1
12. Jahrbücher für Wissenschaftliche .	1	28. Дер Штерн	2
13. Le cinématographie française . . .	1	29. Юнге Гвардие	1
14. La Rè nalsance politique, littè- raire, artistique	2	30. Ратнбильдунг	1
15. L'illustration	2	31. Ди роите Велт	8
16. Litterarisches Zentralblatt Deu- tschlands	1	32. Юнгвалд	1
			59

Разом журналів . . 796

Газети, що їх передплачують 22 бібліотеки розподіляються так:

Українськ. центральні		Українськ. округові		Російськ. центральні		Інших (разом з чужомовн.)		Р а з о м			
Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.	Назв.	Прим.		
5	49	22	49	8	83	19	58	54	239		
Укр. мовою		Рос. мовою		Євр. мовою		Польською мовою		Інш. мов.		Р а з о м	
Назв.	Пр.	Назв.	Пр.	Назв.	Пр.	Назв.	Пр.	Назв.	Пр.	Назв.	Пр.
27	98	20	118	3	15	1	2	3	6	54	239

Список газет.

Укр. мовою:		Російською мовою:	
1. Більшовик Полтавщини	6	1. Безбожник	1
2. Вісті	16	2. Беднота	3
3. Геть Неписьменність	2	3. Известия	20
4. Комсомолец України	7	4. Киевский Пролетарий	3
5. Комуніст	21	5. Комсом. Правда	7
6. Красне Запоріжжя	1	6. Красная Звезда	5
7. Народний Учитель	1	7. Красная Газета	1
8. На зміну	2	8. Красный Спорт	2
9. Нове Село	1	9. Ленинградская Правда	2
10. Правда Прилуччини	1	10. Наша Газета	2
11. Пролетарська Правда	8	11. Одесские Известия	5
12. Радянська Нива	1	12. Пионерська Правда	1
13. Радянське Село	2	13. Правда	32
14. Радянський Статистик	1	14. Пролетарий	4
15. Робітнича газета „Пролетар“	7	15. Рабочая Газета	8
16. Селянин Харківщини	1	16. Рабочий	1
17. Селянське Життя	1	17. Труд	9
18. Український Економіст	3	18. Учительська Газета	1
19. Харківський Пролетар	3	19. Экономическая Жизнь	6
20. Червона Зоря	1	20. Юный Ленинец	5
21. Червона Лубенщина	1		118
22. Червоне Село	1	Чужомовні.	
23. Червоний Край	5	1. Дер Штерн	6
24. Червоний Селянин	1	2. Ди Вохе	2
25. Червоний Степ	1	3. Эмес	8
26. Червоний Стяг	1	4. Акцябр	1
27. Червоний Хлібороб	2	5. Серп	2
	98	6. Rote Fahne	2
		7. L'Humanité	2
			23

5. Склад читачів.

Далеко не всі бібліотеки подали відомості про склад читачів та й ті, подані відомості, неповні. Проте, цифри, що ми їх маємо, дають деяке уявлення про читачів, хоч і не всіх бібліотек.

Загальне число читачів (по 18 бібліотеках) — 32.989

За статтю (15 бібліотек): чоловіків 15631
жінок 11241

Разом 26872

За відомостями 15 бібліотек — чоловіків читачів більше, як читачів жінок.

За віком (13 бібліотек):

Дітей до 10 років 787
„ до 13 років 2847
Підлітків від 14 до 16 рок. 3931

Дорослих від 17 до 23 рок.	3146
„ від 24 до 35 рок.	6406
„ понад 35 років	3355
Разом	20472

З наведеної таблички, яка характеризує 13 бібліотек, видно, що дорослі читачі (від 24 до 35 років) становлять 50%. Дітей обслуговують тільки 10 бібліотек. Обслуговування дітей має, очевидно, цілком випадковий характер, тому що є бібліотеки, які мають 12, 30, 70 читачів - дітей. Такі цифри свідчать про те, що до бібліотеки для дорослих випадково потрапило декілька дітей.

За соціальним станом читачі розподіляються так (17 бібліотек):

Робітників	5241
Селян	1370
Чл. КНС	125
Службовців	9038
Робітн. освіти	560
Червоноармійців	808
Інших	4385
Разом	21742

Читачі-робітники становлять приблизно	25%
„ службовці	„ „	41%
„ інші	„ „	20%

Решта груп дуже незначні.

За рідною мовою (13 бібліотек):

Українців	6692
Росіян	6853
Євреїв	3686
Інших	171
Разом	17402

Для книжкового фонду на 1.240.081 книгу таке число читачів (приблизно 40 або 50 тисяч) дуже незначне. Книжкові фонди використовуються мало.

Причин треба шукати:

- 1) В тому, що частину книжкових фондів не впорядковано.
- 2) В тому, що книжкові фонди застарілі, їх мало поповнюють і тому вони не задовольняють читачів.
- 3) В обмежених штатах. Брак робітників штучно затримує приплив читачів.

6. Вивчання книги й читача.

Чи провадять центральні округові бібліотеки роботу над вивчанням книги й читача, роботу, яка вимагає кваліфікованої сили та часу.

На питання про вивчення книги відповіло 15 бібліотек з 22-х. 33%⁰ відповідей говорять про неможливість налагодити цю роботу:

„Бібліотека дуже молода, не має можливості поставити регулярне вивчення книги та читача. Страшенно перешкоджає також критичне матеріальне становище бібліотеки. Розгорнути будь-яку методичну працю бібліотека ще просто не встигла. Досить зазначити, що бібліотека за останній рік міняла своє помешкання три рази. І це не тільки перешкоджало вивченню книги та читача, але в кінець руйнувало будь-яку систематичну роботу“ (Бердичівська центральна округова бібліотека).

„В зв'язку з катастрофічно-малими штатами (15 шт. одиниць, з яких 3 техперсоналу) бібліотека зараз не тільки не має можливості поставити практичне питання по вивченню книги й читача, але при наявних штатах не має можливості оброблювати всі книжкові поступлення та провадити всю технічну роботу в читальному залі та абонементі“ (Дніпропетровська центральна бібліотека).

„Справа вивчення книги й інтересів читачів, звичайна річ, давно цікавить нашу бібліотеку, також як і всі інші бібліотеки. Але, не дивлячись на актуальність цього питання й пекучу потребу в його розв'язанні, робота ця у нас ще й досі не налагоджена. Я б сказав більше — вона зовсім не провадиться, і тому, що ті окремі й уривчасті заходи, що нами вживалися, були не систематичні, розпорошені й певних наслідків не дали. Причин, що призвели до цього, на мою думку, дві — 1) з-за надзвичайної обмеженості наших штатів — неможливість виділити для цієї роботи певних робітників, або певний час, 2) відсутність певних, дійсно обміркованих і вичерпуючих вказівок ні в методичній бібліотечній літературі, ні з боку відповідних центральних органів або установ“ (Миколаївська центральна бібліотека).

Оце характерні відповіді на питання про вивчення книги й читача. Але все ж таки 66%⁰ відповідей свідчать про те, що книгу по бібліотеках вивчають.

„При Центр. бібліотеці мається спеціальна рецензентська комісія по вивченню книг, на якій ставляться відповідні доповіді з приводу тих чи інших книг“ (Вінницька центральна бібліотека).

„Вивчення книги йде весь час безупинно, але форма поки надзвичайно примітивна. Вся ця робота ведеться бібліотечними робітниками, які читають самі, поповнюють свою освіту, продивляються нові книжки, бібліографічні показники, читають критичні статті, слідкують за новими часописами російськими й українськими“ (Глухівська центральна бібліотека).

„Вивчення книги організовано. Поки що мета — складання робочого ядра. Один або двоє із співробітників, користуючись переважно бібліографічними показниками та рецензіями, зачитує доповідь на зборах бібробітників. Пророблено 5-й відділ та белетристику на теми 1905 р. та 1917 р.“ (Лубенська центральна бібліотека).

„Невелика кількість книжок, що поступає у бібліотеку щомісяця (25—30 кн., переважно белетристика), дає можливість кожному книжку уважно переглянути, або прочитати, коли не самому бібліотекареві, то певним особам з числа читачів бібліотеки, які добре відомі бібліотеці, багато читають і на оцінку яких бібліотека може пожитись. Майже ні одна книжка, особливо коли нового, невідомого ще автора, не придбається без того, щоб про неї не було раніш наведено довідки по журналах або газетах. Замітки про рецензії на ту чи іншу книжку, яку бібліотека вважає бажаним придбати, записуються на окремих картках, які зберігаються у порядку авторів — книжок. На міському бібоб'єднанні проводиться обмін думками з приводу найбільш цікавих книжок“ (Ніженська центральна округова бібліотека).

Такий і подібний характер мають і інші відповіді бібліотек. Книжку вивчають. Методи: безпосереднє знайомство з книжками, з рецензіями та критичними статтями, розгляд книжок в окремих рецензентських або бібліографічних комісіях, або на зборах бібліотечного об'єднання.

На питання про те, чи провадиться вивчення читача, відповіло 18 бібліотек.

Тільки 16 /₀ анкет відповідають на це питання негативно, або дають плутані, невиразні відповіді. 84⁰/₀ відповідей, навпаки, говорять про те, що читача вивчають.

Яких методів вживають у цій роботі.

„Інтереси читача ми вивчаємо через стіл справок в читальні, через бесіди й власні спостереження бібліотекаря“ (Глухівська центр. окр. бібліотека“).

„Була переведена анкета серед читачів м. Вінниці, через яку виявлені інтереси різних категорій читачів. Переведено тиждень дослівного запису попиту читача. Ведуться спостереження над окремими читачами різних груп“ (Вінницька центральна бібліотека).

Анкетний метод, записування думок читачів, бесіди, журнал „Мысль Читателя“, безпосереднє спостереження, статистичне оброблення формулярів читача, записування незадоволених вимог, — ось методи, з яких користуються майже всі бібліотеки.

7. Читачівські інтереси та праця бібліотеки з читачем.

На підставі вивчення читача, 16 бібліотек роблять висновок про читачівські інтереси серед читачів своєї бібліотеки.

А втім багацько бібліотек роблять висновки не на підставі фіксованого матеріялу, а, так би мовити, „на око“ висловлюють щодо даного пункту анкети свої спостереження та враження.

Деякі бібліотеки стверджують свої висновки й цифрами. Але характерно, що бібліотеки, розкидані по всій Україні, з різноманітними книжковими фондами, з своїми специфічними обставинами роботи, майже однодушно говорять про те саме, майже всі називають тих

самих найулюбленіших серед читачів авторів, дають майже однакову характеристику читачівським смакам окремих груп.

„Головна маса читачів, яку обслуговують бібліотеки — це службовці різних установ, віком приблизно від 20 до 50 років. Другі групи дуже незначні по кількості. Характерне явище за останні два роки — це зниження інтересу до соц.-економічного циклу. Більше інтересу виявляє читач до красного письменства перекладного. Попит на літературу українську протягом 26—27 року значно збільшився, але це пояснюється українізацією“ (Біло-Церківська окр. центральна бібліотека).

„Более взрослые интересуются мемуарами „бывших людей“. Женщины интересуются главным образом иностранной переводной литературой. В большом ходу Фарер, Гвидо де-Верона, Маргерит, Дюшен“ (Ізюмська окр. бібліотека).

„Міські громадяни більш цікавляться белетристикою, причому нова література витісняє стару. Роста зацікавленість українською літературою. Читають ще літературу з суспільнознавства, але зовсім небагато“ (Старобільська окр. центральна бібліотека).

„Попит міських читачів: сучасне російське красне письменство, переважно великі розміром твори. Світова література. Великий попит на авантурну літературу“ (Чернігівська окр. бібліотека).

Найбільше читають таких українських письменників:

1. Винниченка	6. Панаса Мирного
2. Коцюбинського	7. Хвильового
3. Франка	8. Тичину
4. Грінченка	9. Сосюру та інш.
5. Нечуя-Левицького	

Старі письменники переважають над новими.

З російських письменників найбільше читають:

1. Гладкого	5. Серафімовича
2. Горького	6. Бабеля
3. Фаддєєва	7. Романова
4. Лебедінського	8. Лавреньова та інш.

З перекладної літератури вимагають:

1. Лондона	6. Фарера
2. Жеромського	7. Генрі
3. Локка	8. Херст
4. Гнідо де-Верона	9. Сінклера
5. Тагора	10. Драйзера та інш.

Щодо шкільної молоді, то характеристики її читання теж певною мірою одноманітні:

„Всі інші відділи, окрім красного письменства, мають дуже невеликий попит, до того ж ці відділи використовують головним

чином учні трудшкіл та студенти“ (Білоцерківська округова бібліотека).

„Поскільки основним кадром читачів бібліотеки є студенти та службовці, то найбільше вимагають підручників для ВИШ'ів, наукової літератури з техніки, медичних і точних наук та соціально-економічних дисциплін“ (Дніпропетровська окр. бібліотека).

„З боку учнів є попит на літературу, яка вийшла з програму шкіл. Крім того, великий попит на так званих клясиків російської літератури та на таких українських письменників: Винниченко, Кочубинський, Франко, Леся Українка, Мирний, Шевченко, Грінченко, М. Вовчок, Тичина, Хвильовий, Сосюра. Читають учні ще книжки 1, 3, 5, 6, 8 та 9-го відділів, але великого попиту на ці книжки немає“ (Могилів-Под. окр. бібліотека).

Про читача-робітника є мова в дуже небагатьох анкетах і дуже невиразна. А що переважна кількість припадає на групу службовців, то більшість анкет відзначає, що керівництва читанням не провадять, лише керують читачем-робітником, але в дуже обмежених розмірах.

„Більшість читачів зовсім не потребує керування їхнім читанням (це службовці з середньою та вищою освітою). Ставляться такі читачі до бібліотеки формально, інтересу до самодіяльної роботи не виявляють. Активнішою є група читачів з робітників та технічних службовців установ. Шляхом бесід, розмов бібліотека їхнім читанням керує, бере участь у доборі книжок, дає поради. Але треба зазначити, що це незначна кількісно група“ (Білоцерківська окр. бібліотека).

„Центральна книгозбірня має багато читачів, що вимагають її керування. Читачів, що не потребують керування бібліотекаря, більше ніж перших. Це здебільшого читачі з вищою та середньою освітою“ (Запорізька округова бібліотека).

Керування читанням, де воно провадиться, виявляється в таких формах:

1. Бесіда бібліотекаря з читачем. Полтавська округова бібліотека запровадила формуляри читача особливої форми, де є спеціальна сторінка для записування бесід бібліотекаря з даним читачем. По інших бібліотеках бесіди не фіксуються.

2. Довідково - консультаційне бюро (Полтавська окр. бібл.).

3. Реєстр рекомендованих книг, листівки, закладки, на яких зазначена найцінніша література.

4. Книжкові вистави.

5. Стінні газети.

6. Літературні та бібліографічні вечори.

7. Гуртки читачів при бібліотеці.

Загалом гуртки читачів — це рідке явище в центральних округових бібліотеках.

Взагалі про громадськість навколо центральних округових бібліотек анкети говорять мало й невиразно.

Закінчуючи характеристику роботи центральних округових бібліотек, можна зробити висновок, що праця цих бібліотек має багато вад, кепсько розгорнута. Причини цього — цілком об'єктивного характеру: малі штати, невеликі асигнування на поповнювання бібліотек книжками, непристосовані для масової роботи книжкові фонди, а тим часом кожна центральна бібліотека є керівний центр для бібліотек цілої округи, — і зміцнення їх має надто велике значіння.

УПО повинна вплинути на місцеві фіноргани, щоб вони щедріше видавали кошти на ці керівні осередки української бібліотечної роботи.

ПРОФСПІЛЧАНСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ЗА МАТЕРІЯЛАМИ УНІК'у (1927 р.)

I.

1927 року Український Науково-Дослідчий Інститут Книгознавства перевів по Україні „Анкету в справі дослідження стану бібліотек України та їхньої роботи з читачем“.

На підставі поданих відповідей можна зробити деякі досить корисні висновки про стан на Україні профспілчанських бібліотек. Ми розглянули 231 анкету для цих бібліотек. В анкеті маємо 14 пунктів-запитань; у нижчезазначеній послідовності ці запитання такі:

1. Загальні дані: назва біб-ки, тип, коли біб-ку засновано, з яких частин біб-ка складається, чи є при біб-ці пересувний фонд, чи обслуговує біб-ка всіх громадян і т. і. й т. і.

2. Штат бібліотеки.

3. Бюджет бібліотеки на 1926/27 р.

4. Технічні умови роботи: а) приміщення, б) освітлення, опалення, в) санітарно-гігієнічні умови, 2) устаткування.

5. Книжковий склад біб-ки: загальна кількість книг, із них нерозібраних, число дублетів, розподіл книг за мовами, розподіл книг за відділами децимальної системи, які газети та журнали бібліотека передплачує на 1927 рік, як переводиться поповнення біб-ки, чи опрацюєте книги, який відсоток книг опрацьовано?

6. Дані про відвідувачів.

7. Форми обліку біботечної роботи. Як саме реєструється видача книжок читачам і рух самих читачів (зразки відомостей)?

8. Чи організовано в бібліотеці вивчення книги, у якій формі це переводиться?

9. Чи вивчаєте інтереси своїх читачів: а) як саме Ви це провадите? б) за яким методом?

10. Які конкретні висновки про вимоги та інтерес читача можете зробити на підставі Ваших спостережень?

11. Чи відповідає книжний склад біб-ки фактичному попиту?

12. Робота біб-ки з читачем.

13. Чи має змогу (той, хто подає відомості) й бажання допомогти кабінетові в його роботі, як саме?

14. Що вважаєте за потрібне ще додати?

Завдання анкети з'ясувати стан бібліотек та працю бібліотеки з читачем. Отже, матеріал з цієї анкети покладено в основу наукового вивчення бібліотечної справи на Україні, — а особливо вивчення праці з читачем. Вони ж дали можливість виявити та зформулювати за останній 1928 рік той широкий актив бібліотечних робітників, що його можливо було притягнути до кореспондентської праці.

Перейдімо до вивчення цих матеріалів.

Щодо першого пункту — про час, коли засновано бібліотеку, — маємо дуже характерні відповіді. З усіх 184 бібліотек, що дали відповідь на це запитання, лише 10 бібліотек існували перед 1917 роком; 37 бібліотек засновано 1918—21 р.р. і 137 бібліотек за роки 1922—27. У відсотках це має такий вигляд:

Перед революцією до 1917 р.	За період 1918 — 21 р.р.	За період 1922 — 27 р.р.
5,4%	21,4%	74,4%

Особливо інтенсивний зріст профспілчанських бібліотек спостерігаємо в 1922—27 роках, після громадянської війни.

Своїм типом робітничі бібліотеки значно відрізняються не лише від політосвітніх або від бібліотек наукових, але й одна від одної, залежно від того, яка вона: 1) міжспілчанська або 2) при клубі даної спілки, а може 3) при місцевкомі, фабзавкомі. Слід відрізнити також: 4) профспілчанську бібліотеку самостійну, що існує поза клубом даної спілки. Міжспілчанські бібліотеки також можуть бути самостійні або при клубі. Нарешті, може існувати профспілчанська бібліотека при установі. Отже, маємо шість типів профспілчанських бібліотек: 1) міжспілчанська самостійна; 2) міжспілчанська при клубі; 3) бібліотека при клубі даної спілки; 4) бібліотека при місцевкомі, фабзавкомі; 5) профспілчанська самостійна; 6) спеціальна при установі.

З 228 бібліотек, що подали відповіді на запитання, якого вони типу:

Міжспілчанських самостійних	1
Міжспілчанських при клубі	15
При клубі даної спілки	119
При місцевкомі, фабзавкомі	76
Профспілчанських самостійних	12
Спеціальних при установі	1

Більшість бібліотек, як бачимо, існують або при клубі даної спілки або при місцевкомі й фабзавкомі. Проте, й міжспілчан-

ських бібліотек також не обмаль, коли з 228 бібліотек їх нараховуємо 16.

Відомості про форми користування книжок у профспілчанських бібліотеках подають 188 бібліотек.

„Читання книжок тільки в приміщенні бібліотек“ показало 2 бібліотеки; „книжки видаються додому“—78; „мішані форми“—108, тобто 108 бібліотек книжки видають і додому, і в читальню. З цього можемо зробити висновок, що видавання книжок додому провадиться майже по всіх бібліотеках, у всякому разі в переважній більшості. Читальні улаштовано дуже й дуже в обмеженій кількості.

З 206 бібліотек окремих пересувний фонд мають лише 40 біб-к. Число пунктів, що цей фонд обслуговує—343. 20 бібліотек обслуговують пункти пересувними збірками із свого загального фонду і таких пунктів 179.

Невідомо з якого фонду утворюють пересувні збірки 26 біб-к; кількість пунктів, що вони обслуговують—85. Двісті шість бібліотек обслуговують 607 пунктів пересувними збірками, крім безпосередньої роботи із своїм читачем.

Пересічно кожна бібліотека має навантаження—3 пункти.

Цікаво з'ясувати, кого бачить бібліотека в своїх стінах і який зв'язок вона має з суспільністю. З 222 б-к 196 обслуговують „членів даної спілки“; 22—„членів усіх спілок“; 33—„членів клубу“; 24 бібліотеки видає книжки „всім громадянам“; 104 бібліотеки обслуговують і дітей і т. ін. і т. ін.

Отже, переважна більшість бібліотек обслуговує лише членів даної спілки. Умови користування книжками: платні не беруть майже по всіх бібліотеках (з 225 бібліотек у 218—безплатно); застав теж немає.

Зв'язок бібліотек у їхній роботі з різними установами досить значний. З 200 бібліотек зазначили цей зв'язок 87, тобто 44^{0/0}.

Такі загальні відомості про спілчанські бібліотеки.

Порядком детальнішого ознайомлення з матеріалами анкети—подаємо насамперед характеристику штату бібліотек.

Штат бібліотек (зафіксовано на 1 квітня). Дала відповідь 231 бібліотека із загальною кількістю бібліотекарів 266. З цієї загальної кількості бібліотечних робітників завідувачів бібліотек маємо 231. Штатних 139 чоловіка; таких, що сполучають свою працю в бібліотеці з іншою службою,—106 (40^{0/0}) і нештатних 21. Штатних лише 52^{0/0}. Натурально, що таке ненормальне становище мусить відбиватися на роботі бібліотек.

Освіта — з хатньою світою	6	чол.	або	2,2 ^{0/0}
„ „ нижчою „	77	„	„	29,0 ^{0/0}
„ таких, що закінчили 7 груп трудшкіл	33	„	„	12,4 ^{0/0}
„ „ середньою	93	„	„	35,0 ^{0/0}
„ „ вищою	18	„	„	6,7 ^{0/0}
„ „ спеціальною бібліотечною	65	„	„	24,4 ^{0/0}

За стажем бібліотечних робітників можна поділити так: до 1 року стаж мають 34 чоловіка, 1 рік—48, два роки—36; три роки—38; чотири роки—22; п'ять років—15 чоловіка; шість років—6, сім років—5, вісім років—2, дев'ять років—2; десять років—3; понад десять років—3.

Бюджет профспілчанських бібліотек на 1926/27 рік. В анкеті поставлено питання про прибуткові й видаткові статті бюджету. Прибуткова частина—державний бюджет, місцевий бюджет, спеціальні асигнування, кошти від профспілок, кошти від установ та підприємств.

Видатки—на заробітню платню, на придбання книжок, журналів та газет, на масову роботу, на господарські потреби, на канцелярію, на оправу книжок.

Чи порядкує бібліотека сама своїми кредитами?

За даними анкет можна зробити такі висновки:

		Прибутки	Пересічно
Спілка залізничників	(10 біб-к)	18.350 карб.	1.835 карб.
„ цукровиків	20 „	20.846 „	1.043 „
„ робітн. освіти	31 „	16.327 „	527 „
„ радторгслужб.	15 „	10.675 „	712 „
„ гірників	7 „	10.386 „	1.484 „
„ металістів	3 „	1.565 „	522 „
„ інших спілок	35 „	24.607 „	703 „

121

Пересічно 975 карб.

Більшість прибуткових сум асигнують профспілки; в деякій частині це кошти, що дають установи та підприємства.

Державний бюджет, місцевий бюджет та спеціальні суми дають від себе бібліотекам мінімум. 121 бібліотека з бюджетом 102.757 крб. має з державного бюджету 408 карб.; місцевого 4.197 карб.; спец. коштів—171 карб.; від профспілок—85 366 карб.; від установ та підприємств 12614 карб. або в ‰:

З державного бюджету	0,4 ‰
„ місцевого „	4,08 „
„ спец. коштів „	0,17 „
від профспілок „	83,08 „
„ установ „	12,27 „

Про державний бюджет згадують спілки залізничників та робітників освіти; про місцевий бюджет—інші спілки. Спеціальні кошти в невеличкому розмірі мають робітники освіти. Установи та підприємства фінансують найбільше біб-ки гірників та біб-ки цукровиків, значно менше біб-ки робітників освіти. Якщо розглянемо бюджет по окремих статтях,—матимемо, що:

в залізничн.—0,33	держбюд.; 5,72	місц.;	93,95	від профспіл.
„ цукров.	—1,33	місц.,	83,45	від профспіл.; 15,22
„ робіт. осв.—2,13	держбюд.;	0,9	спец. кошт.	95,29
			1,68	„ профспіл.
				„ установ.
„ радторг.	—0,19	місц.	98,97	від профсп.; 0,84
„ гірників	—8,96	місц.;	52,91	„ профспіл.; 38,13
				„ установ.

Видатки по профспіланських бібліотеках такі: 1) заробітна платня; 2) придбання книжок, журналів, газет, 3) витрати на масову роботу; 4) витрати господарські; 5) витрати на канцелярію; 6) витрати на справу книжок.

Пересічно по біб-ках залізничників на зарплатню йде 1077 крб. щороку				
„	„	цукровиків	„	„
			491	„
„	„	роб. освіти	„	„
			763	„
„	„	радторгслужб.	„	„
			798	„
„	„	гірників	„	„
			439	„
„	„	металістів	„	„
			220	„
„	„	інших спілок	„	„
			375	„
Пересічно „ „ „			595	карб. „

На придбання книжок, журналів, газет по біб-ках				
залізничників	витрачається	щороку	477 карб.
цукровиків	„	„	394 „
роб. освіти	„	„	393 „
радторгслужбовців	„	„	391 „
гірників	„	„	1447 „
металістів	„	„	268 „

Найбільша цифра, як бачимо, в гірників, всі інші спілки витрачають значно менші суми.

Асигнування на масову працю у кожній спілці мінімальні. Так, наприклад, спілка радторгслужб. має 12 карб.: робос—29 карб., залізничників—88 карб.

Видатки на господарські та канцелярські потреби налічуємо також десятками карбованців. Нарешті, на справу книжок маємо—100—170 карбованців на спілку, що ніяк не можна вважати за достатнє.

Як і хто порядкує цими коштами. Порядкують цими коштами здебільшого не самі біб-ки. Так, напр., з 150 бібліотек, що дали нам відомості по всіх спілках—26 порядкують самі; 124—самі не порядкують. По окремих спілках картина така: у бібл. залізничників 75% самі не порядкують своїми грошми; у цукровиків—86%; у біб-ках робітос—84%; у радторгслужбовців—86%; у гірників—78%.

Технічні умови праці по профспіланських бібліотеках дуже різноманітні.

Наочно це має такий вигляд:

	Мають здебільшого окремі приміщення	Не мають окр. прим.
1) Гірники	100 %	—
2) залізничники	91 „	9 %
3) Цукровики	90 „	10 „
4) Металісти	83 „	17 „
5) Радторгслужб.	57 „	43 „
6) Робітос	20 „	80 „
По інших спілках мають окремі приміщення	61 %;	не мають 39 %.

Характер приміщень, де містяться бібліотеки.

	Мають 1 кімн.	Мають 2 кімн.	Мають 3 кімн.	Більше 3 кімн.	Разом
Залізничні бібліотеки	47 %	50 %	3 %	—	100 %
Цукровиків	61 „	36 „	3 „	—	100 „
Робос	67 „	25 „	—	8 %	100 „
Радторгслужб.	77 „	23 „	—	—	100 „
Гірників	60 „	40 „	—	—	100 „
Металістів	20 „	40 „	—	40 „	100 „
Інших спілок	66 „	29 „	—	5 „	100 „
По всіх спілках	57 „	35 „	1 „	7 „	100 „

Освітлення:

	Електрика	Гас	Немає відомостей	Немає освітл.	Разом
По біб-ках залізничників	69 %	3 %	28 %	—	100 %
„ цукровиків	63 „	4 „	33 „	—	100 „
„ робітос	30 „	4 „	33 „	33 %	100 „
„ радторгслужб.	62,5	—	37,5 „	—	100 „
„ гірників	44 „	—	56 „	—	100 „
„ металістів	50 „	—	50 „	—	100 „
„ інших спілок	47 „	2 %	49 „	2 %	100 „
По всіх спілках	52 „	3 „	39 „	6 „	100

Отже, переважна більшість біб-к має електрику. Спілка робітників освіти має найбільший відсоток бібліотек, що не освітлюються.

Опалення. У робітників освіти великий відсоток біб-к, що не опалюється зовсім.

	Мають задовільне опалення	Незадовільне	Немає опалення	Разом
У залізничників	92%	8%	—	100%
„ цукровиків	100 „	—	—	100 „
„ робітос	57 „	39%	—	100 „
„ радторгслужб.	100 „	—	—	100 „
„ гірників	100 „	—	—	100 „
„ металістів	100 „	—	—	100 „
„ інших спілках	96 „	2%	2%	100 „
По всіх спілках	90 „	3 „	7 „	100 „

Санітарно-гігієнічні умови праці.

	Умови гарні	Умови кепські
У біб-бах залізничників	66%	34%
„ цукровиків	65 „	35 „
„ робітос	76 „	24 „
„ радторгслужбовців	71 „	29 „
„ гірників	89 „	11 „
„ металістів	67 „	33 „
„ інших спілках	64 „	36 „
По всіх спілках	71%	29%

У статкування загальне й спеціальне складають—столи, стільці, табуретки, лави, канапи, шахви на книжки, полиці на книжки, полички, скриньки на картки, вітрини, драбини, прилавки.

Книжковий інвентар профспілчанських бібліотек. Загальна кількість книжок по 227 бібліотеках, що подали відомості—620.767 томів. З них для дітей—23.042 книги, нерозібраних—35.903; дублетів—38.635.

Групування бібліотек за кількістю книжок дає по 227 бібліотеках таку картину:

Бібліотек, що мають від 101— 300 книжок	34
„ „ „ „ 301— 500 „	33
„ „ „ „ 501— 1.000 „	27
„ „ „ „ 1.901— 3.000 „	64
„ „ „ „ 3.001— 5.000 „	39
„ „ „ „ 5.001—10.000 „	18
„ „ „ „ 10.001—25.000 „	12,

тобто переважна кількість бібліотек має від 1001—3000 томів. Чимало бібліотек мають від 1001 до 3000 книжок.

По окремих спілках:

Бібліотеки залізничні мають пересічно . . .	5.445	книжок
„ цукровиків „ „	2.584	„
„ робітос „ „	1.276	„
„ радторгслужбовців „	1.772	„
„ гірників „ „	3.445	„
„ металістів „ „	6.916	„

Залізничні бібліотеки, також як і бібліотеки інших спілок, щодо кількості книжок показують велику амплітуду коливання. Є бібліотеки з кількістю книжок від 101 до 300; є від 1001 до 25.000 книг.

Розподіл книжок за мовою. 223 біб-ки, що подали відомості про розподіл книжок за цією ознакою, мають 592.725 книг, що їх можна розбити на такі мовні групи:

Українською мовою	69.536	або 12,5 ⁰ / ₀	пересічно 312	кн. на 1 біб-ку
Російською „	474.807	85,5 „ „	2129	„ „
Польською „	6.712	1,2 „ „	30	„ „
Єврейською „	3.351	0,6 „ „	15	„ „
Німецькою „	355	„ „	} 3,0	„ „
Болгарською „	37	0,2 „ „		„ „
Іншими мовами „	262	„ „		„ „
	555.060	100 ⁰ / ₀	2.489	книжок

Нема відомостей про 37.670 кн.

Розподіл книжок на відділи за децимальною класифікацією в залізничних біб-ках, біб-ках спілки цукровиків, робітос, радторгслужбовців, металістів, гірників цікавий з того боку, що пересічна кількість книжок кожного відділу так в абсолютних цифрах, як і в відсотках значно відрізняється поміж себе залежно від спілки, до якої належить бібліотека. Для ілюстрації наводимо таке порівняння цифрових даних з анкет:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Залізничн.	1,9	3,7	0,6	2,0	31,4	0,4	4,3	7,6	1,5	2,1	36,5	8,0	100%
Цукровик.	6,1	6,5	0,6	2,7	29,9	0,9	3,8	4,7	4,1	3,2	31,9	5,6	100%
Робітос	4,1	14,8	1,2	2,1	39,1	1,7	6,2	3,0	1,8	1,7	18,5	5,8	100%
Радторгслужб.	5,1	3,8	1,2	2,5	39,8	0,4	3,1	2,9	0,4	0,9	32,2	7,7	100%
Металістів	2,9	2,6	0,6	1,7	32,1	2,3	5,6	8,3	0,6	1,6	36,7	5,0	100%
Гірників	1,9	1,7	0,7	3,6	39,3	0,4	5,1	7,6	1,9	3,2	26,7	7,9	100%

Видання передреволюційні, а також пореволюційні мають таке співвідношення:

У залізничників:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	4,4	8,8	0,8	0,5	4,1	0,4	4,5	6,0	4,6	2,4	56,3	7,2	100%
Пореволюц. . .	1,9	2,3	0,6	2,0	35,0	0,4	4,5	8,6	1,8	2,5	33,1	7,3	100%

Спостерігаємо малу кількість нових журналів, збільшено кількість книжок нових видань у відділах: соціальних знань, антирелігійному та у відділі техніки.

У цукровиків:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	11,6	26	1,2	0,1	0,9	0,7	4,5	3,8	3,7	3,5	40,1	3,9	100%
Пореволюц. . .	5,5	4,4	0,6	3,0	33,2	0,9	3,8	4,8	4,3	3,3	30,7	5,5	100%

Дуже мала кількість нових журналів, більше передреволюційних, збільшено книжок антирелігійних, соц. знань та з технічних наук.

У робітників освіти:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	10,1	8,0	2,0	2,0	35,1	1,2	9,0	1,0	11,0	1,5	13,4	5,7	100%
Пореволюц. . .	3,0	19,1	0,9	3,1	39,6	1,2	5,4	3,9	2,1	0,9	16,7	4,1	100%

Отже, у робітників освіти маємо в галузі журнальної літератури картину зовсім протилежну: журналів нових значно більше, ніж передреволюційних.

У радторгслужбовців:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	24,0	—	1,4	—	7,2	—	2,2	3,3	—	0,9	52,1	8,9	100%
Пореволюц. . .	4,5	4,0	1,2	2,6	40,8	0,4	3,1	2,9	0,3	0,9	31,6	7,7	100%

Спостерігаємо звичайне явище — 3-й відділ збільшено новою літературою.

У металістів:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	1,6	21,3	3,6	—	12,6	0,2	1,9	1,1	0,3	0,7	44,7	12,0	100%
Пореволюц. . .	3,1	0,7	0,3	1,9	34,0	2,5	6,0	9,0	0,6	1,7	35,9	4,3	100%

У гірників:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Разом
Передреволюц.	2,9	—	2,9	—	27,5	2,9	14,5	14,5	—	1,4	16,0	17,4	100%
Пореволюц. . .	0,8	3	1,2	3,8	59,4	0,3	4,1	7,4	1,1	1,8	9,4	7,7	100%

Очевидно, справі комплектування бібліотек можна побажати багато кращого.

Розподіл книжок на відділи (за десятковою класифікацією) в профспілчанських бібліотеках (на підставі 231 відповіді).

Для дорослих:

	0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Всього
Передреволюц.	6,1	12,6	1,1	0,3	6,7	0,4	3,8	6,1	3,3	1,5	51	7,1	100%
Пореволюц. . .	3,4	6,0	0,6	2,7	35,4	0,8	3,7	5,9	2,0	2,2	31,1	6,2	100%
Разом .	3,4	6,3	0,7	2,3	30,7	0,8	4,0	5,6	1,7	2,1	35,3	7,1	100%
Пересічне число книг	91	169	19	61	829	22	108	150	47	58	952	191	2697

Для дітей:

	(0)	(05)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(63)	(7)	(8)	(9)	Всього
% %	8,2	2,8	—	0,7	7,7	0,4	1,8	1,2	0,6	1,3	73,3	2,0	100%
Пересічне число книжок .	31	11	—	3	29	2	7	4	2	5	275	7	376

Порівнюючи ці відомості з нормальним % % щодо складу книжок по міських бібліотеках¹, слід зазначити малий відсоток книжок з природознавства та техніки. У профспілчанських бібліотеках якраз можливо було сподіватися збільшення книжок з цих відділів.

Пересічна кількість книжок на 1 бібліотеку: для дорослого читача — 2697, для дитини — 376.

Періодичні видання, що їх передплачують профспілчанські бібліотеки, дозволяють спостерігти цікаву закономірність і для газет: по біб-ках всіх спілок на кожні 100 газет передплачується 30 центральних союзних, 22 центр. українських, 48 округових; для журналів—на 100 журналів: 14 українських, 8 російських, що виходять на Україні, 75 російських, що виходять в Росії, і три іншими мовами.

По біб-ках різних спілок цей розподіл газет мало чим відрізняється від наведеного вище.

Коли щодо газет помічаємо деяку рівномірність, то щодо журналів цього ми не бачимо. Переважають журнали російські в великій кількості.

Велику кількість журналів передплачують металісти й робітники освіти. Наприкл., спілка металістів Маріупільської окр. ст. Сартан передплачує 76 назв. журналів, спілка робітників освіти на Запоріжжі — 33 назви, клуб робітників освіти в м. Луганському — 41 назву, будинок роб. освіти в Чернігові (при клубі секції наукових робітників)—56 назв. Здається, це максимальна кількість назв журналів, що їх передплачує 1 біб-ка (по профспілках).

II.

Перейдімо до питання для нас найцікавішого—до студіювання читачівства по профспілчанських біб-ках. Чи розпочато це студію-

¹ В „Руководстве для небольших и средних библиотек“ Л. Б. Хавкіної (М. 1928) знаходимо таке нормальне співвідношення відділів для міських бібліотек до 5000 т. і вище 5000 т.).

0	Загальний відділ	2 %
1	Філософія	0,5 „
2	Релігія	0,5 „
3	Загальні знання	20,0 „
37	Освіта	2,0 „
4	Мовознавство	0,5 „
5	Точні науки	10,0 „
6	Прикладні знання	10,0 „
7	Мистецтво	2,5 „
8	Історія літератури	8,0 „
9	Історія	9,0 „
91	Географія	5,0 „
	Красне письменство	30,0 „

вання? Як воно ведеться? За якими методами? Як вивчають книжку? Які наслідки маємо в справі вивчання книжки, в справі вивчання читача? Вивчання читача в більшості бібліотек провадилося.

По бібліотеках спілки будівельників: з 6 біб-к — в п'ятьох. За метод вивчання правила бесіди (в 3 бібліотеках), спостереження (в одній) і вивчання формулярів читачів (в одній).

Чи вивчалися книжки по цих бібліотеках, не зазначено.

По бібліотеках спілки радторгслужбоців: з 10-х біб-к, що подали відомості, в 9-х вивчали читача за методами: бесіди (6 випадків), спостережень (1 випадок), щоденника (1 випадок), методом анкети (5 випадків), записом попиту (3 випадки) і статистичним методом (1 випадок). Студювання книжок з 10-х біб-к було лише в 5-х.

Яких засобів вживають бібліотекарі, щоб ознайомитися з книжкою?

Тут слід зазначити 3 варіанти вивчання книжки.

Книжку вивчає бібліотечний робітник 1) безпосередньо, 2) через читачів і 3) груповим засобом.

1. Бібліотечний робітник знайомиться з книжкою, читаючи її (1 вип.), читаючи рецензії (2 випадки), за допомогою бібліографічного показника (1 вип.), читаючи критичні статті (1 вип.), читаючи журнали й газети (1 вип.).

2. Книжку вивчається через читачів: через бесіди з читачами, складання читачівських рецензій, улаштування літсудів, методом тестів (всі по 1 вип.).

3. Групове студювання книжки провадилося через стінгазету, через писання рецензій до стінгазети (2 вип.).

По бібліотеках робітників освіти з 33 бібліотек чотирнадцять вивчають читача: методом бесід (8 випадків), спостережень (6 вип.), анкет (1 вип.), статистичним (1 вип.), методом конференцій читачів (1 вип.) і вивчання читачівських формулярів (1 вип.).

Про ознайомлення з книжками — з 33 бібліотек повідомляють тільки 3 бібліотеки. Засоби ознайомлення: рецензії, критичні статті, читання журналів, бесіди з читачем, рецензії читачів з приводу прочитаних книжок.

По бібліотеках гірників з 6 бібліотек в 4-х вивчають читачів методом бесіди (1 вип.), спостережень (2 відповіді), рецензій, записом попиту, голосним читанням (1 відповідь). Вивчання книжок провадиться з 6 біб-к в 5-ьох. Це або перегляд книжок безпосередній, або вивчання через читачів засобом бесід, рецензій читачів, літературних вечірок.

По бібліотеках металістів провадять вивчання читачів методом бесіди, спостережень, анкетним, методом щоденників, статистичним, вивчання читачівського формуляра.

Вивчання книжки теж провадиться або засобом переглядання книжок (бібліотекар), читання рецензій, ознайомлення за допомогою

бібліографічних показників, читання журналів, газет або засобом бесід з читачами, засобом читачівських рецензій, літературних судів; спостерігаємо й групову бесіду.

По бібліотеках залізничників з 25 бібліотек у 23-х вивчають читачів. Засоби вивчання: бесіди (16 вип.), метод спостережень (2 вип.), щоденника (1 вип.), рецензій читачів (1 вип.), щоденника читачівських думок (3 вип.), анкети (4 вип.), тестів (6 вип.) запису попитів читачів (6 вип.), статистики (4 вип.), літ. вечірок (1 вип.), вивчання читачівських формулярів (2 вип.).

Знайомство з книжкою—в 14-ох бібліотеках. Бібліотечні робітники або проглядають книжки, рецензії, журнали, або вивчають книжку за допомогою читачів (бесіда, читачівські рецензії, літ. суди, щоденники читачівських думок про книжки). Має місце й групове вивчання—через групові бесіди з читачами.

По бібліотеках цукровиків з 19 бібліотек в 17-ьох зазначено вивчання читачів; в 11-ох—вивчання книжки. Методи вивчання читачів у цукровиків: бесіди (14 вип.), спостереження (5 вип.), рецензії читачів (1 вип.), щоденник читачівських думок (2 вип.), анкета (2 вип.), запис попиту читачів (1 вип.), конференції читачів (1 вип.), голосне читання (1 вип.). Засоби вивчання книжки: читання, перегляд книжок, читання рецензій; за допомогою читачів—бесіди з читачами, рецензії читачів, літ. суди; голосне читання, щоденник читачівських думок, групове вивчання засобом групових бесід.

По міжспілчанських бібліотеках з 7 біб-к, що подали відомості, в 4-х бібліотекарі вивчають книжки і у всіх сімох вивчають читача. Методи здебільшого ті самі: бесіди (5 вип.), читачівські рецензії (1), щоденник читачівських думок (2), запис попиту (1), голосне читання (2).

Для вивчання книжки провадилося читання рецензій по журналах і газетах; ознайомлення з книжкою засобом рецензій, написаних читачами, і засобом групових бесід з читачами.

Ми не згадуємо про інші спілки, тому що на підставі вищеведених прикладів можемо зробити такі висновки: вивчання читача приділено значно більше уваги, ніж вивчання книжки. Над вивчанням читача працюють майже всі, і цю працю провадиться дуже хаотично, запроваджуючи найрізноманітніших методів: бесіди спостереження, щоденник, записування рецензій читачів, щоденник читачівських думок, анкети, тести, облік читачівського попиту, статистичні методи, читачівські конференції, літературні вечірки, літературні суди, голосне читання, вивчання формулярів читачів.

Вивчаючи книжки, застосовують 3 таких основних засоби: безпосередня робота над книжкою самого бібліотекаря, ознайомлення з книжкою за допомогою читачів і „групове вивчання книжки“.

Само собою зрозуміло, що бібліотекарі знайомилися з книжкою засобом читання книжок, орієнтовного перегляду книжок, читання

рецензій, перегляду бібліографічного показника, засобом читання статтів (критичних) по журналах та газетах. Читачі й собі допомагали вивчати книжки: бесіда з читачем під час повернення книжки, письмові рецензії читачів, літ. вечірки, літер. суди, голосне читання, щоденники читачівських рецензій (думок), тести, — все те, про що згадують бібліотекарі під час заповнення анкет.

„Групове“ вивчання провадилося засобом бесід, письмових рецензій, або групової аналізи книжок за раніш складеним блянком.

III.

Які наслідки дало вивчання книжок та вивчання читача по профспілчанських бібліотеках? Цікаво порівняти склад читачів бібліотеки кожної спілки з інтересами читачів.

У спілці будівельників кадр читачів комплектується з робітників та службовців приблизно в такому співвідношенні 3:1. Національність — євреї, українці, росіяни і невеликий 0/0 поляків. Підготованість — з нижчою освітою і малописьменні. Чоловіків значно більше, як жінок. Членів партії і членів КСМ — 20 — 25%. Читачівські інтереси по бібліотеках спілки будівельників подалися в бік красного письменства та прикладних наук. Книжок соціальних наук читають мало. Є декілька зауважень щодо читання книжок з політики та юнацького руху. Красне письменство читається головним чином російське; українське й перекладне на 2-му і 3-му місці. Коли згадують в анкеті про російське красне письменство, то мають на думці читання нової літератури; класиків читають мало. Щодо літературних жанрів — читання книжок з красного письменства в будівельників можна розташувати на такі групи: авантурна література (2 відповіді), подорожі, революційна романтика, соціальна романтика (2), історичний роман (1) і гумор (1). Найбільш цікаве те, що точні науки не мають успіху, — лише красне письменство та прикладні науки.

По бібліотеках радторгслужбовців склад читачів виключно службовці; робітників нема або майже нема. Щодо національності: українці, росіяни, євреї, поляки. Трапляються латиші або німці. Підготованість — середня й вища освіта; проте, чималий відсоток і з нижчою. Чоловіків і жінок майже рівне число (пересічне число читачів на 1 бібліотеку 269: чоловіків 180, жінок — 106). Членів партії і КСМ — до 10%. Читачівські інтереси різноманітні. Найбільш читають книжок з красного письменства й соціальних наук, але досить великий попит на літературу прикладних наук.

Російські та перекладні романи стоять нарівні, українську літературу читають мало й більш для іспитів з української мови, як зазначається в анкетах. Щодо російської літератури, то читання класиків і нової літератури можна визначати у відношенні 2:7, а в українській літературі 1:2. Літературні жанри — авантурна літера-

тура (4 відповіді), фантастика (3) подорожі (1), революційна романтика (4), соціальне красне письменство (6), еротичне (3), мемуари (5) тощо.

З відділу соціальних наук читають книжки різноманітні (політграмота, політекономія, реврух, марксівська наука й т. ін.). Профлітературу читається значно менше.

По бібліотеках робітників освіти. Пересічна кількість читачів на 1 бібл. 223: чоловік—86, жінок—137, тобто жінок більше. Це, зрозуміло, головним чином педагоги. Соціальне походження їхнє (скільки з робітників, скільки з селян) не зазначено. Читачів — українців більше, ніж росіян, досить великий відсоток євреїв. Інші національності налічуються одиницями. Членів партії та КСМ дуже мало. Освіта середня й вища. Читачівські інтереси робітників освіти: педагогіка, педологія, точні знання, красне письменство. Далі вже йдуть прикладні й соціальні науки. Читання книжок з соц. наук обмежене політграмотою (суспільствознавством).

Противно тому, що бачимо по бібліотеках інших спілок, роб. освіти звертають велику увагу на українське красне письменство.

По бібліотеках спілки гірників читачів на 1 біб-ку пересічно 333 особи з них 234 чоловіки, 99 жінок.

Щодо соціального стану це здебільшого робітники та службовці (службовців мало). Національністю українці й росіяни. Членів партії й КСМ серед читачів до 40—50%. Освіта нижча, невеликий % середньої. Читається красне письменство, соціальні науки, точні науки. Тому що мало книжок з прикладних наук, бібліотеки зазначають потребу в поповненні книжками з техніки, бо попит на ці книжки є, але його не можна задовольнити, % книжок з соціальних знань по бібліотеках великий, проте ж цими книжками цікавляться мало. З красного письменства є попит на російських класиків. Українську й російську літературу читають майже однаково, що видно з відповідів.

Бібліотеки металістів многолюдні, мають велику кількість читачів у кожній. Пересічно 2895 на 1 біб-ку; чоловіків—2047, жінок—872. Соціальним станом це робітники та службовці. Переважна більшість росіян (українців мало). Членів партії й КСМ серед читачів до 25—30%. Освіта читачів біб-ки металістів, що подали нам відомості, головним чином нижча. Попит великий на книжки з красного письменства та з прикладних наук. Книжок з соціальних та точних наук майже не читали. Що вимагали з прикладних наук? Електротехніку, технічну літературу, радіо, виробничу літературу, ремесла. З красного письменства—російське більше, ніж українське; перекладне нарівні з українським. Літературні жанри—авантурний роман, соціальне письменство і легкий роман, а також мемуари.

У залізничників на 1 біб-ку пересічно припадає 735 читачів. Чоловіків—527, жінок—208. Соціальний стан—головно робіт-

ники, службовці. Українців значно більше ніж росіян. Освіта здебільшого нижча. Інтереси читачівські: прикладні науки, красне письменство. Попит на книжки з соціальних і точних наук значно менший, як на зазначені вище дві категорії книжок. З красною письменства читали головним чином російські романи, революційного й соціального, авантурного характеру, подорожі, легкий роман.

Не зупиняючися на описові всіх спілок, гадаємо, що картина читачівських інтересів більш ніж ясна, також ясне питання про цілковиту невідповідність книжкової наявності (комплектування) читачівському попитові. У цілому ми не намагаємося робити загальних висновків, залишаючи це зробити самим читачам. З таблиць і з нашого сухого викладу можна зробити дуже красномовні висновки.

БІБЛІОТЕКИ ПРОФШКІЛ ЗА АНКЕТАМИ УНІК'У.

Український Науковий Інститут Книгознавства, вивчаючи стан бібліотек України 1927 року, відокремив сектор шкільних бібліотек. Кожен тип шкільної установи було вивчено окремо за анкетною, що ми її подаємо. Ця анкета дає можливість вивчити бібліотеку всебічно, а саме: 1) тип школи, 2) бібліотекаря, 3) економічний стан бібліотеки, 4) склад книжок, 5) склад слухачів, 6) рух книжок, 7) виховну роботу, яку провадять в бібліотеці навколо книги.

Зокрема анкет профшкільних бібліотек було одержано 70; це—проти загального числа шкіл (814) $\frac{0}{100}$ невеликий. Проте, ми вважали за доцільне зробити підсумки анкет і намалювати стан профшкільних бібліотек насамперед тому, що: 1) досі будь-якого матеріалу щодо цього питання немає; 2) більшість профшкіл не мають бібліотек і відповіді дати взагалі не могли; 3) анкети заповнювали найактивніші бібліотекарі, і це примушує нас використати надісланий матеріал, як характерний для життя бібліотек профшкіл; 4) усі типи профшкіл надіслали відомості (дивись таблицю),—це знову дає можливість з різних боків висвітлювати питання, бо тип школи впливає й на склад книжок і на зміст роботи¹

Надіслали анкети:

Індустр.-технічні школи	19
Сільсько-господар. „	29
Соціально-економічн. „	8
Медичні „	3
Мистецькі (музичн.) „	1
ФЗУ	8
Не з'ясовано	2
Разом	70

Склад бібліотекарів. Перше питання, яке повстає перед тими, хто вивчає бібліотеку, є питання про керівника. Анкета дає

¹ Щира подяка тов. А. Кельберт, що допомагала опрацьовувати анкети.

можливість детально виявити обличчя бібліотекаря. З 70 анкет маємо відомості про 56 бібліотекарів.

1) За штатністю:

У штаті	19
Поза штатом	32
Не показано	5
	<u>56</u>

2) За освітою:

Бібліотекарів з вищою освітою закінч.	18
” ” ” ” незакінч.	4
” ” середн. ” закінч.	16
” ” ” ” незакінч.	1
учительськ. інстит.	7
учні шкіл	3
не показано	7
	<u>56</u>

3) За спец. бібосвітою:

Не мають 50

Мають 6 з них 3 спец. та 3 порядком самоосвіти

Стаж		Парт.	
Менш, як 1 р.	6	Безпарт.	24
1 р.	16	Парт.	4
2—5 р.	19	К. С. М. У.	5
6—10 р.	4	Не дали відом.	8
Більш, як 10 р.	6	Решта не обрахов.	15
Не показ.	5		<u>56</u>
	<u>56</u>		

Склад робітників, де майже всі (50 проти загального числа 56) не мають бібліот. підготовки та більш як 50% (32) не в штаті, показує, що розгорнути роботу широко не можна.

У яких же умовах працюють бібліотеки профшкіл?

Щодо приміщення, то:

1) окрему кімнату для бібліотеки мають	34	школи
2) бібліотека міститься в канцел.	8	”
3) ” ” в кімн. вчит.	6	”
4) ” ” в шкіл. музеї	1	”
5) ” ” в клубі	4	”
6) немає для бібліотеки кімнати	10	”
7) без відповіді	7	”
	<u>63</u>	

Опалення та освітлення є в 45 шк.; немає — в 6 шк.; без відповіді — 19 шк.

Бюджет показано різноманітно:

Не має зовсім . . .	21	школа				
625 карб.	1	„				
120 карб. на рік	5	„				
200 карб.	у 8	„	показано приб.,	у 10	шк.	показано витрати.
300 карб.	4	„	„	5	„	„
400 „	4	„	„	5	„	„
450 „	1	„	„	1	„	„
500 „	3	„	„	2	„	„
600 „	1	„	„	1	„	„
700 „	1	„	„	1	„	„
750 „	1	„	„	3	„	„
800 „	1	„	„	1	„	„
1160 „	1	„	„	1	„	„
3804 „	1	„	„	1	„	„
	<u>53</u>			<u>58</u>		
Не показано . . .	17			12		

Одне з найважливіших питань про склад книжок розв'язуємо так: вивчаємо цей склад за 1) кількістю, 2) мовою, 3) відділам и,

Число книжок у бібліотеці:

100— 500 книж. у . . .	13	бібліот.
600—1000 „ „ . . .	18	„
1100—2000 „ „ . . .	16	„
2100—2900 „ „ . . .	8	„
3000—3900 „ „ . . .	4	„
4000—4500 „ „ . . .	2	„
Більш, як 7000 „ „ . . .	3	„
„ „ 9000 „ „ . . .	1	„
Без відповіді	5	„

Мова. В анкетах цифри, що показують, якою мовою є книги в бібліотеці, різноманітні, і важко було об'єднати їх у таблицю; тому ми подаємо склад книжок за мовою порівняльно, щобто показуємо, яка мова переважає або виключно панує.

Книжок більше російських ніж українських . . .	у 53	школах ¹ .
„ „ українських ніж російських . . .	9	„
„ виключно українських	1	„
„ „ російських	1	„
„ єврейських більшість	1	„
„ німецьких „	1	„
Без відповіді	3	„

¹ Велике число російських книжок можна пояснити тим, що залишилося багато старих книг передреволюційного видання.

Склад книжок за відділами. Було важко скласти таблицю за децимальною системою, бо багато бібліотек мають свою класифікаційну систему, яку трудно об'єднати; через те фонди кількох бібліотек (22) ми не включили до загальної кількості книжок.

Розподіляються книжки так:

Загальні й журнали	0— 9124	(відомості з 41 бібліот.).
Філософія	1— 568	” ” 20 ”
Антиреліг. літер. та релігія	2— 371	” ” 27 ”
Соціальні знання	3—11709	” ” 48 ”
Мовознавство	4— 3248	” ” 38 ”
Чисті науки	5—11625	” ” 46 ”
Прикладні знання	6—11287	” ” 42 ”
Сільське господарство . . .	63—11552	” ” 28 ”
Мистецтво	7— 1540 ¹	” ” 28 ”
Література та красне письм.	8—19228	” ” 44 ”
Історія й географія	9— 4116	” ” 38 ”

Щоб правильно підійти до оцінки книжкового майна в профшколах, я наведу декілька відповідей бібліотекарів. Вони з'ясують нам число книжок того чи того відділу, а також характер роботи.

„Інтереси читачів Кролевецької² профтехшколи досить одноманітні, бо ці інтереси викликаються однаковою причиною — бажанням краще опанувати матеріал з курсу школи. Поскільки фах школи є механічний, то найбільше цікавить учнів технічна література. Разом з ним зацікавленість помічається на книжки політичні та красного письменства. Поскільки бібліотека шкільна, то зацікавленості різними книжками в зв'язку з соціальним станом та віком не помічається“.

„Спостереження над працею бібліотеки виникають з самого характеру її роботи. Бібліотека існує при школі ФЗУ. Має своїм завданням задовольнити навчальні вимоги учнів та співробітників школи. У цій самій площі й провадиться вивчення вимог читачів бібліотеки. Всі інтереси своїх читачів, як, наприклад, в галузі художньої літератури, мистецтва та інш. б-ка школи й не ставить своїм завданням задовольнити“ (Саливінк. ФЗУ цукрової промисловости, Білоцерк. округи).

„Залежно від свого стану учні найбільше цікавляться тими книжками, що допомагають їм засвоювати свій фах, підручниками та науковими працями, особливо технічними, а для відпочинку беруть художню літературу на українській, або російській мові. На цю літературу значний пропит. Фахівці-викладачі беруть багато наукових праць з свого фаху“ (Спілка цукрової промисловости).

¹ 7 відділу багато книжок тому, що тільки в одній музичній школі 807 книжок з мистецтва.

² Конотопської округи.

„Читачі являються в більшості учнями, які беруть спеціально книжки за вказівками лекторів“ (С.-г профшкола, Златопіль, Шевчеиківської округи).

„Большая часть книг, кот. ученики берут из библиотеки, относятся к отделам 3, 4, 5, 6 и 8, т. е. книги по тем предметам, кот. им преподаются в школе“ (Гіпромуч (шк. ФЗУ) пос. Несветевичі, Артем. округи).

Майже всі бібліотекарі дають таку характеристику й завдань бібліотек, і інтересів учнів, отже й складу книжок. Бібліотека в школі є підручна щодо учбової частини, тому в профшколах:

с.-г.	головний відділ	63 (с.-г. література).
техн.	„ „	6 (техніка).
мед.	„ „	61 (медична літер.) і т. ін.

Загальні відділи, які читають у всіх школах, це художня література (попит на цей відділ ніколи не задовольняють) та соціальні знання. Звісно, для шкіл техн., с.-г. та медичн. відділ чистих наук має чималу вагу.

Такого самого учбового характеру набирає й передплата на періодичні видання, що здебільшого розраховані на викладача.

Майже всі школи передплачують газети та журнали.

З 70 шкіл не передплачують газет і журналів 10, газет 4, журналів 5.

У списках назв газет і журналів вражає виключна різноманітність; кожна школа, не зважаючи на одноманітність, цебто на спільний характер роботи, передплачує інші журнали та газети. Часто-густо назва в картотеці повторюється 1—2 рази.

Назви газет, що їх передплачують школи:

Беднота.	Врачебная Газета.	Вісти.
Звезда.	Зиновьевск. Пролетар.	Известия.
Известия Одесского Ок- ружкома КП(б)У.	Комсомольская Правда.	Красная Звезда.
Кооперативне Життя.	Комунист.	Молодий Більшовик.
Комсомолець України.	Кочегарка.	Народный Учитель.
Майбутня Зміна.	Нове Село.	Пионерская Правда.
На зміну.	Пролетарська Правда.	Радянське Життя.
Правда.	Пролетарий.	Радянська Нива.
Радянський Шлях.	Радсека.	Селянські Вісті.
Радянське Село.	Радянська Думка.	Червоне Село.
Селянська Правда.	Шлях Жовтня.	Червоний Край.
Червоний Гірняк.	Червоний Врач.	Экономическ. Жизнь.
Червоний Кордон.	Укр. Економіст.	Емес.
	Юний Ленинець.	Економ. Вістник.

Назви журналів, що їх передплачують школи:

Авиация и Химия.	Агроном.	Агитработник.
Американская Техника.	Бегемот.	Барабан.
Безвірник.	Большевик	Бюлетень Нар. К. О.
Бібліотека Сан. Осв.	Вапліте.	Всесвіт.
Вестник Знания.	Вісник Садівництва.	Вестник Хим. Промышл.

Вісник с.-г. освіти.
 Вопросы Туберк.
 Военный Вестник.
 Друг Дітей.
 Жизнь Раб. Школы.
 Здоровая Деревня.
 Керамика и Стекло.
 Красная Армия.
 Крестьянск. Журнал.
 Крокодил.
 Матеріяли Держ. Наук.
 Методол.
 Молод. Більшовик.
 Музыка й Революція.
 Нова Громада.
 Науково-Техн. Вістн.
 Наука и Техника.
 Окрябрьские Выходы.
 Педиатрия.
 Плужанин.
 Профілакт. Медицина.
 Пчеловодное Дсло.
 Радио-Любитель.
 Радянськ. Енциклопед.
 Рахівництво.
 Самоосвіта.
 Синяя Блаза.
 Службовець.
 Счетная Мысль.
 Україна.
 Успехи физич. наук.
 Червоні Квіти.
 Червоний Перець.
 Шлях до здоров'я.
 Экономич. Обзорение.

Вестник С.-Х.
 Вопросы Туберкулеза.
 Врач. Дело.
 Искра.
 Жизнь рабочей школы.
 Знання
 Кооперативне Будівн.
 Красный Библиотекарь.
 КИМ
 Культработник.
 Медико - биологический журнал
 Молодняк.
 Музыка.
 Нове Мистецтво.
 Научно-агроном. журн.
 Организ. труда впро-
 мышлен. хоз.
 Огонек.
 Почвоведение.
 Практическая Медиц.
 Путь с.-х. знания.
 Рабочая Газета.
 Радянський Селянин.
 Радянськ. Агроном.
 Радянська Освіта.
 Сам собі агроном.
 Социальная Гигиена.
 Смена.
 Счетоводство.
 Техника и Жизнь.
 Установка раб. силы.
 Хочу все знать.
 Червоний Шлях.
 Химическая Промышл.

Вістник Насінника.
 Вісті Народнього Коміс.
 Праці УСРР.
 Глобус.
 Жизнь Искусства.
 Життя й Революція.
 Искра.
 Клиническая Медицина.
 Красная Новь.
 Красная Нива.
 Летопись Революции.
 Медработа.
 Моск. Мед. Журнал.
 Музыкальное Образов.
 На литературн. посту.
 Новая Деревня.
 Образование.
 Оргасправочник.
 Плановое Хозяйство.
 Предприятие.
 Прожектор.
 Рабочий Клуб.
 Робітнича Освіта.
 Работница.
 Современная Архитект.
 Селькор України.
 Степовий Дослідник.
 С.-х. Жизнь.
 Технічний Вісник.
 Український Агроном.
 Українськ. Скотар.
 Червоний Шлях.
 Человек и Природа.
 Шлях Освіти.
 Юнацький Рух.

У якому стані перебуває книжкове майно б-ки?

15	бібліотек зовсім не опрацюють книжок.
11	„ опрацюють від 10 ⁰ / ₀ до 40 ⁰ / ₀ своїх книжок.
14	„ „ 50 ⁰ / ₀ „ 85 ⁰ / ₀ „ „
12	„ „ 90 ⁰ / ₀ „ 100 ⁰ / ₀ „ „
19	„ не дали відомостей.
70	

Кого і як обслуговує профшкільна б-ка. У склад читачів входять виключно учні та вчителі. Населення профшкола не охоплює. Щоб краще уявити собі загальний характер використання книжок, подаємо таблицю, яка показує число книжок, читачів, скільки днів бібліотека була відкрита, скільки книжок було видано. Використали ми всі 70 анкет. Є серед них такі, які не дали зовсім відповіді; це ми й зазначаємо ризикою (див. таблицю на ст. 104—5):

№ анкети	Скільки книжок	Скільки читачів	Скільки дн. відкр. б-ка			Скільки видано		
			в травні 26 року	в жовтні 26 року	в січні 27 року	в травні 26 року	в жовтні 26 року	в січні 27 року
26	137	287	—	—	4	—	—	—
69	182	—	—	—	—	—	—	—
57	260	—	—	—	—	—	—	—
62	343	—	—	—	—	—	—	—
66	350	—	—	—	—	—	—	—
3	317	46	24	24	10	34	29	24
48	442	55	24	24	24	200	160	230
50	452	159	2	8	4	16	56	27
56	540	—	—	—	—	—	—	—
45	586	—	12	19	12	—	—	—
40	573	—	—	30	—	—	500	116
36	536	200	16	20	18	—	—	—
27	580	62	12	10	13	26	31	44
16	574	86	22	24	—	218	362	—
60	636	—	—	—	—	—	—	—
30	648	373	—	—	—	—	—	—
7	706	102	12	12	12	210	350	345
13	706	75	24	21	18	144	216	200
42	703	—	—	—	—	—	—	—
52	700	70	6	5	4	130	150	45
65	780	—	—	—	—	—	—	—
70	731	198	—	—	—	—	—	—
55	737	115	24	24	24	134	150	208
2	807	250	—	—	5	—	—	122
46	867	107	—	—	—	—	—	—
41	910	—	—	—	—	—	—	—
53	1008	74	—	—	24	—	—	125
39	1030	—	—	—	9	84	82	106
49	1156	440	20	18	24	10	130	210
44	1403	46	2	2	1	84	82	105
43	1716	—	П о п о т р е б і			38	49	57
47	1470	85	4	4	4	—	—	—
33	1452	143	12	12	12	125	345	345
28	1045	90	—	24	17	—	274	181
24	1152	196	12	12	8	—	217	78

№ анкети	Скільки книжок	Скільки читачів	Скільки дн. відкр. б-ку			Скільки видано		
			в травні 26 року	в жовтні 26 року	в січні 27 року	в травні 26 року	в жовтні 26 року	в січні 27 року
67	1750	—	—	—	—	—	—	—
21	1861	64	—	—	—	—	—	—
20	1168	110	22	26	24	489	672	560
14	1653	39	10	11	3	406	360	397
11	1795	68	4	4	4	151	179	85
9	1562	80	—	—	—	—	—	—
6	1402	235	—	—	—	—	—	—
5	1600	222	—	—	—	—	—	—
1	1422	77	11	12	11	236	—	—
15	1750	170	—	8	8	—	71	320
4	2830	72	Всі дні крім свят			180	220	295
17	2434	63	—	—	10	214	98	92
18	2058	97	24	26	24	61	—	—
19	2514	397	24	26	23	1196	1544	1261
22	2955	60	—	26	23	—	423	442
32	2075	69	—	—	6	—	—	42
61	2891	—	—	—	—	—	—	—
68	2739	—	—	—	—	—	—	—
63	2182	—	—	—	—	—	—	—
37	3705	165	26	26	25	64	138	89
29	3197	62	19	26	26	203	402	302
10	3703	63	8	8	8	200	345	605
8	3375	49	—	—	—	35	72	45
25	4784	263	25	25	24	1348	2118	1171
31	4424	218	—	—	—	—	—	—
34	4010	76	—	—	30	—	—	186
12	7303	82	8	8	30	73	98	212
23	7120	273	22	26	24	489	672	560
35	7262	154	Всі дні крім свят			350	320	407
38	9660	—	24	—	—	1800	1250	1300
51	—	82	12	12	11	53	117	139
54	—	62	—	10	24	—	—	10
58	—	—	—	—	—	—	—	—
59	—	—	—	—	—	—	—	—
64	—	—	—	—	—	—	—	—

Перше, що впадає в око, коли розглядати цю таблицю, це надзвичайно мала інтенсивність роботи; багато книжок не читають: наприклад, з фонду 7303 книжки 82 читачі беруть протягом майже всього навчального року 373 книжки, цебто використовують 1/20 фонду; з фонду 7262 книжок 154 читачі прочитали протягом року 1007 книжок і т. д.

Для зрозуміння цього явища дають матеріал самі бібліотеки: вони пишуть про випадковість комплектування; напр., в профшколі будівельників у Києві лежать без попиту: „Удольская—Немецкая хрестоматия для строительных учебных заведений—14 прим., Савченко—Рос.-укр. словник—20 прим., Кістяковський—Нарис географії УСРР—22 прим., Географія УСРР за Кістяковським упорядкував Любарський—8 прим. Попередні викладачі накупили цих книжок, а теперішні викладачі не вживають їх. Бібліотекарі пояснюють нерухомість книжок також і наявністю передреволюційної літератури, яка цілком застаріла. Недостатню інтенсивність роботи спричинює, на наш погляд, і відсутність штатного робітника, цілком відданого цій роботі: іноді бібліотеку відкривають тричі за квартал.

Вивчання книги, читача, керування роботою. Мале використання фонду не є єдина хиба роботи профшкільних бібліотек: навколо бібліотеки не провадять будь-якої роботи з книгою. Характерно, що 30 анкет заповнено тільки частково: дано відповідь на запитання про число книжок, бюджет, помешкання тощо, цебто дано відомості формального порядку. Решта 40 відповіли на запитання й про вивчання книги й читача, про роботу з читачем, про його інтереси, але такі докладні відповіді тільки підтверджують, що бібліотеки в школі не мають належного місця, не виконують своєї ролі.

Розгляньмо відповіді 40 бібліотек на питання анкети про вивчання книги, читача, керування роботою.

а) Вивчання книг:

Вивчають книгу у	8 школах
Не вивчають „	27 „
Без відпов. залиш.	5 „

Як же організовано вивчання книги?

Послухаймо самого бібліотекаря. „Вивчання книжки поставлено ще не досить гаразд, но по мірі можливости провадиться в формі запитань, відповідей, а саме: приходять той чи інший тов. і запитує, яку мені книжку найдоцільніше прочитати з агрономії чи що. Орієнтуючись його знанням, рекимендую ту чи іншу книжку, і коли він її повертає, я йому даю кілька запитань з теми книжки й таким чином провадиться вивчання книжки“ (Лінецька с.-г. школа, Вінницької округи).

Бібліотекар закінчив агрошколу, чл. ВЛКСМ.

Очевидно роботу він веде досить примітивно, а іноді й формально; бібліотекаря не цікавить, як сприймає учень книгу: порадив вчитель, і все гаразд.

„Вивчання книги в бібліотеті не провадиться тому, що книжки підбираються вже знайомі, рекомендовані науковими установами“ (Індустріальна профшк. м. Ворошиловського).

Бібліотекар штатний, за фах свій бібліотечну роботу не вважає, закінчив реальну школу. Бібліотекар-вчитель, що працює 12 років, має деякі спостереження, але примітивні, такі, які бібліотекарі мають після першого року праці в бібліотеці.

„Вивчання книги не організовано, мається лише загальне враження, яка книга подобається, а яка ні, але це відомо кожному, і нічого нового ми додати не можемо, крім того, що більше подобаються книги чіткі, на гарному папері, з малюнками, в хорошій оправі (чи взагалі в оправі), посильного змісту й т. інш.“ (Агрошкола, Чернобиль, Київської округи).

Бібліотекар має 12 років бибстажу, роботу бібліотечну за основну не вважає. Лектор.

Не можна сказати, що всі бібліотекарі не відчувають потреби у вивчанні книги, але обставини роботи не сприяють цьому.

„Гуртка про вивчання книги не мається через навантаження учбовою працею“ (Проф. тех. школа м. Бобринець, Зінов'ївської округи).

Про бібліотекаря відомостів не подано.

„Позаяк шкільна бібліотека розподілена по окремим кабінетам, а окремого помешкання, де б можна було влаштувати читальню, немає, то через це й вивчання книжки не провадиться“ (С.-г. профшкола, с. Одноробівка, Харк. округи).

б) Краще стоїть справа з вивчанням читача:

Цю роботу провадять у	17 шк.
Не провадять	17 „
Без відповіді	6 „

Але, як свідчать уривки, що їх тут подаємо, вивчання це не провадять за якимись методами; це є звичайні спостереження під час роботи, несистематичні, без певних завдань і тому, знову, дуже примітивні.

„Інтереси читачів б-ки Кролевецької проф. тех. школи за будь-якою методою не вивчаються. Читачі б-ки, учні профшколи, зацікавлені в тому, що биб-ка давала допоміжний матеріал до курсу, проробляемого в класі, та літературно-художній і політичний матеріал. Школа до деякої міри задовольняє через бібліотеку вимоги учнів щодо літературно-художнього та періодичного матеріалу. Вивчати окремо інтереси читачів бібліотеці не доводиться, хоч би й тому, що праця бібліотекаря не оплачується, бо окремої посади

бібліотекаря, чи будь-якої частини пед. окладу на бібліотекаря в коштах профшкіл не положено“ (Проф. тех. школа. м. Кролевець, Конотопськ. округи).

Бібліотекар закінчив Учит. Інститут. Має 2 роки праці. Бібліотечну роботу за основну не вважає.

„Інтерес читачів вивчається на підставі матеріялу видачі книжок. Читачі біб-ки, себто учні школи та співробітники її про це не сповіщалися якими небудь окремими оповіщеннями. Спостереження над працею біб-ки виникають з самого характеру її роботи. Біб-ка існує при школі ФЗУ і має своїм завданням задовольнити навчальні вимоги учнів та співробітників школи. В цій самій площі й провадиться вивчання вимог читачів бібліотеки. Всі ж інтереси своїх читачів, як, наприклад, в галузі художньої літератури, мистецтва та інш. бібліотека школи і не ставить своїм завданням задовольнити“ (ФЗУ цукр. промисл., Саливінки, Білоцерківськ. округи).

Бібліотекар закінчив університет. Працює 4 роки.

„Большую часть книг учащиеся берут из библиотеки по указаниям преподавателей. Отдел беллетристики пополняется согласно списков, составленных преподавателями, и имеет связь с тем материалом, который прорабатывается в течение учебного года. Преподаватели рекомендуют ученикам читать ту или иную книгу, разъяснив предварительно ее содержание“ (ФЗУ Хеміків, Константи́нівка, Артем. округи).

Бібліотекар закінчив „В.-нач. училище“. Основна робота техн. секретар.

„Поскільки маю зв'язки з учнями, спостерігаю, чим більше цікавляться, і по змозі допомагаю у виборі книжок. Основне я маю на меті дати кожному читачеві (а більш являються учні) прочитати ті книжки, які корисні для його розвитку, а потім своєчасно, бо в майбутньому для його будуть не цікаві“ (С.-г. профшкола, Золотоноша, Шевченк. округи).

Бібліотекар закінчив агротехнікум.

„Набуваю досвіду, безпосередньо розмовляючи з читачами. Методично наслідки досвіду не розробляю“ (І держ. медична профшкола, Київ).

Бібліотекар вважає за свою основну роботу—бібліотечну. Працює 12 років. Незакінчена вища освіта.

Спостереження бібліотекарів дають можливість зробити певні висновки—учні профшкіл виявляють інтерес до художньої літератури: української, російської, особливо до класиків та закордонної (відп. 19 шкіл), до політнаук (9 шкіл), технічн. (7), сіл. господ. (5 шкіл). Усі відповіді підкреслюють величезну потребу в постачанні учням підручників.

„Большая часть книг, которую ученики берут из библиотеки относится к отделам 3, 4, 5, 6 и 8, т. е. книги по тем предметам которые им преподаются в школе. Из отдела беллетристики уче-

ники младших групп читают произведения: Д. Лондона, Синклера, Серафимовича, Неверова, Куприна, „Молох“, Хрестоматии на рус. и укр. языке и др. Ученики старших групп читают произведения Серафимович, Горького, Уэльса, Головковского и др., хрестоматию „Молот“, Гинзбург, Сидоров и Шапиро. Хрест. по литературе, Д. Бедного, Винниченко, Шевченко, Коцюбинский, Котляревский и др. Кроме того ученики старших групп предъявляют запросы на произведения: Пушкина, Лермонтова, Чехова, Толстого, Гоголя. Этих произведений библиотека не имеет. В данном случае ученикам предоставляется возможность получить интересующие их книги в Центральной библиотеке группы вышеупомянутых заводов, находящихся от школы на расстоянии 200—250 метров“ (ФЗУ хеміків, Констянтинівка, Артем. округи).

„Учні цікавляться переважно українським красним письменством. Улюбленими письменниками є Франко, Коцюбинський, Л. Українка, Винниченко. Друге місце займає медична наукова й популярна література; третє—природничі книжки; далі йдуть книжки з суспільствознавства, літератури російської та закордонної“ (держ. мед. профшкола, Київ).

„Как было указано раньше, наш читатель—ученик школы 3-х годов обучения. 1-й год малоподготовленный читатель любит больше путешествия и приключения. Очень небольшой процент читает классиков, революционную литературу и научно-популярную, 2-й год обучения начинает с классиков, постепенно привыкая к более серьезной литературе, интересуется общими вопросами техники, радио, физкультуры и астрономии. 3-й год обучения в начале учебного года до января или февраля месяца исключительно читает новейшую беллетристику, русских классиков (Толстого, Тургенева, Гончарова, Чехова), а затем, чем ближе к выпуску, резко переходит на учебники по всем предметам. Беллетристику читает за редким исключением. Что касается политических книг, то их читают мало, даже 3-й год обучения. Берут только учебники по политграмоте для подготовки к зачету. Этот отдел у нас в библиотеке численностью не маленький, как показывает цифра, но недостаточно удачно скомплектован для нашего читателя. На рынке также не найдете подходящей книжки, написанной на простом и интересном языке. Имеющаяся литература больше всего предназначена для подготовленного читателя, разбирающегося в политической книжке. По этому вопросу зав. библиот. приобретает изданные для деревни, хотя имеют целью с.-х. уклон, но все же приносят пользу ребятам, ибо они написаны просто и даже в виде рассказов. Читатель с ней легче справляется и вместе с тем является пользой к проходимому курсу по политграмоте. К сожалению, эти книги не регистрируются, как брошюрочная литература. Беллетристика удовлетворяет читателя качеством, но не количеством. На 50 рублей много литературы не купишь. Читателей

в) Бажано було б поповнити книгозбірню книжками головним чином по сільському господар. й потім задовольнити попит читача, що зазначено § II-а“ (С.-г. профшкола, Золотоноша. Шевченк. округи).

„Книжний склад, можна сказати, дуже мало відповідає попиту, позаяк бібліотека досить мала й попиту не може задовольнити, головним чином на учебники й інші. У бібліотеці залежуються книжки з старої літератури: твори Брет-Гарта, Лєскова й інш. Пояснюється це, на мою думку, прагненням суспільства до нового. Вважаю за потрібне поповнити бібліотеку головним чином учеб. і літературою нових письменників: Мирного, Грінченка, Сосюри, Д. Бедного й інш.“ (С.-г. школа, Лінці, Вінн. округи).

„Книг, що необхідні для школи, дуже мало, більша частина книг бібліотеки зовсім непридатна. Необхідно придбати для школи книг із всіх галузей. Без попиту залежується 60%“ (С.-г. школа, Лукашівка, Гуманської округи).

Бібліотекар закінчив пед. курси. За основну роботу бібліотечну не вважає.

„Попит читачів бібліотека не може задовольнити на українську літературу, а саме:

1) І. Франка: „Захар Беркут“, „Боа-констриктор“, „Малий Мирон“, „Борислав сміється“.

2) Коцюбинський: „В путях шайтана“, „Для загального добра“.

3) Винниченко: „Босяк“.

4) Котляревського: „Енеїда“.

5) Мирного: „Хіба ревуть воли, як ясла повні“.

Російська література: Синклер — „100 відсотків“, „Нафта“, „Гроші“, „5-е авеню“ Лондона, „Джімі Хігінс“, „Мартин Іден“, „Белое безмолвие“.

Всі ці книжки цікавлять учнів тим, що вони написані зрозумілою мовою, гарно малюють побут та художньо накреслюють героїв цих творів.

Технічні та научні книжки менш цікавлять учнів. Є малий відсоток учнів, що дуже цікавляться цією літературою. Останнім же учням приходяться мати діло з цією літературою щоденно в процесі учбової праці.

Таких книжок 200 штук.

Бажання бібліотеки є поповнити новішою літературою українською, російською та всесвітньою“ (І-ша проф. тех. школа, Бобринець, Зінов'ївської округи).

„Бібліотечний склад не відповідає попиту через те, що читачі дуже цікавляться новою художньою, головним чином, українською літературою, а також політичною літературою, але такої літератури в бібліотеці дуже мало, бо всі кошти витрачаються на придбання учбових книжок, і декілька років біб-ка зовсім не поповнюється потрібною літературою.“

500 человек, а такие книги, как Гончарова „Обрыв“—3 р. 75 к., Пушкин—3 р. 90 к. и т. д. Новейшая литература не дешевле 1 р. 50 к. Следовательно, ее просто не хватает. У нас в отделе беллетристики больше половины старой литературы неходкой, кроме русских классиков. Технический отдел очень хорошо скомплектован, его закупает зав. учебной частью. Книжки проверяются перед выдачей; этот отдел является самым лучшим в библиотеке. Можно сказать, что наша школа приносит ученику большое облегчение имеющимися учебниками по всем предметам в достаточном количестве. Все остальные отделы вполне удовлетворяют учеников“ (ФЗУ, Дніпропетровське).

Бібліотекар з незакінчен. середньою освітою, 6 міс. спец. бібліот. підготовки, 14 років біб. стажу. Кандидат ВКП(б). Вважає бібліотечну роботу за основну.

Склад книжок фактичному попиту не відповідає. Таку відповідь з 40 дають 30 шкіл; без відповіді залишили це питання 5, а 5 відповіли, що частково задоволено попит учнів. Не задовольняє бібліотека свого читача через те, що багато збереглось у фонді передреволюційних видань, які лежать баястом, немає коштів на придбання нових, іноді на перешкоді стає й сам книжковий ринок, де часто-густо не можна достати потрібних підручників.

„Попиту на художню літературу, особливо російську, біб-ка не задовольняє. Бібліотека ставить собі за мету перш за все мати достатню кількість підручників та книжок української художньої літератури. Через невеликі кошти грошей на російську літературу не залишається. На книжки з техніки через невелику кількість примірників завжди велика черга, наприклад, книжки: Кривошеин „Сопротивление материалов“ нема в продажу. Ця книжка дуже потрібна, через це на ці два примірники, що їх має школа, завжди велика черга. Деякі книжки з будівництва дуже дорогі. Учні не мають можливості їх купувати. Школа має їх тільки по два-три примірники. Тому на них така велика черга. Зовсім нема попиту на 1 та 2 відділи. З інших відділів є такі книжки, що теж лежать без попиту, а саме: Удольская—Немецкая хрестоматия для строительных технических учебн. заведений—14 примірн. Савченко—Практичний російсько-український словник—20 примірників, Кістяковський—Нарис географії УСРР—22 прим. Географія УСРР за Кістяковським упорядкував Любарський—8 прим. (Будів. профшкола, Київ).

Бібліот. закінчив гімназію, 14 рок. стажу, бібліотечну роботу вважає за основну.

„а) Попит читача не задовольняє книгозбірня художньою літературою (новою, якої зовсім бракує) та книжками політграмоти. Відсутність тих книжок пояснюється нестачею коштів.

б) Без попиту лежать книжки старого видання майже всіх відділів та особливо періодичні видання журналів, але, за браком нової літератури, використовується по змозі стара.

Без попиту лежать 36 книжок по лісівництву, 114 журналів по садівництву та городництву і до 300 журналів по хліборобству.

Поповнити необхідно бібліотеку українською новою художньою літературою та політичною“ (С.-г. шк., Одноробівка, Харк. округи).

Бібліотекар закінчив С.-Г. Інститут.

„Читачі, в більшості учні, цікавляться українською літературою, якої в нас дуже мало. Спеціальні книжки в більшості старі видання. Поповнення почалося з прошлого й більш-менш значно з поточного року, а тому забезпечити попит в повній мірі книгозбірня ще не може“ (С.-г. школа, м. Златопіль, Шевченк. округи).

Основний фах бібліотекаря—садівник.

„Основою бібліотеки Кролевецької проф. тех. школи послужила та невеличка біб-ка, яка зосталася від б. Кролевецької ремесленої школи, з якої утворилася сучасна проф. тех. школа. Більш-менш поповнюватися бібліотека почала тільки в біжучому році та попередньому. Ось чому, особливо важно було б поповнити бібліотеку книжками технічними та красним письменством. Поповнення технічними книжками вводимо для учнів і навчителів, бо все те, що зосталось від б. ремесленої школи, являє з себе ніщо інше, як хлам за своєю застарілістю та примітивністю. Важно було б таки придбати пособія по суспільнознавчим наукам, бо школа хоч і обмаль, а має підручники, а не має пособій. Бібліотека не може задовольнити потребу хоч на такі книжки, як Плотницький—Технологія металлов, Фармаковський—Машиноведение, П. Мирний—Хіба режуть воли, як ясла повні, і в той же час залежуються: Горшман—Руководство для покриття одних металлов другими (застаріл.), або Іс. Ебер—Физическое воспитание по естественному методу“, Раєвський—Краткая зоология (Проф. тех. школа. м. Кролевець).

„Бібліотека не може задовольнити попиту на підручники та допоміжні книжки українською мовою по фаховим дисциплінам (наприклад, „Машинознавство“, технічної механіки й інш.). Причини полягають в повній відсутності на книжковому ринкові такої літератури. Навіть і на російській мові майже нема літератури по технічним дисциплінам, яка була б пристосована до розвитку учня школи Ф.З.У. Теж можна зазначити й відносно такої частини вже й загально-освітньої дисципліни, як математика, яка є підвалиною для вивчання техніки. Гарні у відношенні методичному підручники математики мають занадто мало матеріялу для розвитку формальних знань учнів.

Лишається без попиту в бібліотеці деякі книжки з природознавства, які були придбані в 1923—24 році (наприклад, Веч. рання й т. інш.) і в деякій мірі є застарілі. Бібліотеку треба поповнити підручниками по фаховим дисциплінам для учнів, популярно-науковою літературою, для них же й науковими працями по основним галузям наук, які викладаються в школах ФЗУ“ (ФЗУ цукров. промисл., Саливінки, Білоцерк. округи).

Різні обставини не сприяють розвиткові бібліотечної роботи в школах: недостатні кошти і брак відповідного приміщення, брак часу через навантаження учбовою частиною, але чи не найголовніша причина це—відсутність бібліотекаря-фахівця.

Дві таблиці цілком виразно показують це.

Бібліотекарів, що вважають бібл. роботу за свій фах	8
„ що не „ „ „ „ „ „ „	44
„ без відповіді	2

в) На запитання про роботу з читачем з 40 бібліотек, що дали детальні відповіді на анкету в цілому,

12 роботи не провадять;

11 на це питання зовсім не відповіли;

8 показують, що читанням учнів керують вчителі, і тільки 9 радять учням книги, цебто до деякої міри провадять роботу з читачем. Складається враження, ніби в бібліотеках профшкіл бібліотекареві, крім технічної роботи та випадкової поради нема чого й робити.

„Бібліотека обслуговує навчальні потреби учнів і роботи бібліотеки з читачами не провадиться“ (С.-г. профшкола, Козелець, Ніженської округи).

Тільки відповіді трьох бібліотекарів: с.-г. профшколи с. Розбишівка Роменської округи, І мед. проф. школи в Києві та Дніпропетровської школи ФЗУ показують, що можна й треба загальнобібліотечних форм пропаганди книжок вживати й по школах, і що особливо потрібно—навчити учня правильно підходити до бібліотеки й книги.

„Читанням книг учнями керують лектори, даючи учням поради й списки, що читати, кожний з свого предмета. Бібліотекар з свого боку складає комплекти підсобних книжок на теми й допомагає читачам порадами.

Читачі бібліотеку відвідують охоче, виконують всі правила й розпорядження, що торкаються бібліотеки“ (І держ. мед. профшкола, Київ).

„При школьній бібліотеке організован бибкружок в количестве 13 человек. Задачи бибкружка: 1) научить ребят уважать книгу, обращаться с нею, научить их рекомендовать лучшую книжку в цеху, в школе, за завтраком, давать отзывы в виде плаката; 2) познакомить членов бибкружка с библиотечным делом на практике, т.-е. запись инвентаря, составление каталога, расстановка книг по полкам, шифровать книги и выдавать их читателям, конечно, в присутствии библиотекаря; 3) самовоспитание членов кружка, систематическое чтение литературы, классиков в первую очередь, беседы о прочитанных книгах, разбор статей по биб. делу и журнала „Красный Библиотекарь“; 4) работа с читателями, индивидуальный подход к ученикам 1, 2 и 3 г. г. обучения, учет подготовки учени-

ков и выдача соответствующих книжек. Рекомендация литературы в помощь к выставке книг; 5) выявление читательских интересов: а) через анкету, б) через членов бибкружка, в) через беседу с ребятами за завтраком при выдаче, г) через справочную работу: ящик вопросов, доска ответов, где выявляется, что ребята любят читать, какую книгу хотят приобрести для нашей библиотеки, указывают ошибки в работе, но кроме всего этого ящик вопросов и доска ответов выявляют все имеющиеся недостатки в работе библиотеки, цеха, школы, порицают и исправляют отстающих учеников, выявляют поведение учеников на уроках. Затем ящик служит самым удобным методом выявления любознательности учеников, например: задаются вопросы на различные темы, и ответы дает комиссия из учеников и преподавателей“ (Дніпропетрівське, ФЗУ).

„Щоб розворушити учнів і притягти їх увагу до біб-ки, зав. бібліотеки вживав у 1926—27 р. р. таких заходів: а) на літературно-науковому гуртку зробив доповідь на тему: „Використання шкільної б-ки“; б) улаштував виставку книг політично-економічного змісту, якими учні найбільше цікавились; в) коли помічено було, що деякі учні не вміють працювати над книгою, поставлений був доклад на тему: „Робота з книгою“. Треба зауважити, що учні перегружені роботою взагалі, і в так званому „вільному читанні“ не встигають виявляти певних інтересів. В 1927—28 р. передбачається робити спостереження над виявленням інтересів учнів (непомітно для них).

При колективному читанні роботою керує груповод (вибирається кращий по розвитку учень); при індивідуальному, коли готується учнем доповідь, керує відповідний лектор. При „вільному читанні“ (не по завданню лекторів) окремих учнів, останні тільки інколи обмінюються думками з товаришами, або з лекторами. Для систематичної планової роботи з читачами-учнями треба було б поставити в кращі умови бібліотеку, відкрити читальню, виділити окремого бібліотекаря, призначити йому утримання та інш., а цього ми не в змозі досягти зараз при сучасному стані школи“ (С.-г. проф-школа, с. Розбишівка, Роменської округи).

Мала кількість матеріалу й не досить повні відповіді не дозволили нам дати повне уявлення про б-ки профшкіл. Все це говорить тільки за те, що треба звернути увагу на цю галузь нашої роботи й вивчати і через анкети і особливо безпосередньо—на місці. Це мають провести бібліотекарі систематично.

Проте й тепер деякі висновки можна зробити і насамперед щодо потреб шкільних бібліотек: 1) Треба провести підготовку учителів, які виконують обов'язки бібліотекарів або через короткотермінові курси, або через позаочні біб. курси, спеціально пристосовані для шкільних бібліотекарів, в програмі яких були б питання про форми бібліотечної активності, вивчання читача та керування читанням, основи біб. техніки й облік, комплектування, самоосвіта й методика роботи з книгою. У крайньому разі треба було б замінити курси

порадником відповідного змісту. 2) Видати бібліографічний poradник для бібліотек профшкіл, де певне місце (50%—60%) було б приділене укр., російськ. та перекладній художній літературі, а відділи наукові були призначені для шкіл різних типів. 3) Підготувати списки періодичних видань, рекомендованих для певного типу школи. 4) Встановити одноманітні форми для бібліотечної техніки й обліку, бо, прикладом, відомості, що їх подано в анкетах про склад книжок тощо, можна було з превеликими труднощами звести до таблиці, а встановити загальне число читачів та книжок, що їх вони прочитали, ми не змогли зовсім. 5) Особливу увагу слід звернути на організацію учнів навколо бібліотеки для вивчення книги та засвоєння методики добору й читання книжок групою й індивідуально.

Час уже поглибити вивчення профшкільних бібліотек і розпочати справжню бібліотечну роботу в них.

Н. ФРІДЬЄВА

ЗАПИС ПОПИТУ, ЯК МЕТОД ВИВЧАННЯ ЧИТАЧА, І УКРАЇНСЬКИЙ ЧИТАЧ ЗА МАТЕРІЯЛАМИ ПОПИТУ УНІК'У.

Ця стаття має два завдання: поперше, автор хоче підсумувати одне дослідження щодо вивчання українського читача, яке zorganizував Кабінет вивчання читача й книги УНІК'у 1928 р.—оцінувати самий метод дослідження, і, подруге, дати характеристику українського читача міських і робітничих бібліотек на підставі матеріалу, що його зібрав Кабінет, як наслідок переведеного дослідження.

Тому ця стаття матиме дві самостійні частини.

Першу частину статті автор присвячує виключно описові й аналізу методу дослідження. Завдання цієї частини — розглянути організацію спроби вивчити читача в Кабінеті вивчання книги й читача, і оцінувати запис попиту, як метод вивчання читача.

Друга частина статті має за мету дати характеристику українського читача міських і робітничих бібліотек на підставі 6.285 попиту, що їх зібрав і записав Кабінет вивчання книги й читача.

I. Запис попиту, як метод вивчання читача.

A. Організація дослідження.

Кабінет читачівства УНІК'у міг перевести запис попиту читачів по найрізноманітніших бібліотеках і в різних округах України тільки при наявності zorganizованої по всій Україні мережі опорних дослідчих пунктів для вивчання читача.

Таку мережу опорних дослідчих пунктів для вивчання читача Кабінетові читачівства УНІК'у пощастило zorganizувати в наслідок переведення анкети по всіх бібліотеках України.

§ 13 анкети УНІК'у дав можливість виявити бібліотечних робітників України, готових взяти участь у справі вивчання українського читача, що її розпочав Кабінет читачівства УНІК'у.

У наслідок листування з тими бібліотекарями, які висловили бажання переводити в себе на місцях вивчання читача за завдан-

нями Кабінету, УНІК зорганізував навколо себе 45 бібліотечних кореспондентів — „бібкорів“. І таким способом, УНІК має 45 опорних дослідчих пунктів для вивчення читача ¹.

Ці дослідчі пункти є в таких округах України:

Артемівська	округа.	М. Слав'янське. Міська бібл-ка.
Білоцерківська	„	Бібл. с. Козина, Маслівського Технікуму.
Вінницька	„	Біб-ка клубу 1-го травня.
„	„	Біб-ка Євпедтехнікуму.
Глухівська	„	Окружна бібліотека.
Дніпропетрівська	„	Бібл. залізничників (депо).
„	„	Районова б-ка ім. Воровського.
„	„	Павлоградська районова біб-ка.
„	„	Біб-ка Педтехнікуму.
„	„	Біб-ка міжспілчанського клубу ім. Лозовського в м. Сінельникові.
Житомирська	„	Біб-ка клубу радторгслужбовців.
Кам'янець-Подільська	„	Біб-ка Сільсько-Господарського Інституту.
Київська	„	Біб-ка Ржищівського Педтехнікуму.
„	„	Біб-ка Васильківського міжспілн. клубу ім. Леккерта.
Кременчуцька	„	Біб-ка Педтехнікуму.
Криворізька	„	Біб-ка Ерастівського Агротех-му.
„	„	Біб-ка клубу ім. Петровського (Жовта річка).
Куп'янська	„	Біб-ка Педтехнікуму.
Лубенська	„	Біб-ка райкому робітос (м. Чорнуха).
Луганська	„	Біб-ка металістів.
„	„	Біб-ка І Держ. текстильної фабрики ім. Ворошилова.
Маріупільська	„	Б-ка клубу радторгслужбовців.
„	„	Бердянська центральна біб-ка.
Миколаївська	„	Біб-ка клубу харчосмак.
Ніженська	„	Окружна центральна біб-ка.
„	„	Біб-ка Парафіївської цукроварні.
Одеська	„	Українська державна біб-ка.
Полтавська	„	Біб-ка спілки зв'язку.
Прилуцька	„	Центральна окружна біб-ка.
„	„	Цукроварня (Згурівка).
Проскурівська	„	Центральна б-ка ім. Дзержинського.

¹ Тут іде мова тільки за бібліотеки міського типу та заводські робітничі бібліотеки. Щодо сільських бібкорів, то їх працю висвітлено в статті „Голосне читання“. В цій статті буде мова тільки про вивчення міського читача і тільки про бібкорів міських та заводських бібліотек.

Роменська	”	Біб-ка клубу радторгслужбовців.
Сталінка	”	Педтехнікум (Маріїнка).
Старобільська	”	Центральна окружна біб-ка.
Харківська	”	Охтирський Педтехнікум.
”	”	Охтирська районна біб-ка.
”	”	Лозовський міжспілчанський ро- бітничий клуб.
”	”	Вовчанський Педтехнікум.
Херсонська	”	Біб-ка ІНО.
”	”	2-й відділ центральної державної біб-ки.
”	”	1-й відділ центральної державної біб-ки.
Черкаська	”	Смілянський Цукротехнікум.
Шепетівська	”	Біб-ка клубу цукровиків.

В такий спосіб опорні пункти були в 28 округах України.

Робітники зазначених вище бібліотек — бібкори УНІК’у, надзви-
чайно старанно й сумлінно виконали покладені на них завдання,
не один раз звертаючись до Кабінету по вказівки, як виконувати
завдання, за поясненнями незрозумілих пунктів завдання. З листу-
вання з бібкорами з’ясувалося, як вони зацікавились переведенням
і наслідками спроби, як вони захоплені виконанням кожної частини
роботи.

З’ясувавши бібліотеки, їхній тип і характер їхньої роботи, Ка-
бінет читачівства накреслив для вивчення 3 групи читачів: читача-
робітника, читача-службовця і, нарешті, читача-учня.

Кабінетові читачівства, вибираючи метод вивчення читача, до-
велось вважати на характер своїх дослідчих пунктів і на ті реальні
можливості, які ці пункти та їх робітники мають.

Найперше довелося взяти на увагу перевантаженість бібкорів
безпосередньою працею.

Звідси перша вимога, яку Кабінет читачівства поставив до на-
кресленого методу вивчення читача — це простота його переведення
на місцях.

Важливо було зупинитися на такому методі вивчення, переве-
дення якого не забрало б багато часу в бібкора.

Друга вимога щодо прийомів вивчення читача полягала в тому,
щоб організація спроби на місцях не примушувала бібкорів пере-
водити будь-яку організаційну роботу, не порушила звичайного ходу
бібліотечної роботи.

Кабінет читачівства поставив собі завданням з’ясувати загальний
характер попиту читачів на книжку та ролі різних форм бібліо-
течної роботи, що впливають на характер попиту, зокрема — вплив
бібліотекаря на читача, який не знає, що йому взяти.

Бібкори збирали сировий матеріал, заповнювали картки попиту.

Оброблення цього матеріалу Кабінет поклав на себе.

Запис попиту читачів зорганізували, як обслідування на вибір.

Було накреслено 6 днів, щоб записати попит читачів протягом 2^{1/2} місяців (30 січня — перший день запису попиту і далі: 14/II, 29/II, 15/III, 30/III і 14/IV).

В такий спосіб запис попиту переводили кожні 2 тижні, причому дні чергувалися з таким розрахунком, щоб ці 6 днів припадали по черзі на шість різних днів тижня.

Кабінет читачівства, щоб перевести цей попит, проробив картку для запису попиту, інструкцію, як заповнювати цю картку, і дав низку методичних вказівок для організації на місцях запису читачівського попиту.

Зразок картки попиту:

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА.

Кабінет читачівства.

№ читача	Місце для штампу	
КАРТКА ПОПИТУ.		1. Чолов., жінка (підкреслити)
1. Здано		2. Вік (вписати)
2. Запис попиту		3. Член спілки! (якої саме, вписати)
.....		4. Фах, посада (записати)
.....	
.....		5. Член КП(б)У, канд. КП(б)У, член ЛКСМУ, канд. ЛКСМУ беспарт. (підкреслити)
3. Дослівний, ні (підкреслити)		6. Яку школу, скільки груп і класів закінчив
4. Що видано: Автор (написати)
Назва видання		7. Де вчиться тепер (написати)
5. Книга зайнята, — книги немає (підкреслити)		
6. В, К, РЧ, ВП, З, РБ.		
(Передній бік картки)		(Зворотний бік картки).

Зразок інструкції.

ПЕРШЕ НІЖ РЕЄСТРУВАТИ ПОПИТ ЧИТАЧА, ТРЕБА УВАЖНО ОЗНАЙОМИТИСЯ З ЦІЄЮ ІНСТРУКЦІЄЮ.

Інструкція для реєстрації попиту читачів.

1. Всякий попит читача записується в той самий час, коли читач запитує книгу в бібліотеці.

2. Записувати попит читача треба на окремій картці, причому на кожне окреме запитання заповнюється окрема картка (картки додаються).

3. Під час видачі книжок заповнюється тільки перша сторінка картки. Другу сторінку заповнювати після видачі, списуючи дані про читача з його формуляра.

4. Про те, що попит даного читача вивчається, він сам не повинен знати, щоб попит відбувався в природних умовах. Тому записувати його треба без ніякого „афішування“,—так, як це робиться під час звичайного запису. Не треба давати читачеві ніяких особливих запитань, крім тих, що є потрібні в повсякденній видачі.

5. Насамперед треба записувати в лівому кутку картки № читача. На підставі цього № після видачі бібліотекар шукає формуляр читача і списує з нього всі дані про читача.

6. Графа перша (здано) заповнюється не під час видачі, а тоді, коли заповнюється друга сторінка картки з формуляра читача.

7. Графа друга (попит). Тут записується попит читача по можливості дослівно. Наприклад: „Дайте щось веселе“. „Дайте мені про кохання“. „Дайте „Цемент“ Гладкова“ і т. д.

8. Графа третя. Тут підкреслюється слово „дослівно“ чи „ні“, залежно від того, як ви записали попит.

9. Графа четверта. Тут записується автор і назва книги, виданої читачеві. Графа „видання“, як правило, не заповнюється, але в окремих випадках заповнюється тоді, коли видання книжки, яку ви дали читачеві, має особливості. Наприклад. Джон Рід, „10 днів, що сколихнули світ“ є звичайне видання і є скорочене видання. Коли ви даєте скорочене видання, треба це позначити у графі „видання“.

10. Графа п'ята. Тут підкреслюється слово „зайнята“, або „книжки немає“ в тому разі, коли ви читачеві дали не ту книжку, яку він питав, через те, що бажаної йому книжки не було: вона була в іншого читача або її зовсім немає в бібліотеці.

11. Графа шоста. Тут треба підкреслити ті чи ті букви, залежно від того, що впливало на попит читача:

В — це значить, що читач запитав книжку, яку побачив на вітрині в Вашій бібліотеці.

К — це значить, що читач вибрав книжку за каталогом Вашої бібліотеки.

РЧ — читач питає книжку, яку порекомендували йому читачі, що були в бібліотеці.

РП — це значить, що читач прийшов з власним попитом, не користувався ані вітриною, ані каталогом.

З — читач питає книжку через те, що має завдання від якоїсь організації, гуртка тощо.

РБ — це треба підкреслити тільки тоді, коли те, що просив читач, йому не видано, а видано іншу книжку, з рекомендації самого бібліотекаря.

12. Коли читач запитує одну-дві книги, а їх немає, то на кожну книжку заповнюється окрема картка, причому в тих картках, де записано попит на книжку, якого не задоволено, графа „видано“ залишається не заповненою. Те, що видано, тоді записується на картці, де записано останній попит.

13. Перед видачею, або після неї бібліотекар штемпелює всі заповнені картки, ставлячи штамп бібліотеки, або записуючи рукою назву бібліотеки.

14. Проводячи запис попиту, можна зараз таки класти заповнені картки в формуляр читачів, а після видачі списати з формуляра всі дані на картку.

15. Насамперед списати з формуляра в графу „здано“ назву книжки, що її повернув читач цього дня.

16. Далі заповнюється зворотна сторінка картки:

а) В графі 1 (ч., ж.) підкреслити стать читача (чоловік, жінка).

б) У графі 2 записати, скільки років читачеві.

в) У графі 3 підкреслити соціальний стан читача: робітник, селянин, службовець. Коли читач є на утриманні (жінка службовця, робітника або селянина), тоді підкреслити букву У під словом: „роб.“, „сел.“, „служб.“.

г) У графі 4 записати, член якої спілки читач (металіст, гірник, деревообробник, робкомгосп. і т. д.). Коли читач утриманець, тоді цієї графі не заповнювати.

д) У графі 5 записати посаду читача; коли він є безробітний, треба записати „безроб.“ і зазначити його фах.

- е) У графі 6 підкреслити відомості про партійність.
 - ж) У графі 7 треба подати відомості про колишню освіту.
 - з) Графа 8 заповнюється тільки для тих, хто тепер вчиться і в якій школі (студенти, робфаківці, учні лікпунктів, шкіл для дорослих тощо).
17. Усі картки треба повернути Кабінетові не далі, як . . . цього року.

Б. Аналіз картки для запису попиту та інструкції.

Запис попиту переводили так, що для кожного попиту писалася окрема картка, тобто коли один читач спитає кілька книжок, то на кожну книжку має бути окрема картка. Таке переведення запису дозволяє надалі, розробляючи картки, не робити жадних додаткових записів.

Щоправда, така вимога до реєстраторів попиту здається їм складною. Буває, що один читач послідовно спитає 3 — 5 книжок, тоді його попит потрапляє до 3 — 5 окремих карток, і бібліотекареві доводиться потім заповнювати їхній зворотний бік всіма відомостями за одного читача.

Але, якщо цю роботу не буде пророблено під час запису попиту в бібліотеці, її однаково доведеться зробити, проробляючи картку. Інакше всі переваги карткової системи під час запису попиту втрачаються. Доцільніше переводити цей запис відразу на місці, тим більш, що згідно з інструкцією зворотний бік картки заповнюється не під час видачі книжок, а потім.

Таким чином, записуючи попит, реєстратор жадного перевантаження не має і цілком встигне записати дослівно весь попит читача.

Деякі сумніви викликала графа 1 картки: „Здано“. В цій графі реєстратор попиту записував ту книжку, яку читач повернув раніш, ніж спитав нову книжку. Значіння цієї граfi подвійне. По-перше, частенько читач, повертаючи книжку, каже: „дайте щось подібне до цього“. Дослівний запис цього попиту втрачає всяке значіння, коли невідомо, яку саме книжку повернув читач. Подруге, порівнюючи повернену книжку з попитом, можна встановити (правда, тільки досить імовірно), чи випадковий є попит, чи між попитом і попереднім читанням читача є зв'язок, є наступство.

Ця графа набуває особливо великого значіння, коли запис попиту переводять не на вибір, а (щодо окремих читачівських груп, які особливо нас цікавлять) як суцільний, постійний запис.

Тоді порівняння всіх попитів кожного даного читача на підставі цієї граfi дозволить простежити попит в його динаміці.

Ось чому, не зважаючи на вагання, що їх викликала ця графа, її все ж таки залишили, коли складали картку попиту.

Надзвичайно невдало зформулювали першу половину 5-ої граfi: „Книжку видано“ — „Книжки немає“.

Як свідчить наш досвід, кілька бібліотекарів, реєструючи попит, мимо всіх пояснень цієї граfi в інструкції, зрозуміли її цілком хибно.

„Книжку видано“—підкреслювати цю фразу слід було тільки в тому разі, коли книжки, яку просив читач, не було в бібліотеці з тої причини, що її вже хтось узяв, її вже видано іншому читачеві.

Між тим було декілька випадків, коли цю фразу бібліотекарі підкреслювали, видаючи книжку на вимогу читачеву. Видаючи читачеві саме ту книжку, яку читач просив, підкреслювали: „Книжку видано“. Це порушувало все значіння графи, і такої картки не можна було використовувати в загальному обробленні.

Цю графу краще було б формулювати по-інакшому: „Книжка вже в іншого читача“. Або слід було детальніше пояснити в інструкції значіння цієї графи, зробити наголос, пояснюючи першу її частину.

Особливо багато непорозумінь викликала б-та графа картки.

Поперше, серед різних умов, що впливали на попит читача, було пропущено таку: „підручний стіл“. Тому, коли читач брав книжку з підручного стола, це не позначалося в картці.

Подруге, далеко не всі реєстратори попиту розуміли ці умовні ознаки, і тому під час пророблення карток, під час аналізу й перевірення їх виявилось багато помилок. Це явище треба однести цілком на карб інструкції для реєстрації попиту: її пояснення до § 6 картки до краю лаконічні й не передбачають цілої низки відбігів і відмін відносно попиту й видачі книжок, що постійно трапляється в процесі роботи.

Ось помилки, що найчастіше зустрічаємо в записах б-ої графи:

1. Попит: „Дайте Горького“ — Фома Гордєєв.

Видано Горького — Мать.

У графі б-ій підкреслено: РБ (рекомендація бібліотекаря). Цілком ясно, що рекомендація бібліотекаря стосується не до попиту, а до видачі. В той час, як відносно попиту треба було підкреслити ВП (вільний попит). Цю помилку найчастіш зустрічаємо під час реєстрації зазначених карток.

2. Попит: „Дайте щось з нових книжок, з красно́го письменства“.

Видано: Досвітній.

В графі б-ій підкреслено: РБ.

В той час, коли попит, хоча й напіввизначений, все ж таки слід було б підкреслити ВП.

Правда, пророблюючи ці картки, можна було легко виправити помилку. Проте, надалі в цьому пункті інструкції треба зробити зміни, а саме: останній абзац 2 параграфу інструкції треба зформулювати так: „РБ“—треба підкреслювати тоді, коли читач спитав книжку за рекомендацією бібліотекаря („дайте щось на ваш вибір“, „дайте щось цікаве“). Коли ж читач попросив цілком певну книжку, або зазначив характер книжки, і бібліотекар видав у першому випадку іншу книжку, а не ту, що просив читач, і в другому—книжку ціл-

ком на свій розсуд, то в цих випадках слід було б писати так $\frac{ВП}{РБ}$; це пояснює, що попит був вільний, але книжку видано цілком за рекомендацією бібліотекаря.

В інших випадках були помилки такі:

3. Попит: „Немає попиту“.

Видано: Лондон—Морський Вовк.

У графі 6-й підкреслено: ВП.

Знову помилка. Коли читач не спитав жадної книжки, то за який ВП можна говорити. Ясна річ, що тут була бібліотекарева рекомендація.

4. Попит: „Щось стареньке“.

Видано: Горького — Мать.

У графі 6-й підкреслено ВК.

Без сумніву, запис зроблено помилково: „Щось стареньке“—причому тут В (вітрина) і К (каталог). Аджеж в інструкції ясно сказано, що „В“—це значить, що читач запитав книжку, яку побачив на вітрині в вашій бібліотеці і „К“—це значить, що читач вибрав книжку за каталогом вашої бібліотеки.

Ані того, ані другого значіння тут немає. Попит вільний (ВП). Під час наступного переведення спроби з записом попиту в інструкції треба пункт 6-й пояснити детальніше й навіть подати кілька прикладів правильного й неправильного запису картки.

Як заповнювати зворотний бік картки, ясно остільки, що це не викликає жадного сумніву. Але, коли заповнюють її, трапляється непорозуміння іншого роду: в бібліотеках форму абонементу читача не уніфіковано; різні бібліотеки з різною повнотою записують до читачевого формуляру дані за нього.

Весь зворотний бік картки заповнюється на підставі формуляра читача і виявляється, що далеко не всі бібліотеки мають за читача дані, потрібні, щоб заповнити цю частину картки попиту.

Зважаючи на це, деяку частину карток попиту не можна було використати для загального розроблення їх. Близько 700 карток попиту довелося через їхню дефектність і неповність виключити з пророблення.

Нарешті, ще одне маленьке зауваження щодо картки попиту УНІК'у.

У цій картці немає одної графі: „соціяльний стан читача“. Відсутність цієї графі пояснюється тим, що Кабінет читачівства мав намір дуже звузити коло читачів, взятих для вивчання. Спочатку Кабінет хотів взяти для вивчання тільки одну спеціальну графу читачів-робітників, і в початковій інструкції до бібліотек було зазначено, що треба записувати тільки попит читачів-робітників. Цілком зрозуміло, що за такого обмеження не було потреби в окремій графі: „соціяльний стан“, бо всі картки відбили б попит тільки читачів-робітників.

Але коли дослідження попиту було поширено і вирішили вивчати ще й службовців і учнів, ця графа стала конче потрібною. І тому в додаткових інструкціях було зазначено, що дані за читачів щодо їхнього соціального стану треба записувати в графі „заняття“.

В. Що дає запис попиту.

Щоб дійсно мати можливість зробити підсумки записові читачівського попиту, як одному з методів вивчення читача, потрібно розглянути його під поглядом даних про читача.

Ці дані ми можемо одержати, проробивши матеріали попиту.

Треба відзначити, що кількість даних, які характеризують читача, залежатиме від повноти даних, що їх вимагає картка попиту, та від того, як її заповнюють.

Щодо способів заповнювати картки попиту, то їх може бути два:

1. Дослівно записувати попит.
2. Записувати книжки, що просить читач, не зберігаючи дослівного запису.

У першому випадку дослідники матимуть повніший матеріал, бо при дослівному записі попиту зареєструють і весь невизначений попит.

Крім того, дослівний запис дозволить зафіксувати самий характер попиту, який дозволить зробити висновки за читача значно глибші, ніж це дав би формальний запис назви книжки та її автора.

У другому випадку ми губимо на повноті попиту, ми губимо картину специфічності попитів; проте, є один плюс, як записувати недослівний попит; читач може сам занотувати попит, не треба витрачати на це бібліотечних сил, і тому запис попиту можна переводити протягом цілого року. Тоді, як при дослівному записі читач стає за об'єкт спостережень, і весь запис переводить спостерігач, тобто реєстратор попиту.

Ми, вживаючи способу дослівного запису, навантажуюмо цією роботою бібліотеку і через те, природно, мусимо обмежити себе часом і переводити запис попиту, як обслідування читача на вибір.

Через це ми губимо на кількості матеріалу.

Дослівний запис попиту доцільно переводити по бібліотеках масового користування, бо там масовий читач і специфічність попитів має більше місця.

Формальний запис попиту доцільно переводити по бібліотеках, що обслуговують кваліфікованого читача, де специфічність попиту, невизначений попит—рідке явище.

Але у формальному записі попиту, коли книжку на вимогових листках записує сам читач (як це переводиться по багатьох великих бібліотеках), відпадає можливість вивчити низку явищ, що йде поруч з попитом, відпадає можливість обліку, як сприяє або впли-

ває на попит сама бібліотека в різних формах своєї праці, облік впливу бібліотекаря як із кількісного, так і з якісного боку, у той час, як § 6 картки попиту дозволяє обрахувати ефектність різних форм бібліотечної роботи й безпосереднього впливу бібліотекаря.

Ось чому, не зважаючи на деякі труднощі, як записувати попит дослівно, з більшою повнотою, ніж це може зробити сам читач, все ж таки залишається перевага на боці першого способу—дослівного запису.

Що ж дає дослівний запис попиту за нашою картою?

1. Загальні дані про характер попиту: які читачі, як питають книжку, тобто які читачі мають визначений попит, які невизначений, який характер має цей невизначений попит.

2. Дані про відсоткове співвідношення попиту на наукову літературу і красне письменство; про відсоткове співвідношення попиту на різні відділи наукової літератури і різних авторів.

3. Дані про співвідношення попиту й видачі.

4. Дані про те, чи задоволено, чи ні попит.

5. Дані, чому не задоволено попит: цілковитий брак певних книжок в бібліотеці, або недостатня кількість примірників їх.

6. Ефективність різних форм бібліотечної роботи: виставок, каталогів і, нарешті, облік особистого впливу бібліотекаря на те, як читають ті або інші книжки.

Чи не можна замінити запис попиту якимсь іншим методом?

Не раз доводилося чути від багатьох бібліотечних робітників, що вивчення формулярів читачів дає значно цінніший матеріал, що, замість записувати попит, доцільніше статистично розробити з читачівських формулярів видачу книжок за якийсь певний період.

Методові запису попиту закидали, що реєстрація попиту фактично не дає матеріалів, які характеризували б „вільний попит читача“, що цей матеріал більш характеризує книжковий склад бібліотеки, ніж читача, бо читачівський попит обмежено тими книжками, що має бібліотека.

Замінити вивчення попиту вивченням видачі це, звичайно, не витримує жадної критики. Кожний практичний бібліотечний робітник знає, що попит і видача не збігаються. Кожний бібліотекар і читач знають, що книжкові фонди бібліотеки не задовольняють читача.

Вивчення видачі в жадній мірі не може заступити вивчення попиту; воно може тільки доповнити картину, і тому його можна переводити рівнобіжно.

Між іншим, запис попиту за нашою картою дає можливість переводити облік і видачу на вибір та виявити співвідношення попиту й видачі. В такий спосіб, переводячи запис попиту за цими картками, ми вивчаємо видачу одночасно з попитом рівнобіжно, тобто є можливість порівняти попит з задоволенням книгою і навіть з'ясувати причини, чому читач не одержує потрібної йому книжки. Замінити вивчення попиту вивченням видачі можна було б

тільки в одному разі: тоді, коли книжкові фонди бібліотек кількісно й якісно цілком задовольняли б читача, коли б читач одержував кожну потрібну йому книжку.

Цього немає, цього не може бути. Отже не може бути й мови, щоб вивчення попиту замінити вивченням видачі.

Друге заперечення проти методу запису попиту полягає в тому, як вже згадувалося вище, що нібито фактично, записуючи попит, ми маємо картину не читачівського попиту, а характеристику бібліотечних книжкових фондів. Це тому, що попит читача „не вільний“, його обмежено книжковим складом бібліотеки, „читач знає, які книжки є в бібліотеці й тільки їх і питає“.

Це заперечення не слушне. Перш за все: про який „вільний попит“ може бути мова? Звичайно, попит читача „не вільний“, він підпорядкований силі найрізноманітніших впливів, які навіть врахувати неможливо. Це книжкові вітрини по вікнах книгарень, прізвища авторів або назви книжок, згадані в розмові з знайомими, рекомендація тих або інших книжок у гуртках, у школах всіх типів, списки книжок по газетах, часописах і т. інш. Важко навіть перелічити всі впливи, в наслідок яких читач питає ту або іншу книжку.

Аджеж цілком природно, що в читача не може з'явитися попит „нізвідки“, впасти на нього з неба; цілком природно, що читач не питатиме вигаданого автора, або твір, якого на світі немає.

Однак, нікому й на думку не спадає заявити, що, записуючи попит, ми вивчаємо не попит, а книжковий ринок, або щось подібне до цього.

Незбіг попиту з видачею досить говорить за те, що попит книжкового фонду бібліотек не характеризує або, якщо так можна висловитися, характеризує цей книжковий фонд з погляду негативного, зазначаючи його прогалини та хиби. А коли так, то доцільність вивчення попиту тільки збільшується, бо, вивчаючи його, можна з'ясувати всі хиби в комплектуванні бібліотек.

Вживаючи в картці попиту виразу „ВП“ (вільний попит), ми вживаємо його цілком умовно.

Ми називаємо читачівський попит „ВП“ умовним в тому розумінні, що на читача в даному разі жадна з форм бібліотечної роботи не мала впливу; він прийшов уже з готовим попитом, який зформувався десь, в умовах нам невідомих.

Ось відповідь на найбільш розповсюджені закиди проти того, щоб вивчати читача, записуючи його попит.

Лишається тільки сказати кілька слів за метод записувати попит, вважаючи на його доступність.

Як свідчить не одна спроба, метод записувати попит є найлегший і доступний, щоб переводити його по самих низових бібліотеках.

Маючи добре розроблену інструкцію, справляються з записом

попиту не тільки низові бібліотекарі, але й члени бібліотечного активу.

Таким чином переводити запис попиту можна по бібліотеках з дуже обмеженим читачем.

Але оскільки запис попиту легкий, остільки складне його оброблення й висновки з нього.

Якщо окремі бібліотеки, користуючись з схеми, виробленої в якійсь науковій установі, і пророблять його, то зробити висновки їм буде не сила.

Опрацювання висновків доцільніше переводити в центрі.

Зайвий раз про це говорить ще й те, що для висновків потрібно мати більшу кількість спостережень, а їх здебільшого бібліотеки не мають (див. зразок схеми для пророблення матер. попиту на ст. 128—129).

Поземо розташовано всі дані переднього боку картки попиту: книжки, яких вимагали за відділами, задоволений, незадоволений, вплив на попит тощо. Сторчово—всі дані за читача: стать, вік, соціальний стан, фах, посада й т. інш.

II. Український читач за матеріалами попиту УНІК'у.

Всього попиту було записано й зібрано в УНІК'у понад 7.000.

Перевіряючи картки попиту, з'ясували, що частину з них заповнили з помилками, які не дозволяють завести їх до загального опрацювання. Таких дефектних карток близько 700.

Таким чином проробили 6.285 карток.

Читачі, попит яких відбився в записах на картках попиту, розподіляються так:

	Чолов.	Жінок	Разом
Робітників	1436	350	1786
Службовців	1233	638	1871
Учнів	1656	372	2628
Разом	4325	1960	6285

A. Невизначений попит і його характер.

Велику цікавість для тих, хто вивчає читача, являє собою невизначений попит читача. Це попит не на певну книжку, а тільки зазначення теми, яка цікавить читача, або зазначення мети, до якої простує читач, ідучи до бібліотеки, або зазначення характеру настрою, який читач сподівається мати від книжок і т. інш.

Такий попит, більший або менший, є рішуче у всіх читачівських груп.

Попит робітничої

Вік: 18—23 роки	Наукова література (відділи)									Разом	Задоволений	Незадоволений	Книга зайнята	Книги немає	
	0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII						IX
I. Грубники:															
Позапарт., осв. нижча . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
КСМ „ „ . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Разом . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II. Будівельники:															
Позапарт., осв. нижча . . .	—	—	—	3	—	1	1	—	—	1	6	6	—	—	—
„ „ малописьм. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
КСМ „ середня . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
КСМ „ нижча . . .	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	3	3	—	—	—
Разом . . .	—	—	—	5	—	2	1	—	—	1	9	9	—	—	—
III. Металісти:															
Позапарт., осв. нижча . . .	1	—	—	6	—	2	4	1	1	1	16	15	1	—	—
КСМ „ середня . . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
КСМ „ нижча . . .	3	2	—	1	—	—	2	—	—	1	9	5	4	3	—
КСМ „ середня . . .	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—
Разом . . .	4	2	—	10	—	2	6	1	1	2	28	23	5	3	—
IV. Чорнороби:															
Позапарт., осв. нижча . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	3	3	—	—	—
КСМ „ середня . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
КСМ „ нижча . . .	1	1	—	2	—	—	—	—	—	1	5	5	—	—	—
„ середня . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Позапарт., малописьм. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Разом . . .	1	1	—	2	—	—	—	1	1	2	8	8	—	—	—
V. Інші фахи:															
Позапарт., осв. нижча . . .	—	—	—	4	—	1	1	—	1	4	11	9	2	2	—
„ „ малописьм. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—
КСМ „ середня . . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
КСМ „ нижча . . .	1	—	—	7	—	1	1	1	—	—	11	9	2	—	1
„ „ середня . . .	—	—	—	1	—	—	3	—	—	—	4	2	2	—	—
Разом . . .	1	—	—	13	—	2	5	1	1	5	28	21	7	3	1
VI. Фах не зазначено:															
Позапарт., осв. нижча . . .	1	—	—	2	—	—	1	—	1	5	10	7	3	2	1
КСМ „ середня . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
КСМ „ нижча . . .	2	—	—	6	—	—	4	—	3	—	15	13	2	2	—
„ „ середня . . .	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—
Разом . . .	4	—	—	9	—	—	5	—	4	5	27	22	5	4	1
Всього за групою . . .	10	3	—	39	—	6	17	3	7	15	100	83	17	10	1

Зразок схеми для пророблення матеріалів попиту.

молоді за фахами.

Вплив бібл. форм роботи						Дослівний	Красне письмен.			Разом	Задоволеній	Незадоволеній	Книга зайнята	Книга немає	Вплив бібл. форм роботи						Дослівний	Невизначен.	Немає попиту	Разом карток	
В	К	РЧ	ВП	З	РБ		Україн.	Російськ	Перекл.						В	К	РЧ	ВП	З	РБ					
—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	4	3	1	—	—	—	2	—	1	—	—	2	1	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	2	3	1	6	5	1	—	—	—	2	—	3	—	—	4	1	—	—	7
—	1	—	1	—	4	4	2	8	24	34	24	10	9	1	3	15	2	12	—	2	23	6	—	—	46
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	2	5	—	7	1	6	3	3	—	—	7	—	—	4	1	—	—	—	8
—	—	1	2	—	—	2	—	5	12	17	14	3	3	—	4	2	9	—	2	8	1	2	—	—	23
—	1	1	3	—	4	6	4	19	36	59	39	20	16	4	3	19	4	29	—	4	36	8	2	—	78
—	2	—	9	4	1	8	5	13	22	40	25	15	10	—	—	4	4	28	—	4	25	17	1	—	74
—	—	—	1	—	—	1	—	3	1	4	3	1	1	—	—	—	1	3	—	—	2	1	—	—	6
1	1	—	6	1	—	5	9	21	35	65	35	30	15	8	5	2	2	53	1	2	48	16	—	—	90
—	—	—	2	—	—	1	3	1	2	6	4	2	1	1	—	1	—	3	—	2	3	5	—	—	13
1	3	—	18	5	1	15	17	38	60	115	67	48	27	9	5	7	7	87	1	8	78	39	1	—	183
1	1	—	1	—	—	1	4	15	14	33	28	5	2	—	2	5	6	17	1	2	18	15	1	—	52
—	—	—	—	—	—	—	1	4	2	7	4	3	3	—	—	—	6	—	—	5	—	—	—	—	7
—	3	—	1	—	1	4	—	6	1	7	4	3	3	—	—	—	3	2	—	2	5	—	—	—	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
1	4	—	2	—	1	5	5	25	18	48	37	11	8	—	2	6	9	26	1	4	29	16	1	—	73
2	—	—	7	2	—	7	6	32	35	73	57	16	11	3	7	16	4	34	2	10	47	23	1	—	108
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2
—	—	—	—	1	—	1	3	5	1	9	7	2	2	—	1	1	—	4	1	2	4	2	—	—	12
—	1	1	5	2	2	6	—	11	11	22	16	6	2	—	1	4	1	12	—	4	13	10	1	—	44
—	1	—	3	—	—	3	—	1	2	3	3	—	—	—	1	1	—	1	—	—	2	—	1	—	8
2	2	1	16	5	2	17	9	49	49	107	83	24	15	3	10	22	5	51	3	16	66	36	3	—	174
—	2	—	4	4	—	3	—	8	18	26	19	7	8	—	2	2	3	17	—	2	14	16	2	—	54
—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	2	1	1	—	—	—	—	3	—	—	1	1	—	—	4
1	4	—	10	—	—	9	2	25	23	50	27	23	16	4	4	6	6	34	—	—	31	17	9	—	91
—	—	—	1	1	—	—	—	4	1	5	3	2	1	—	—	1	1	3	—	—	1	—	—	—	7
1	6	—	15	5	—	12	2	38	44	84	51	33	26	4	6	9	10	57	—	2	47	34	11	—	156
5	16	2	54	15	8	55	39	172	208	419	282	137	92	20	26	65	35	254	5	34	260	134	18	—	671

Ось його співвідношення з визначеним попитом:

	Визначений попит			Невизначений попит		
	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом
Робітники	1.072	244	1.316	364	106	470
Службовці	1.036	508	1.544	197	130	327
Учні	1.495	886	2.381	161	86	247
Разом	—	—	5.241	—	—	1044

З цих цифр видно, що невизначений попит відносно певного попиту в відсотках визначається так:

- 1) Невизначеного попиту 16,6%
- 2) Визначеного попиту 83,4%

По окремих соціальних угрупованнях читачів відсоток невизначеного попиту коливається так:

- 1) Робітники — чоловік 25,5%
- „ — жінки 30,2%
- 2) Служ. — чоловік 15,9%
- „ — жінки 20,3%
- 3) Учні — чоловік 9,7%
- „ — жінки 8,8%

Невизначеного попиту найбільше у групи читачів-робітників.

Службовці та учні дають невизначеного попиту порівнюючи менше.

Жінки дають невизначеного попиту більше, ніж чоловіки, за винятком учнів, де % невизначеного попиту в жінок менший за чоловіків.

Невеликий, порівнюючи, % невизначеного попиту серед групи читачів-учнів легко пояснює те, що в даному разі вираховували переважно читачів ВУЗ'івських бібліотек. Тут учні читають, головним чином, літературу, зв'язану з своєю наукою і, природно, приходять до бібліотеки з цілком певним попитом, здебільшого за завданнями школи.

Невизначеного попиту, як правило, більше у менш кваліфікованого читача, це з одного боку; з другого—невизначеного попиту більше у тих груп читачів, у яких переважає читання для відпочинку, для розваги.

Більшість невизначеного попиту припадає на відділ красного письменства. Щодо характеру, всі невизначені попити можна підвести під кілька типових видів, а саме:

1) Невизначений попит, в якому читач розраховує на безпосередню рекомендацію бібліотекаря: „Дайте самі“, „Дайте цікаву, гарну“, „Дайте самі, на власний смак“, „Дайте самі, порадьте щось гарне, цікаве“.

2) Невизначений попит, де читач зазначає мову книжки: „Щось українською мовою“, „Щось з російського красного письменства“.

3) Невизначений попит з назначенням часу видання книжки: „Щось з нової літератури“, „З нових письменників“, „Дайте з старої літератури“, „Щось з класиків“.

4) Невизначений попит з зазначенням форми твору: „Дайте оповідання“, „Якийсь роман“, „Дайте вірші“.

5) Невизначений попит з зазначенням жанру книжки: „Будь ласка, історичний роман“. „Щось авантурне“, „Дайте про мандрівки“, „Щось небувале“, „Щось гумористичне“.

6) Невизначений попит, де зазначається національна ознака: „Щось з російського життя“, „З англійського“, „З чужоземного“, „Щось з життя українців“.

7) Невизначений попит, у якому зазначається бажаний зміст книжки, попит, що межує з визначеним попитом: „Щось про Форда“, „Про те, як жили люди за старих часів“, „Про Ленський розстріл“, „Революційну—про горожанську війну“ тощо.

Між іншим, невизначені попити першого типу, тобто коли читач цілком покладається на смак бібліотекаря, переважають над рештою типів попиту по всіх читачівських групах.

Задовольняючи невизначений попит, бібліотекар має можливість цілком керувати читанням своїх читачів у межах красного письменства, тобто хоча бібліотекар, рекомендуючи книжку, яка задовольнить невизначений попит, і обмежений можливістю рекомендувати переважно красне письменство, прсте, в межах красного письменства він може рекомендувати кращу, дійсно художню книжку, або, навпаки, просувати всіляку макулатуру.

У статті немає можливості подати список авторів, що їх видано було різним читачівським групам на їхній невизначений попит.

Як правило, у цьому списку, здебільшого, книжки непогані, але є й такі автори як—Кервуд, Бенуа, Аверченко, Локк і, порівнюючи, мало українських авторів.

Щоб схарактеризувати, чим обслуговує бібліотекар читача з невизначеним попитом, наведемо тільки одну невеличку картотеку, що дали робітницям на їхній невизначений попит.

I. Вік — 18 — 23 р.

а) З освітою нижчою, непартійні.

Нечуй-Левицький.	Фібіх.	Ляшко.	Новіков-Прібой.
Старицький.	Дезберрі.	Тагеев.	Чехов.
Коцюбинський.	Мопасан.	Соколов.	Лєсков.
Мирний.	Сінклер.	Пушкін.	Четверіков.

Лоррі.	Келерман.	Тургенєв.	Саліяс (!)
Конан-Дойль. (!)	Скотт.	Вересаєв	
Бреме.	Короленко.	Пасинков.	

б) З нижчою освітою, — членам КСМУ.

Збірник „Жіноча Воля“.

Нечуй-Левицький	Шіряєв	Флобер
Грінченко	Горький	Ібаньєс
Франко	Семьонов	Роні
Колонтай	Устінов	Дюшен
Борісов	Генрі	Сінклер
Пушкін	Лекаш	Кервуд
Дмитрієв	Васт	Гелсуорсі

II. Вік — 24 — 35 р.

а) З нижчою освітою, непартійні.

Нечуй-Левицький	Караваєва	Вересаєв	Різер
Чулков	Колонтай	Неверов	Келерман
Мстиславський	Мачтет	Пушкін	Васерман

б) З нижчою освітою, членам КП(б)У.

Жулавський	Тургенєв	Есбе	Реньє.
------------	----------	------	--------

III. Вік понад 35 р.

а) З нижчою освітою, непартійна.

Сверчков	Жеромський	Конрад
Достоевський	Велз	Реньє
Слісаренко	Локк (!)	Генрі

б) З нижчою освітою, членам КП(б)У.

Сінклер	Жеромський
Нікандров	

Мало просуваються українські автори; занадто багато перекладної літератури.

Б) Визначений попит за відділами.

Перш за все, цікаво з'ясувати співвідношення визначеного попиту на книжки науково-популярні й красне письменство.

Попит на красне письменство в абсолютних цифрах:

	Чоловік.	Жінок	Всього
Робітники	855	209	1.064
Службовці	764	414	1.178
Учні	816	694	1.510

Попит на науково-популярну літературу за відділами в абсолютних цифрах:

Відділи	Робітники			Службовці			Учні		
	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом
0 . . .	21	14	35	17	6	23	29	12	41
1 . . .	7	0	7	3	2	5	12	7	19
2 . . .	5	0	5	9	3	12	4	—	4
3 . . .	64	6	70	83	47	130	172	63	235
4 . . .	—	—	—	—	—	—	6	6	12
5 . . .	26	4	30	43	4	47	159	52	211
6 . . .	47	6	53	61	7	68	196	17	213
7 . . .	7	2	9	6	4	10	7	—	7
8 . . .	13	2	15	20	11	31	37	19	56
9 . . .	27	2	29	30	10	40	57	16	73
Разом .	217	36	253	272	94	366	679	192	871

Таким способом у відсотках маємо, що:

Робітн.	{	чолов.	дають	79,7%	попиту на кр. письм.;	20,3%	} попиту на наук. літер.
	{	жінки	„	85,3%	„ „ „ „	14,7%	
Службовц.	{	чолов.	„	73,7%	„ „ „ „	26,3%	
	{	жінки	„	81,5%	„ „ „ „	18,5%	
Учні	{	чолов.	„	54,0%	„ „ „ „	46,0%	
	{	жінки	„	78,3%	„ „ „ „	21,7%	

Попит на красне письменство, особливо в жінок, дуже значний. Натомість деякі дуже важливі відділи науково-популярної літератури мають надзвичайно малий попит: з антирелігійного відділу, наприклад, майже нічого не питають. Можна було б сподіватися, що читач не питає спеціальної антирелігійної книжки, але натомість читає книжки з природознавства.

Але й з цього боку справа стоїть більш ніж нещасливо. За винятком учнів, книжки з 5-го відділу, питають мало, не вважаючи на те, що літератури з природознавства є чимало.

Також слабо, але все ж таки більше, питають книжки з 6-го відділу, з прикладних наук.

Робітники-чоловіки питають книжок 6-го відділу щось 23% до всього попиту на наукову літературу.

Попит службовців-чоловіків на 6-й відділ теж сягає 23%.

В учнів попит на прикладну літературу трохи більший: він сягає майже 29%. Але пояснюється побільшений попит учнів на прикладну літературу виключно навчанням: серед читачів багато учнів з індустріальних технікумів, сільсько-господарських технікумів і проф-

техшкіл. Вони питають підручники з техніки, підручники з сільського господарства.

На вищому місці щодо попиту у всіх трьох груп, крім учнів (чолов.), стоїть література 3-го відділу.

Після красного письменства література 3-го відділу стоїть щодо попиту на першому місці.

Можна було б гадати, що незначний попит на всі наукові відділи, як рівняти до попиту на красне письменство, залежить від того, що ці відділи в бібліотеках погано скомплектовано, що в цих відділах бракує книжок.

Але коли ми порівняємо, як задовольняється попит читача на наукові відділи бібліотеки та на красне письменство, то виявляється, що $0/0$ незадоволеного попиту на книжки наукових відділів значно менший за $0/0$ незадоволеного попиту на красне письменство.

Наводимо порівняльну таблицю задоволених і незадоволених попитів на всі 10 відділів бібліотеки й на красне письменство:

	Наукова література			Красне письменство		
	Разом попит.	Задоволено	Незадоволено	Разом попит.	Задоволено	Незадоволено
Робітн.-чолов.	217	187	30	855	614	241
У %	100	86	14	100	61	39
Робітн.-жінки	36	32	4	209	163	46
У %	100	89	11	100	78	22
Службов.-чолов.	272	238	34	764	508	256
У %	100	88	12	100	67	33
Службов.-жінки	94	81	13	414	276	138
У %	100	86	14	100	67	33
Учні-чолов.	679	550	129	816	579	237
У %	100	81	19	100	71	29
Учні-жінки	192	150	42	694	508	186
У %	100	78	22	100	67	33

Як видно з цієї таблиці, відсоток незадоволеного попиту на наукові відділи бібліотеки коливається в межах $11/0$ — $22/0$ для різних груп читачів, в той час, як відсоток незадоволеного попиту на красне письменство коливається в межах $22/0$ — $39/0$ для різних груп читачів, тобто попит на красне письменство вдвоє менше задовольняють, ніж попит на наукову літературу.

Звідси ясний висновок: невеликий попит на наукові відділи, рівняючи до попиту на красне письменство, не можна поставити на карб бібліотеки, на карб якості та кількості комплектування її наукових відділів.

Скоріше, враховуючи $0/0$ незадоволеного попиту читачів на красне письменство, можна закинути бібліотекам, що якраз погано скомплектовано відділ красного письменства.

Як задоволено або незадоволено попити читачів на -книжки на укових відділів бібліотеки за відділами, видно з такої таблиці:

		0 від.		1 від.		2 д .		3 від.		4 від.		5 від.	
		Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.
Робітники	чоловіки	22	1	4	1	3	1	56	9	—	—	26	3
	жінки . .	12	2	—	—	—	—	5	1	—	—	4	0
Службов.	чоловіки	12	5	3	0	7	2	73	10	—	—	39	4
	жінки . .	4	2	2	0	3	0	40	7	—	—	4	0
У ч н і	чоловіки	22	7	7	5	4	0	146	26	6	0	135	24
	жінки . .	8	4	6	1	—	—	57	6	4	2	35	17
		80	21	22	7	17	3	377	59	10	2	243	48

		6 від.		7 від.		8 від.		9 від.		Р а з о м попиту	Задоволено	Незадоволено
		Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.	Задоволен.	Незадовол.			
Робітники	чоловіки	39	4	6	1	7	6	22	4	217	187	30
	жінки . .	6	0	2	0	—	2	2	0	36	32	4
Службов.	чоловіки	61	0	6	0	10	10	27	3	272	238	34
	жінки . .	5	2	2	2	11	0	10	0	94	81	13
У ч н і	чоловіки	153	43	7	0	24	13	46	11	679	550	129
	жінки . .	16	1	—	—	12	7	12	4	192	150	42
		280	50	22	3	64	38	119	22	1.490	1.238	252

З цієї таблиці видно, що найслабше задоволено попит на 0-й відділ, 1-й відділ, 8-й відділ і 3-й відділ. Значно краще задоволено попит на 2, 5, 6 і 9 відділи.

З'ясувати, чому не задоволено попит, дозволяє нам нотатка на картці попиту, чому не видано читачеві книжку, яку він просив: „Книжку вже видано іншому читачеві“, „Книжки зовсім немає в бібліотеці“.

Цифри, що показують, яку кількість читачівських попитів було

незадоволено з тої причини, що прохана книжка, хоча й є в складі книжок бібліотеки, але в даний момент у іншого читача, ці цифри виявлять, як недостатньо скомплектовано той або той відділ дублетами та триплетами деяких назв книжок.

Цифри, які показують кількість незадоволених попитів через цілковитий брак проханих книжок, виявлять хиби в комплектуванні іншого характеру: як недостатньо поповнено бібліотеку книжками цього відділу взагалі.

Не добираючи детально причин, чому незадоволено читачівські попити по відділах, дамо лише цифри, що характеризують причини незадоволення попиту по наукових відділах в цілому й порівнюючи го красного письменства.

Незадоволено попитів:	Наукові відділи	Красне письменство
Книжку вже видано іншому читачеві	139	652
Книжки немає	31	94

По наукових відділах відмовлення в книжці через її брак сягає 18⁰/о випадків незадоволення попиту, в красному письменстві—12⁰/о.

Звідси можна зробити висновок, що здебільшого попит не задоволено через недостатню кількість дублетів як у красному письменстві, так і в наукових відділах. Це — поперше, подруге, в красному письменстві цю причину незадоволення читачівського попиту дається відчутти більше, ніж у наукових відділах.

Переходячи до попитів читачів на красне письменство, зупинимось спочатку на питанні про те, який попит у різних читачівських груп на літературу українську, російську й перекладну.

Це нам з'ясує нижченаведена таблиця:

		Українська	Російська	Перекладна	Р а з о м
Робітники	чоловіки	96 (11%)	372 (44%)	387 (45%)	855
	жінки . .	15 (8 .)	93 (44 .)	101 (48 .)	209
Службовці	чоловіки	114 (15%)	323 (42%)	327 (43%)	764 .
	жінки . .	100 (24 .)	147 (36 .)	167 (40 .)	414
У ч н і	чоловіки	299 (37%)	301 (37%)	216 (26%)	816
	жінки . .	246 (36 .)	285 (41 .)	163 (23 .)	694

Ця таблиця доводить, що в робітників попит на українську літературу стоїть дуже низько, особливо в жінок.

Максимальний відсоток попиту припадає на перекладне красне письменство, а за ним і на російське.

Та сама картина попиту і в групи службовців. Щоправда, в цій групі попит на українське красне письменство, особливо в службовців-жінок, все ж трохи більший, ніж у робітників.

Іншу картину являє собою попит на красне письменство в учнів. Попит на перекладне красне письменство в цій групі стоїть на третьому місці. Він значно нижчий за попит на українське й російське красне письменство. До того ж попит на українське й російське красне письменство майже однаковий.

Кількість попиту на українське красне письменство говорить за ступінь українізації наших читачів. Ми знаємо, що робітники менш українізовані, а частково й зовсім неукраїнізовані. Це й пояснює такий незначний $\%$ попиту на українську літературу в робітників.

Досліджуючи це питання щодо тільки київського читача, ми маємо майже таку саму картину.

Щоправда, там робітниці дають більший $\%$ попиту на українську літературу, ніж робітники-чоловіки, але це легко пояснити тим, що в Києві ми мали по політосвітніх бібліотеках переважно хатню робітницю — ще вчорашню селянку, в той час, як тут ми маємо виробницю. Тому, природно, що тут попит на українську книжку менший, бо виробничі спілки гірше українізовано, ніж Нархарч, що до його складу входять хатні робітниці, які ще не втратили зв'язку з українським селом.

Що до службовців, то тут ми маємо картину цілком аналогічну з дослідженням київського читача.

Абсолютно неприродний великий попит на літературу перекладну в робітників і службовців.

Який же попит читачів на красне письменство краще задовольняють бібліотеки: на українське, російське чи перекладне?

Беремо цифри.

Таблиця попиту на українське, російське й перекладне письменство в залежності від того — задоволено чи незадоволено той попит.

	Українське			Російське			Перекладне		
	Всього по-питу	Задоволен.	Незадовол.	Всього по-питу	Задоволен.	Незадовол.	Всього по-питу	Задоволен.	Незадовол.
Робітн.-чолов. . .	96	68	28	372	277	95	387	269	118
Робітниці . . .	15	12	3	93	72	21	101	79	22
Служб.-чолов. . .	114	70	44	323	205	118	327	233	94
„ -жінки . . .	100	62	38	147	93	54	167	121	46
Учні-чолов. . .	299	202	97	301	208	93	216	169	47
„ -жінки . . .	246	163	83	285	213	72	163	132	31
Всього: . . .	870	577	293	1521	1068	453	1361	1003	358

Загальне співвідношення всіх трьох видів цього красного письменства таке:

Українське красне письменство	66%	задоволеного	попиту.
Російське	70%	„	„
Перекладне	73%	„	„
Українське	34%	незадоволеного	„
Російське	30%	„	„
Перекладне	27%	„	„

Найгірше задовольняється попит на українське красне письменство. Найкраще задовольняється попит на перекладне красне письменство.

Коли ми порівнюємо цифри, що показують відсоток, як задоволено й незадоволено попит на кожний з цих трьох видів красного письменства, з відсотковим співвідношенням самих попитів на ці три види красного письменства, то можемо сказати ось що:

1. Якщо попит на українське красне письменство найменший кількісно проти двох інших видів красного письменства.

2. Якщо, не зважаючи на це, український попит ще й гірше задовольняється ніж більш прохані види письменства, то з комплектуванням бібліотек українським красним письменством справа стоїть погано.

Це треба налагодити коштом перекладного красного письменства, яке має надто великий попит і яке задовольняють надто добре супроти українського та російського красного письменства.

Можливо, що, змінивши під час комплектування співвідношення всіх трьох видів красного письменства, підсилити комплектування українського красного письменства і цим збільшити можливість задовольняти попит на нього, досягнуть і збільшення цього попиту.

Перейдімо до попиту на окремих авторів з відділів красного письменства в групі читачів-робітників.

Разом чоловіки й жінки цієї групи спитали 1064 книжки з українського, російського й перекладного красного письменства:

а) З українського . . .	111	книжок
б) З російського . . .	465	„
в) З перекладного . . .	488	„

Разом 1064 книжки.

Кількість ця не настільки значна, щоб розподіл попитів щодо статі, віку та виробництва був показовий. Тому розглянемо групу робітників у цілому.

Візьмімо українське красне письменство.

111 попитів поділяються за авторами:

1. Винниченко—22	10. Кобилянська—2	19. Старицький—1
2. Грінченко—14	11. Котляревський—2	20. Сосюра—1
3. Шевченко—12	12. Кундзич—2	21. Любченко—1
4. Коцюбинський—10	13. Куліш—2	22. Хоткевич—1
5. Мирний—10	14. Стороженко—1	23. Бузько—1
6. Нечуй-Левицький—10	15. Вишня—1	24. Головка—1
7. Франко—7	16. Івченко—1	25. Квітка—1
8. Л. Українка—4	17. Шкурупій—1	
9. Васильченко—2	18. Глібов—1	

Разом: . . . 111 попитів.

Як видно з цієї таблиці, перше місце в попиті посідає Винниченко. Далі йдуть українські класики. Нове українське красне письменство, сучасні українські пролетарські письменники попиту не мають.

Коли ми порівняємо цю таблицю, що характеризує попит робітників на українських авторів по різних бібліотеках України 1928 року, з таблицею, що характеризує, яких авторів найбільше питали 1926 року по київських політосвітніх бібліотеках¹, ми побачимо, що автори лишаються ті самі. 7 авторів, яких найбільш питають за цією таблицею, і 7 авторів з тої таблиці ті самі, тільки стоять не в тій черзі: Грінченко й Шевченко в нашій таблиці посіли місця Франка й Коцюбинського в тій таблиці, що характеризує попит київського читача.

Нову українську літературу, як і до того, не питають, вона посідає останнє місце

Це питання слід узяти на карб і бібліотекарям, і видавництвам, і сучасним авторам.

Якщо незначний попит на українське красне письменство в цілому можна пояснити тим, що читачівські маси замало українізовано, то перевагу старого українського красного письменства перед новим цим пояснити не можна.

Причин треба дошукуватися глибше. І бібліотеки, і окремі установи, і особи, що вивчають читача на Україні, не мусять обмежитися тільки кількісним врахуванням попиту на українське красне письменство старе й нове. Вони повинні дослідити причини, що примушують читача українського красного письменства давати перевагу класикам перед сучасними письменниками.

Це завдання повинен поставити перед себе й Кабінет вивчення книги й читача УНК'у.

Попит читача - робітника на російське красне письменство щодо кількості посідає друге місце в загальному попиті на красне письменство.

¹ Див. статтю в цьому ж збірнику: Ф р і дь є в а Н. — Читач київських політосвітніх бібліотек 1926—27 року.

Загалом робітники - читачі спитали близько 120 окремих авторів, перерахувати яких немає рації, бо читачі спитали їх здебільшого 1—2 рази.

Ось список авторів, яких найбільш питають (не менш, як 5 разів).

1. Горький—37	8. Вересаєв—9	15. Станюкович—7
2. Серафимович—23	9. Гладков—9 ¹	16. Фурманов—6
3. Пушкін—16	10. Сейфуліна—9	17. Купрін—6
4. Достоевський—17	11. Толстой Ал.—9	18. Гончаров—6
5. Толстой Л.—14	12. Новіков-Прібой—7	19. Зоценко—5
6. Тургенєв—13	13. Еренбург—8	Разом 239 попитів.
7. Малашкін—10	14. Гоголь—7	

З них тільки 87 попитів належать до старих письменників; 152 попити—до сучасних письменників.

Решта—226 попитів теж здебільшого на сучасних письменників: Форш, Алексєєв, Неверов, Шішков, Романов, Пільняк, Тарасов, Родіонов, Фаддєєв, Бабель, Борецька, Веселий, Дорогойченко й т. інш.

Таким чином, можна сказати, що робітничий читач російського красного письменства віддає перевагу сучасним письменникам проти старих.

Горький і Серафимович посідають щодо попиту перше місце.

З класиків порівнюючи великим попитом користуються: Пушкін, Достоевський, Лев Толстой, Тургенєв.

Між іншим, великий попит мають книжки Фрідлянда—„За закритою дверью“ та „То, чего не должно быть“,—ці книжки не належать до красного письменства, але написано їх живою мовою, і вони йдуть поруч з красним письменством.

Попит на них кількісно такий самий, як на Новікова-Прібоя, Еренбурга і в наведеній вище таблиці Фрідлянд мав іти зараз же за Сейфуліною й Ал. Толстим.

Попит на ці нездорові книжки Фрідлянда підогрів той галас, що зчинила навколо них громадськість шляхом диспутів, дискусій і газетних статтів.

Ще один приклад того, як не треба змагатися з шкідливими книжками.

Перейдімо до книжок перекладного красного письменства, що їх найбільш читають і питають.

Які автори посідають тут найвище місце?

Так само, як і в попиті на російське красне письменство, ми маємо велику (більш як 100) кількість різних авторів.

Найбільше питають з них тільки 16 авторів, решту (близько 90 авторів) питали 1—2 рази.

¹ Характерно, що робітниця не спитали Гладкова ані разу. 9 попитів—тільки від робітників.

Автори, яких найбільше читають:

1. Лондон—70	7. Келерман—11	13. Велз — 8
2. Кервуд—61	8. Купер—10	14. Фарер—8
3. Сінклер—30	9. Войніч—10	15. Гюго—7
4. Мопасан—13	10. Гвідо-де-Верона—9	16. Майн-Рід—5
5. Маргеріт—13	11. Жеромський—8	
6. Локк—11	12. Ібаньєс—8	

В попиті на перекладне красне письменство є в даному разі зміни супроти попиту київського читача 1926 року (див. окрему статтю про київського читача).

Як бачимо, Кервуд прагне посісти чільне місце в попиті. Кервуд змагається з Лондоном і цілком подолав Сінклера.

Попит на Сінклера дуже помітно зменшується. Треба гадати, що в короткому часі Сінклер зійде нанівець. Попит на Лондона теж зменшується. Швидко його заступить Кервуд.

Між іншим, окремі враження бібліотечних робітників говорять за те, що Кервуд уже забив Лондона. Цифри доводять, що справа до цього лише йде. Таке явище свідчить, звичайно, за якісний занепад попиту робітничого читача.

Тут, у попиті на перекладне красне письменство, особливо помітно, що збільшується попит на літературу значно гіршого ґатунку, ніж це ми спостерігали в попиті київського читача 1926 року.

Кервуд, Локк, Гвідо-де-Верона посіли місце, і не маленьке місце, в списку найбільш читаних авторів перекладного красного письменства.

Серед усіх авторів, яких питали читачі-робітники, є велика кількість авторів макулятурної літератури.

На цьому фронті слід було б розпочати боротьбу проти засмічення бібліотек і читачівського смаку макулятурою.

Час би вже припинити комплектування бібліотек безпосередньо з книжкового шинквасу, без попереднього ознайомлення з окремими авторами та їхніми творами і без серйозної критики їх.

Одночасно зупинімося й на питанні, що впливає на робітника-читача в красному письменстві.

Картка попиту фіксує 5 видів впливу: вітрину в бібліотеці, каталог, рекомендації читачів у бібліотеці, завдання (з боку школи, гуртка тощо) і, нарешті, рекомендацію бібліотекаря. Все, що не входить під ці рубрики, бібліотека не враховує і враховувати не може.

Якщо жадної з цих форм не було під час попиту, якщо читач прийшов з наготовленим попитом, що зформувався десь, за якихось умов поза бібліотекою, цей вид попиту ми умовно звемо „вільний попит“.

Спробуймо порівняти всі ці впливи з „вільним попитом“ у групи робітників супроти попиту на красне письменство.

	Всього попитів	В		К		Р Ч		З		Р Б		В П	
		вітрина		каталог		реко- менд. читача		завдан- ня		реко- менд. бібл-каря		вільний попит	
		Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%
Красне пись- менство	1064	66	6,2	139	13	89	8,4	13	1,3	88	8,3	669	62,8

Як видно з таблиці, 62,8⁰/₀ попиту „вільний попит“.

Вплив же бібліотеки, бібліотекаря, читачева рекомендація і завдання складають 37,2⁰/₀.

Коли звідси вилучити читачеву рекомендацію і завдання, і лишити тільки бібліотечні форми впливу, тоді матимемо, порівнюючи, невеликий %—27,5.

Таким чином, максимум попитів—це вільний попит читача. В своїй масі бібліотеки ще не досить активно впливають на читача.

В. Вплив на попит у цілому різних форм роботи бібліотеки.

Вільний попит і вплив на нього бібліотеки та бібліотекаря тільки щодо красного письменства та читачів-робітників, яких ми тількищо розглянули, цікаво порівняти з рештою читачівських груп, а також розглянути їх не тільки супроти красного письменства, але й супроти наукових відділів.

Які читачівські групи найбільше перебувають під впливом бібліотеки, які найменше? Де читач найбільше підпадає впливові бібліотекаря: в попиті на наукову книжку, чи в попиті на красне письменство.

Що кажуть з цього приводу цифри?

Наукова література	Вітрина		Каталог		Реком. читача		Завдання		Реком. бібліот.		Вільний попит	
	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%
Робітники . . .	20	8	47	18	4	2	23	9	30	12	129	51
Службовці . . .	59	16	87	24	8	2	56	15	19	5	137	38
Учні	40	4	107	12	15	1	304	34	—	—	408	48

Красне письменство	Вітрина		Каталог		Реком. читача		Завдання		Реком. бібліот.		Вільний попит	
	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%	Заг. кільк.	%
Робітники . . .	66	6	139	13	89	9	13	1	88	8	669	63
Службовці . . .	203	17	100	8	116	10	67	6	108	9	584	49
Учні	140	9	125	9	168	11	228	15	—	—	848	56

Активність читачів у виборі красного письменства більша, як у виборі наукової популярної літератури.

Всі групи читачів з графі „вільний попит“ дають у красному письменстві побільшений %.

Так: у робітників вільний попит на красне письменство — 63%
 „ „ „ „ „ наукову літературу — 51%
 у службовців „ „ „ красне письменство — 49%
 „ „ „ „ „ наукову літературу — 38%
 в учнів „ „ „ красне письменство — 56%
 „ „ „ „ „ наукову літературу — 48%

Найбільшу активність виявляє робітничий читач. % вільного попиту як на науково-популярну літературу, так і на красне письменство в нього більший проти опорних двох груп.

В учнів вільний попит на красне письменство, а особливо на науково-популярну літературу, зменшується через завдання. На завдання в учнів припадає 15% всього їхнього попиту на красне письменство й 34% — науково-популярної літератури.

Це цілком природно, оскільки мова йде за учнів, що переважно читають книжки по своїх допоміжних бібліотеках, а не по бібліотеках масового характеру.

Рекомендація бібліотеки, її вплив у групи учнів як у попиті на науково-популярну літературу, так і в попиті на красне письменство дорівнюють нулеві.

Завдання викладача заступає рекомендацію бібліотекаря.

Учень приходять до бібліотеки по навчальну книжку. Цим можна пояснити, що учень шукає науково-популярну книжку за каталогом. Попит під впливом каталогу посідає в учнів третє місце (на літературу науково-популярну).

У групи читачів-робітників значно помітніше вплив бібліотекаря, його рекомендацію: 12% в попиті на науково-популярну літературу й 8% в попиті на красне письменство; як видно з цих цифр, сильніший вплив на попит науково-популярної літератури.

У службовців навпаки. Бібліотекарева рекомендація впливає на попит на науково-популярну літературу менше, ніж на попит на

красне письменство: 5% на попит на науково-популярну літературу й 9% на попит на красне письменство.

Можна гадати, що головний попит робітника на науково-популярну літературу викликало навчання (самоосвіта). Цим пояснюється такий великий % вільного попиту (51%) та великий вплив каталогу (18%).

І тільки 12%—рекомендації бібліотекаря. Ось ці 12% науково-популярної літератури, певне, характерні для науково-популярної літератури, що читають не для навчання.

Читачівських рекомендацій у попиту на науково-популярну літературу майже немає: по всіх групах їх не більш 1%—2%.

Але в попиті на красне письменство вже збільшується відсоток впливу читачівської рекомендації:

У робітників	9%
У службовців	10%
В учнів	11%

Читач для всіх груп стає за пропагандиста красного письменства.

Вітрину найбільш використовують читачі групи службовців. Робітники користуються з неї менше. На останньому місці—учні.

Ефективність різних форм бібліотечної роботи, досліджуваних по бібліотеках, незначна.

Причому ефект каталогу серед цих форм найбільший.

Це особливо впадає в око, коли рівняти до даних про ефективність каталогу по досліджених однотипових політосвітніх бібліотеках у Києві, де роля каталогу дорівнювалася нулевій, а ефективність інших форм була дуже значна. Вплив на попит бібліотечного оточення та активної роботи майже перебільшував вільний попит читачів.

Ця стаття підбила тільки перші підсумки пророблення матеріалів попиту українського читача. Вона позначила віхи їхнього розроблення, але геть не вичерпала всього матеріялу.

Треба докладніш проаналізувати матеріяли попиту і присвятити низку окремих статтів розробленню окремих моментів.

Це праця надалі.

ГОЛОСНЕ ЧИТАННЯ ПО СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕКАХ.

(Спроба вивчення комплексу „Книжка-читача“).

За підвалини цієї статті взято дані з протоколів голосних читань, організованих в низці сільських бібліотек України, щоб перевірити книжки для сільського читача й вивчити його.

Вважаючи на пророблену роботу, ми маємо на увазі:

1. Ознайомити бібліотечних робітників з зазначеним методом праці й практичними наслідками першої спроби вживати його в широкому масштабі.

2. Притягти найширші кола бібробітників до обміркування позитивного й негативного в цій методиці та можливості скористатися з нього в умовах сільської роботи.

3. Підготувати ґрунт для систематичної праці щодо перевірки книжок та вивчення читача надалі, виточнюючи методичні вказівки в цьому питанні і дбаючи про те, щоб вони були зрозуміліші для рядових робітників.

4. Використовуючи наслідки першої спроби, подати видавництвам деякі орієнтовні відомості про вимоги сільського читача до книжок з галузі красного письменства.

Перевірку, за яку буде мова в цій статті, організував 1928 року Кабінет вивчення книги й читача при Українському Науково-Дослідчому Інституті Книгознавства в порядку планової роботи Кабінету в його сільському секторі.

За головні завдання цієї перевірки вважалося:

1. Виявити, які книжки з галузі українського красного письменства найбільш відповідають своїм змістом, типом, формою та мовою вимогам сільського читача.

2. З того, як ставиться сільський читач до певних книжок, виявити в загальних рисах його обличчя (в міру можливості розбиваючи на головні читачівські групи за біологічними ознаками).

3. З'ясувати придатність цього методу перевірення за сільських умов і ролю сільського бібліотекаря в цій роботі.

Щоб уникнути розпорошення при спостереженнях, матеріал до читань запропонував Інститут. Було накреслено одну загальну тему,

найближчу і найзрозумілішу сільському читачеві, — як відбилося в українському красному письменстві сільське життя передреволюційної та післяреволюційної доби.

Таким способом було підбрано однакові формою, але різні типами та змістом, три оповідання: 1) „Орися“ — Куліша, 2) „Без хліба“ — Грінченка й 3) „Пилипко“ — Головка.

Перше з них — оповідання з козацької доби такого змісту: дочка багатого сотника, красуня Орися, їде зі своїми служками до річки прати білизну і там зустрічається зі своїм суженим.

Цей епізод передано в ідилічних тонах. Додано елемент казковості, є влучні побутові риси. Барвиста мова.

У другому оповіданні, „Без хліба“, головне місце посідають соціальні та психологічні моменти. Реалістичне відображення передреволюційного сільського побуту. Зміст — страждання бідняка-селянина, якого злидні призводять до крадіжки хліба з громадського гамазею. Мова проста й виразна.

Останнє оповідання — про героїський вчинок селянського хлопця, що врятував село від німців і гайдамаків, — визначається від перших двох незвичайною складністю фабули. Дієві особи не типові. Оповідання належить до числа характерних для післяреволюційної літератури схематичних відображень революційних подій.

Надсилаючи на місця літературний матеріал для читань, одночасно надсилали також і спеціально вироблену для цієї мети схему протоколу та детальну інструкцію, як переводити протокольний запис (див. додаток в кінці статті, стор. 170 — 173).

Організаційно роботу збудували на добровільній участі в ній низки бібліотечних кореспондентів Інституту — районних бібліотекарів, робітників сельбудів і хат-читалень.

Ці кореспонденти (бібкори) брали на себе організацію перевірки, переведення читання, протоколювання й надсилання зібраних матеріалів до Інституту. Одержуючи матеріали, сільський сектор Кабінету індивідуально листувався з деякими бібкорами, пояснюючи те, чого вони не зрозуміли в інструкції.

Роботою охопили 49 пунктів: з них райбібліотек 21, сельбудів — 23, хат-читалень — 5.

Коли б виконали завдання на 100%, це мало дати близько 150 протоколів голосних читань.

Роботу переводили весняними місяцями — березень, квітень, початок травня. Протоколи надходили до Інституту зі значним запізненням і до 1 листопада 1928 р. пощастило зібрати тільки 50 протоколів, тобто третину сподіваного матеріалу.

23 бібкори повернули з різних округ України заповнені протоколи.

Білоцерківська — 2; Шевченківська — 4, Зінов'ївська — 4, Херсонська — 1, Дніпропетрівська — 1, Харківська — 2, Сумська — 1, Одеська — 1, Прилуцька — 1, Миколаївська — 1, Кременчуцька — 2, Кам'янець-Подільська — 1, Ізюмська — 3, Чернігівська — 2.

З цієї кількості цілком виконали завдання, тобто перевірили всі 3 книжки, тільки 10 бібкорів, 2 книжки—9 і одну—6.

Кількість протоколів з кожного читання така:

„Орися“—Куліша	16
„Без хліба“—Грінченка	19
„Пилипко“—Головка	15

Умови, що в них переводили читання, порівнюючи непогані. Половина їхньої загальної кількості відбулася по сельбудах, друга половина по хатах-читальнях (9 читань), робітничих клубах (2 читання), трудшколах (4 читання), бібліотеках (1 читання). Одне читання перевели під відкритим небом. Розміри приміщень, де збирались слухачі, здебільшого були достатні.

У трьох селах приміщення було від 8 до 20 кв. метрів, у шести селах від 20—40 кв. метр., у 6-ти—від 40 до 60-ти і в 2-х понад 60 (за решту немає відомостів).

Скарги на тісне приміщення маємо в 10-ти протоколах. Але частину цих скарг треба пояснити тим, що читання відбувалися перед початком масової роботи (вечір самодіяльності й т. інш.). Тому аудиторія сягала такої численності, коли взагалі важко переводити читання (81, 94, 104 і 203 чол.—по 2 і більш осіб на квадратний метр площі). У решті випадків протоколісти писали: „Сидіти було просторо“.

80% слухачів мали можливість слухати читання, сидячи на лавах, що також сприяло уважному слуханню.

Гірше стояла справа з освітленням. Читали здебільшого вечорами при маленьких газових лампах і навіть при каганцях. Не скрізь щастило приладнати ці лампи на столі коло читця. Керівники читань пристосовувалися до всього, і скарг на погане освітлення не більше, як на тісноту.

Склад читців і протоколістів досить різноманітний: очевидячки, всіх, хто тільки міг допомогти, втягали до цієї справи.

На першому місці щодо кількості, звичайно, самі бібкори-бібліотекарі, зав. сельбудів, зав. хат.-читалень. Трохи менша група селян-активістів і далі вже йдуть вчителі, ліквідатори неписьменности, службовці, робітники, учні, комсомольці.

У цифрах картина така:

	Бібл—рі	Зав.с.б., х. ч.	Селяни	Вчит.	Лікв. непис.	Служб.	Робіт- ників	Уч. та ін.	КСМ	Разом
Читці . . .	21	4	5	4	1	2	1	2	2	42
Проток. . .	6	12	13	3	—	2	1	1	1	39

Враховано не кількість осіб, а кількість учасників у читаннях; за частину складу немає відомостей.

Віком це переважно молодь.

	До 25 р.	Від 25—30	Понад 30
Читці . . .	27	5	2
Проток. . .	25	5	1

Практика культроботи на селі виявляє, що вік керівників роботи дещо важить в справі втягнення до сельбудів та хат-читалень дорослого населення.

Молодь, навіть, там, де вона більш-менш активна й працездатна, все ж таки не досить авторитетна в очах дорослих селян. Тому тут бачимо, як звичайне явище, що слухачі голосних читань—переважно молодь, постійний відвідувач сельбудів та хат-читалень.

Всього присутніх на читаннях було 2.151 особа. Статтю і віком це число поділяється на такі групи:

За статтю:

чоловіків 1.307 = 61⁰/₀
 жінок 844 = 39⁰/₀

За віком:

дорослих:	чоловіків	217 = 10 ⁰ / ₀	} 300 осіб = 14 ⁰ / ₀
	жінок	83 = 4 ⁰ / ₀	
молоді:	хлопців	1090 = 51 ⁰ / ₀	} 1.851 осіб = 86 ⁰ / ₀
	дівчат	761 = 35 ⁰ / ₀	

Пересічна цифра відвідування читань—44 особи, але коли брати цю цифру окремо для сельбудів і окремо для хат-читалень, то для перших вона складає—56 чолов., а для других тільки—17.

Немає жадної можливості включити до читачівських груп тих відвідувачів, що поприходили вже під час читання, бо протоколісти не зазначають ані статі, ані віку.

Загальні цифри, що подають вони, такі: прийшло під час читання—496 осіб, вийшло—224, т. б. якраз 50⁰/₀ з тих, що поприходили під час читання, лишилось в приміщенні і слухало читання.

Поводження слухачів під час читання стриманіше, аніж слід було сподіватися від аудиторії, складеної на 86⁰/₀ з молоді.

Неминучі в таких випадках жарти, розмови, перешіптування та сміх спостерігаються й тут, але в дуже незначній кількості і, головним чином, в найбільших аудиторіях.

Майже скрізь слухачі самі турбуються про додержання порядку.

Тих, що входять під час читання, просять сісти й не заважати, розмови спиняють зауваженнями: „Краще вийдіть, ніж маєте перешкоджати“, вимагають причинити двері й поставити вартового, щоб не швендяли. П'яних на читанні зовсім не було.

Здебільшого публіка почуває себе вільно й просто; часто-густо зупиняють читання репліками й жартами на адресу як дієвих осіб, так і присутніх на читанні. Найбільше таких реплік протоколісти записали під час читання оповідання „Орися“. Коли ми згадаємо, в якому тоні написано це оповідання, ми зрозуміємо, чому воно викликає такий веселий і жартівливий настрій.

Дуже помітно під час читання, як впливає на настрій аудиторії характер твору.

Коли читання „Орисі“ викликає сміх і жарти, то читання двох інших книжок утворює між слухачів цілком серйозний настрій.

„Пилипка“ — слухають трохи напружено. Швидка зміна подій відбивається на зміні настроїв. Шкодують селян, обурюються проти німців, захоплюються Пилипком.

Оповідання „Без хліба“ викликає як домінуючий настрій — почуття жалю до пригнобленого злиднями люду.

Активність слухачів виявляється по-різному, залежно від статі й віку. Слухачі чоловіки, дорослі та молодь, виступають з певною думкою з приводу зачитаного, сперечаються й одстоюють свою думку, в той час, як жінки обмежуються вигуками похвали, співчуття, глузування й т. інш. Розворушувати слухачів майже не доводиться. По читанні завжди хтось з присутніх поспішає висловити своє враження. Зауважень загального характеру, як от „коли б частіше читали, то частіше б до читальні ходив“ — дуже мало. Більша частина слухачів зразу починає розмову по суті, зупиняючись на тому, що, на їхню думку, найважливіше.

Для характеристики, що найважливіше для різних читачівських груп, цікаво порівняти ці вирази першого враження від книжки:

По читанні „Орисі“.

— „Ця книжка, як дитська“.	} — дорослі-чоловіки.
— „От зложує все так доладу“.	
— „Чому ж Орисі не бути гарною, як вона жила в розкоші“.	} — парубок.
— „Від горя не покраща, мабуть, жила в добрі“.	

По читанні „Без хліба“.

— „Як бідний, — то й чесний, багатий би хліба не повернув і не признався б“.	} — дорослі-чоловіки.
— „Одмучились при царатові“.	
— „Петро пережив велику кризу“.	

— „Я б краще попросив, чим красти та ще громадське добро“.

} — парубок.

Вражіння від „Пилипка“

— „От молодець, от герой“.

— хлопець.

— „А чи він не помре“.

— дівчина.

Про те, оскільки уважні слухачі, найкраще свідчать наведені тут багаточисленні дослівні думки, в яких слухачі, іноді дуже детально, обмірковують зачитане¹.

Читання „Орисі“—Куліша.

В оцінюванні цього оповідання перевага належить молоді, яка активно обмірковує книжку.

Дорослі висловлюються мало й неохоче.

Їх неприємно вражає казковий характер твору і тому вони не виявляють особливої зацікавленості, ніби вважаючи книжку за не досить серйозну й не варту уваги.

Ось нечисленні думки дорослих про книжку в цілому:

„Ця книжка, як дитська“.— „Все не подобалось. Можна викинути отих биків золоторогих, бо неправда“.— „Непідходяща вона, через те, що вона, як казка“.

Молодь також підкреслює нереалістичний характер твору: „Твір гарний, але устарілий“.— „Похожий на казку“.— „Мало дійсности“.— „Це так пишуть, а на ділі цього не було“.— „Хіба все, що пишуть в книжках, то й правда“.

Але, не зважаючи на це, більшість голосів тої думки, що книжка хороша й подобається своєю художністю, музичністю й гарною мовою. Незначна меншість зазначає: „Ця книжка не вредить і пользи не принесе“.— „Книжка не дуже цікава й її не слід було випускати“.

На захист книжки такі вирази: „Такі книжки якраз і цікаві не змістом, а складом“.

На запитання про те, хто з героїв найбільш подобається, молодь майже одноголосно відповідає: „Орися“. Пояснення цієї переваги Орисі досить несподіване: „подобається своєю красою“. З обміну думками довідуємося, що врода героїні має для слухачів таке значіння: хлопці шкодують, що немає дівчат подібних до Орисі, а у дівчат до цього жалю додається ще й заздрість.

Зупиняючи свою увагу на Орисі, молодь висловлює дуже характерну й цілком властиву її віковій вимогу до героїв: вона хоче, щоб вони були молоді, гарні, щасливі й мали всілякі позитивні

¹ Дослівність виразів скрізь зберігається.

Ориси. Вона вимагає від них, коли не геройських вчинків, то принаймні чеснот. З цього боку Пилипко цілком відповідає її вимогам, а Орися ні.

Ми маємо справу з молоддю селянською, незаможницькою. Ця її соціальна істотність надзвичайно яскраво виявляється в характеризованні Ориси. Для незаможників Орися перш за все „куркулівна“.

Соціальний мотив проти волі автора виступає на перший план і обумовлює сприймання твору в цілому.

Слухачі навіть забувають свої власні зауваження про те, що це казка і що в дійсності цього не було, а говорять за дієвих осіб, як за живих людей.

Орися викликає почуття неприхильності тим, що „вона з заможних, і на неї робили й вгождали навіть старі діди“.

Два хлопці років 21—23 кажуть: „Орися нетрудовий елемент, і була вона як цяцька серед дівчат“.

Під час читання чуто виклики: „Якби попрацювала на полі так, як я, то й не росла б як квітка, а як буряк була б“ (наймит з радгоспу). „А сама не запрягла б так, як я“ (дівчина).

Під тим же селянсько-незаможницьким поглядом характеризують сотника Таволгу: „Це мабуть якийсь куркуляка“.

На думку декого з слухачів, сотник експлуатує селян. Цікавляться питанням: „чи робили дівчата в сотника за платню, чи були кріпачками“.

Дорослі (чоловіки) обмінюються з цього приводу такими зауваженнями: „Колись дійсно розкошували люди, хоч і не всі. Нам не дожити до таких розкошів“.—„Та тепер і лісів, і степів таких немає, як колись були. Тепер як де є який кущ лісу, то рубають во всю“.—„Не садить вже нам“.

„Хоч і не всі“ підкреслює зайвий раз, що соціальні моменти дуже цікавлять і дорослого, і молодого сільського читача. Дорослий читач раз-у-раз рівняє до сучасного й каже: „ще й до цього часу не всі рівні, одним живеться гарно, другим зовсім погано“.

На багатство та на нерівність є два погляди: перший — неприхильність і презирство до „заможних“, другий, якраз навпаки,— захоплення й заздрість перед багатством.

— „Весь твір збудований на „щасті в житті“.—„Гарне життя там описується. Немає ніякого тобі смутку й нещастя. От би так пожить“.

Перший погляд здебільшого, властивий молоді, другий — дорослим.

Дуже багатьом слухачам подобаються оповідання діда Гриви за те, що „він багато дечого знає історичного“. Роблять низку запитань про те, коли це було і як тоді жили люди.

Можливо побутовий бік подобається більш за все. Сцени зу-

стрічі з Осауленком, приїзд нареченого, сватання, змалювання поведінки Ориси, дівчат і діда при цьому слухачі відмітили як найкращі місця в книжці.

Чимале значіння мають у даному разі ті реалістичні риси, що з них слухачі пізнають в казкових героях знайомі їм типи: нареченої, яка соромиться сказати, що любить нареченого, моторних дівчат-цокотух, які перетирають на зубах хлопця, веселого й горливого діда й т. і.

„Наші дівчата теж кожного обмалюють, які в нього брови, який ніс та інш.“ (хлопець).

Про художню вартість твору теж говорять. Слухачі підкреслюють, як майстерньо змалював автор дієвих осіб, природу, гарну й багату мову авторову.

Висловлено жаль з приводу того, що не цілком ясно обмальовано деяких дієвих осіб, напр., сотника й Осауленка.

Читання „Без хліба“—Грінченка.

Загальне число присутніх на читаннях—1.047 осіб, з них: дорослих: чоловіків—87, жінок—45; молоді: хлопців—520, дівчат—395.

І тут переважна кількість слухачів молодь—87%, але, не зважаючи на це, серед тих, що висловлюються, на першому плані дорослий слухач, якого зацікавила серйозність теми. Крім того, дорослі добре обізнані з життям селянства за царату; в них вражіння від зачитаного доповнюється й поглиблюється власними спогадами за пережитий час.

У процесі розбору книжки слухачі раз-у-раз підкреслюють різницю між становищем селянина тепер і за старого режиму і, звичайно, не на користь старого.

Слухачі дуже вдоволені з правдивості щодо змалювання дійсності. Своє вражіння вони висловлюють так: „автор обрисовував селянське злиденне життя, життя бідного селянина“,—„дуже гарно обрисовував автор поведження начальства, грубого, якого була більшість за царські часи“.

Молодь цього цінувати, звичайно, не може. Знаючи за старі часи тільки з розмов та книжок, вона додає до обговорення елемент сучасності, оперуючи радянськими термінами, які дуже кумедні, коли прикладають їх до Грінченківських часів: „Жінка також була не права, коли надсилала його до громади на спокуту, а коли б його посадили в „Допр“, або „ростріляли“. „Тоді в „Сільраді“ сиділи „куркулі“.—„У Петра не було пролетарського чувства до жінки і, щоб жити нормально, він пішов до громади й оправдався“...—„Жінка думає, що то є „гріх“ і вона його покинула“... „Староста був прихильник буржуазії“...

Книжка дуже подобається і дорослим, і молоді. В аудиторії,

де на 81 слухача було 38 дорослих, вона справила дуже велике вражіння.

Ось уривок з протоколу: „Коли читали про те, що Петро пішов до гамазею з мішками набрати хліба, присутні сиділи тихо, як будто чогось чекали страшного. Один держав газету в руках і так заслухався, що не помітив, як газета впала з рук“.

У другій аудиторії: „Особливо активну участь проявляло доросле селянство. Читати ще треба було 3 листки, щоб скінчити книжку, коли прийшов уповноважений сількому й прохав кінчати читку, щоб розпочати збори, але присутні висловили, що книжка дуже цікава й необхідно її кінчити читати. Дали обіцянку уповноваженому, що на зборах батрацтва будуть сидіть до 12-ої години ночі, але щоб він не суперечив проти читання“.

У багатьох місцях по читанні висловлювали жаль, що мало таких книжок в бібліотеці, побажання „як би взяти їх додому“, або послухати в більш зручному оточенні—„щоб не так тісно було“.

За те, що книжка зрозуміла й цікава селянству, найбільш говорять величезна кількість і жвавий характер дискусій.

Слухачі, що самі зазнали злиднів, самі голодували, гостро переживають страждання Петра й Горпини і висловлюють їм своє щире співчуття:

— „Голод ужасна штука й може штовхнути на все“.—„Автор хотів показати, як інколи обставини впливають на поведінку людини“.—„Чоловікові іншого виходу не було, а голодному смерть страшна“.—„Краще пропадати самому, ніж усій сім'ї“.

Так розуміють і пояснюють селяни причини, що штовхнули Петра на злочин. Цього їм все ж таки здається замало, і вони вишукують якомога більше моментів, що виправдували б Петра.

— „Бач, як наш брат мучився, а на його уваги не звертали. Так, правильно зробили, що старшин бувших лишили права голосу, бо вони тоді сміялись над такими, як ми“ (селянин 38 років).

— „Їм не кортіло, бо вони не голодні були“ (парубок).

— „З одної сторони Петра голод довів, а з другої—старий уряд“.

— „Неправильно поступили старшина та писар, що не дали хліба з громадського гамазею. Петро не злодій, він ніколи не вкрав би, коли б не голод“ (селянин 28 років).

Слухачі намагаються довести, що Петро не злодій, а просто нещаслива людина, і тому вони дуже зраділи, коли Петро йде вчинитися, і громада прощає йому.

— „Петро все таки чесний був, хоч і взяв з гамазею хліба, а він весь час мучився, аж поки не пішов повинитись до громади“ (селянин 32 рок.).

— „Бач, як бідний, то й чесний, а коли б це був куркуль, то не повернув би хліба й не признався“ (чол. 53 р.).

— „Правдиво зробила громада, що не засудила чоловіка“.

Небагато слухачів, переважно молодь, вважають, що крадіжка все ж таки не вихід з скрутного становища.

— „Я краще попросив би, а красти та ще громадське добро не піду“ (хлопець 17 р.).

— „А чому Петрові не прохати було раніш. А чого Петро не пішов до батьків по хліб“.

Один з молоді пояснює:

— „Петро був прав. Правда, він міг би й більш зробити. Він міг би вийти на сході, обрисувати своє становище, вивести на чисту воду поступки писаря й старшини, але його забитість не дозволила, через його темноту він другого вихода од крадіжки придумати не міг“.

— „Дивлячись, який у батьків був погляд, може куркульський“.

Один з слухачів звертає увагу на те, що не завжди люди вміють своєчасно допомогти людині й цим запобігти лихові, а вихоплюються з своєю допомогою, коли вже запізно: „На нашій би сходці не дали, але як мати прощає малу дитину, так і громада виправдала Петра“.

Після загальної характеристики твору, коли починають розбирати окремі питання, симпатія до Петра ще збільшується. На запитання: „Які герої більше сподобалися“, майже одногосно відповідають: „Петро“.

Чому ж сподобався Петро?

— „Як чесна людина, що була примушена зробити злочин і не перенесла муки совісти“.

— „За його ненависть до панів“.

— „Петро й його жінка, тому що вони обоє зазнали страждань за зроблений мимохіть Петрів вчинок“.

— „Петро й Горпина, як бідні селяни“.

Ці відповіді до певної міри виявляють соціальний склад аудиторії.

Селянське незаможництво розуміє страждання Петра і співчуває йому.

— „Хто не подобався з героїв?“ Теж одногосна відповідь: „Старшина й писар, як грубі, безчуттєві люди, які не можуть вийти в становище другого“... „Як представники куркульської частини“.— „Через них Петро взяв з гамазею хліба“.— „Староста краде й не признається. За старосту хоч і знали, що краде, та боялись це казати, а староста є великий злочинець“.

Обвинувачення на адресу старшини штовхають слухачів на міркування про владу взагалі, згадують за сучасний лад.

— „У нас по установах ще й тепер можна потрапить на таких, але далеко менше. Це капля в морі“.— „Тепер всім біднякам дають допомогу хлібом і іншим, а раніш безумовно не підтримували, але й тепер подекуди маються різні волокити та недбайливість за біднотою“.

До тих, що не сподобалися, потрапляє й Горпина, хоч багато з слухачів вважають, що вона „чесніш від свого чоловіка“, „гріхобоязна“, „правдива“ й „добродушна“, „у неї чиста совість“.

Незадоволення проти неї викликало те, що вона надавала ще більш муки Петрові, не входячи в його становище, а також тим, що вона довела його до того, щоб він пішов до громади, а чи вона знала, що його оправдають.

Є захистники і в Горпини: „жінка не дала йому надалі розвивати крадіжку“.

В одному селі виникають з цього приводу такі палкі дебати, що один парубок пропонує проголосувати, хто правий — Петро чи Горпина.

У відповіді на запитання: „які місця книжки найбільш подобалися“ — в 7-ми протоколах з 17 записано: „Коли Петро признався на сходці, повернення хліба до гамазеї та прощення громадою Петра“.

Цим висловлюється похвала гарному вчинкові Петра. По інших місцях слухачі звертають велику увагу на психологічні моменти, напр.: „як Петро не рішався признатись Горпині“. Один з слухачів висловлює це фразою: „Там, де малюється страждання героїв, більш яскраво“.

З наведених прикладів видно, що книжка справляє дуже добре, сильне й глибоке вражіння так своїм змістом, як і художнім оформленням.

Випадків незадоволення з книжки тільки два, обидва серед молоді.

Протоколи цих двох читань складено на казенний кшталт — коротко й невиразно. Керівники посилаються на те, що слухачі „негарно відносяться до читань“, але з їхніх протоколів не видно, щоб керівники дуже намагалися зацікавити слухачів.

Між тим молоді хлопці беруть дуже жваву участь в розборі книжки, і їхній підхід до характеристики дієвих осіб дуже цікавий. У них відбивається вся різниця умов, за яких зросли їхні батьки й вони самі. Для дорослих важливіш за все — особисте лихо Петра, заради якого вони виправдують його злочин проти громади, а для молоді — як ставився Петро до громади й „громадського добра“.

— „Не подобається Петро тим, що пішов красти громадське добро“.

— „Деякі слухачі проповідують: ідіть і крадіть, це неправдиво“.

— „Петрів вчинок не є революційний, жінка права, бо вона знала, що він вкрав хліб в таких, як і сам“.

Ось погляд молодого слухача з характерним для нього зауваженням: „Грінченко не освітив, положим, моменту, з якої сім'ї жінка і хто сипав у гамазеї“.

Комсомольці не вдоволені з того, що автор не зазначив соціального стану дієвих осіб.

Всі слухачі зійшлися на тому, що книжку написано просто, ясно й приступно для всіх. Незрозумілі тільки слова: ратуша, гамазей.

Не задовольнив розмір книжки: слухачі зауважили, що вона надто мала.

Читання „Пилипка“—Головка.

Протоколи читань „Пилипка“ мають цілком інший характер, ніж протоколи попередніх читань. Вони дуже короткі й написані за шаблоном, майже без відходу від схеми. Немає тої великої кількості характерних і оригінальних зауважень (в дослівній передачі), на які так багаті протоколи читань „Ориси“ й „Без хліба“.

Присутніх—512 осіб; хлопців—292; дівчат—141; чоловіків—65 і жінок—14.

Дорослому слухачеві, що пережив громадянську війну, ця книжка нічого нового не дає, бо він на власному досвіді зазнався з діяльністю німців і гайдамаків. Ось кілька дослівних виразів з цього приводу:—„Мені приходилось бачити, якого чосу дали денікинцям у Попівці Яготинського району“.

— „Таких картинок багато було. Є про що писати й що оповідати“.

Усі спогади за революцію й громадянську війну ще остільки живі в слухачів, що поверховий огляд подій їх не задовольняє.

— „Книжка наче нічого, але її цікаво було б слухати років через 50 після революції“,—говорить один селянин (25 рок.).

Але з цього не слід робити висновку, що все, що знайоме,—не цікаве. Становище селянської бідноти за царської влади слухачі знають, проте оповідання „Без хліба“ слухають з цікавістю; поперше, тому що з того часу минуло декілька десятків років, і спогади за нього не такі свіжі, а подруге, вміле і правдиве змалювання характерів поживає оповідання й примушує слухача розбиратися в них.

Дорослий слухач вимагає глибшого, аніж в „Пилипко“, освітлення теми й більшої чіткості характеристик.

Він прагне знати, яка вдача в кожній з дієвих осіб, що вони думають, чому роблять так, а не інакше, і неодмінно хоче знати наприкінці оповідання, що трапилось з кожним.

Доказом цьому є, з одного боку, палкі суперечки з приводу того, хто правий—Петро чи Горпина (в оповіданні „Без хліба“), переживанням яких автор віддає дуже багато уваги; з другого боку—цілковита відсутність обміну думками про дієвих осіб оповідання „Пилипка“, де всіх дієвих осіб ледве накреслено.

Слухачі відзначають з них тільки одного Пилипка, який є головним героєм оповідання, але й за нього говорять дуже мало:

— „Пилипко—герой“.—„Такий малий, а сміливий“.—„Таких дітей рідко можна знайти“.

Авторові закидають, що він надто мало сказав про другорядних дієвих осіб (батька і дядька Пилипкових) і що в кінці оповідання вони зовсім „погубилися“, тобто невідомо, що сталося з ними.

Це незадоволення слухачів з приводу недостатньої характеристики ми зауважили і під час читання „Орисі“ (там іде мова за сотника й Осауленка).

Схематичність твору розхолоджує слухачів і впливає на оцінку оповідання в цілому і окремих частин його, напр.: „Незрозуміло змальована боротьба партизанів з німцями—коротко, шаблонно“.

Загальна думка про книжку—це те, що вона хороша, але якщо ми питаємо, чому ця „хороша“ книжка не розв'язала язиків слухачам, так відповідь на це нам дасть не загальна її оцінка, а декільки окремих, ніби походя кинутих, зауважень: „таких агіток вже надоїло слухати“, „це книжка й нічого, але її цікаво було б слухати років через 50 після революції“.

Підкреслюючи окремі цікаві місця, слухачі не дають жадного мотивування, чим саме подобаються ці місця.

Їхній перелік дуже незначний:

1. „Коли Пилипко сказав батькові, щоб він тікав, і коли він звістив червоних партизанів“.

2. „Пилипко з коровою“.

3. „Коли в хату ввійшли гайдамаки й німці“.

4. „Коли Пилипка розпитували в повстанців“.

Слухачі підкреслюють саме ті місця, де яскравіш за все з'ясується характер головного героя—Пилипка—його чулість, дотепність і хоробрість.

Це ще раз стверджує думку, що читач вимагає чітких характеристик дієвих осіб.

Тому зі всіх дієвих осіб найбільш подобається Пилипко, якого окреслено найкраще від усіх.

За решту згадують тільки походя („Пилипків батько не був трусом і не боявся“).

Сільський читач не вдовольняється з окремих шкідливих, героїв і подій.

Він прагне мати перед себе точний портрет героя, хоче знати всі подробиці, мало не за все життя героя, все, що стосується до нього, що з ним сталося.

Дуже характерним у цьому розумінні є зауваження низки читачів одної районної б-ки з приводу неясного змалювання дієвих осіб у Головка. Ці читачі здебільшого члени сількорівського гуртка:

— „Постать Данила коротко змальована“.

— „Дядько Пилипка невідомо де дівся в бою, це хвилює до деякої міри читача“.

— „Головко не досить обмалював деякі постаті“.

— „Від Грицька, брата Пилипка, кожен чекає розправи з німцями, або визволення свого села, але, на жаль, про нього в кінці нічого не говориться“.

— „Постать Грицька й дядька незрозумілі, що й шкодить розв'язці і кінцеві оповідання“.

Бібробітник цілком згодний з думкою читачів і резюмує її так:

— „Твір зрозумілий і доступний для малопідготованих читачів, але автор загубив під кінець деяких героїв“.

Читач-селяк закидає авторові за „неясну постать Пилипка, що невідомо роки“.

Ця неувважливість автора до героїв — серйозний мінус в очах сільського читача і є другою важливою причиною неуспіху книжки.

Молодь більш за дорослих пробачлива до цієї книжки. Вона не зазнала в такій мірі жаху громадянської війни, тому її приваблює романтика війни — виявлення героїзму, саможертви, войовниче завзяття та інш.

Вона з напруженою увагою стежить за всіма перипетіями боротьби між білими й червоними. Їй подобається, що герой-визволитель села — хлопчик, а не дорослий:

— „Таких Пилипків не один були й будуть в СРСР“, — з гордощами кажуть підлітки.

Дуже цікаво порівняти з цією заявою стриману похвалу дорослого: „Таких дітей, як Пилипко, важко знайти, їх мало є таких“.

Учні школи відповідають на запитання читця, що, будучи на місці Пилипка, вони зробили б так само.

Молодь нетерпляче чекає на кінець і боїться, щоб оповідання не скінчилося смертю Пилипка.

Коли порівнюєш протокольні записи усіх трьох книжок, різко впадає в око, що читання Пилипка хоча й створило певний настрій, але зовсім не викликало такого жвавого обміну думками, як читання „Без хліба“ та „Орисі“.

З головних хиб книжки, що були причиною її неуспіху, слід зазначити такі:

1. Надзвичайна фабульність оповідання, що шкодить глибині змісту.

2. Схематичність змалювання: неясність характеристик, брак типових рис у героїв.

3. Агітаційність твору, брак художньої перекональності.

Позитивне в книжці:

1. Проста й зрозуміла мова.

2. Бадьорий тон, героїчний характер твору.

Порівняльні висновки.

Як сільський читач сприймає українську художню книжку та вимоги читача до цієї книжки.

Матеріал, що ми маємо в своєму розпорядженні, не настільки значний, щоб на підставі його робити категоричні висновки, як сприймає книжку сільський читач.

Узагальнення, що ми робимо, мають характер орієнтовних, попередніх вказівок, які, безумовно, потребують ще не одної перевірки і підсилення новими даними.

Вище вже згадувалося про те, що для перевірки взяли книжки тільки одного роду літератури (а саме—художньої української) на одну загальну тему—життя селянства за різних часів. Тому цілком ясно, що підсумовувати спостереження, як ставиться сільський читач до книжки, можна тільки в межах зазначеного завдання.

Групуючи спостереження над слухачем відповідно до основних елементів аналізу художнього твору, ми маємо зведення, що до певної міри відповідає на наше запитання: як сприймає українську художню книжку сільський читач і його вимоги до неї.

Сільський читач дуже потребує красного письменства. Тому він жваво відгукується на пропозицію перевірити разом з ним зразки цієї літератури й відкласти кращі з них.

Попереджений про те, що за наслідки цієї перевірки буде повідомлено видавництва, щоб вони знали, які книжки потрібні й цікаві селянинові, він намагається в обговоренні про зачитане висловити всі свої враження, побажання й скарги на те, що мало видається хороших книжок.

На вміло підібраних зразках красного письменства можна за одним заходом виявити цікавість читача до літератури наукової.

З даного дослідження ми бачимо, що тема—життя селянства—порушена в історичній перспективі (від доби козацтва до наших часів) викликає повну зацікавленість до історії України й українського селянства.

Таким способом можна систематично перевірити літературу, відповідно до вимог сільського читача.

Відповідь на запитання, яка книжка більш приваблює сільського читача—стара чи сучасна—ускладняється тим, що зразок сучасної літератури взято не зовсім вдало. Оповідання не має художньої перекональності, і, очевидно, це й є причина того, що за нього казали: „таких агіток вже надоїло слухати“.

Через це слухачі сприймають це оповідання значно холодніше, ніж два перших (твори класиків). Обміну думками воно майже не викликає. Все ж таки це не є достатнім приводом, щоб сказати, що нова література селу чужа й нецікава. Це питання потребує ґрунтовного вивчення, причому нову літературу для села треба одби-

рати з особливою старанністю, беручи на увагу її художню вартість і значність змісту.

Бо до цього сільський читач (особливо дорослий), не зважаючи на свою малу підготовленість, на свій малий досвід, дуже чулий.

Ми бачимо, що він визнав Грінченкову книжку „Без хліба“ за найцікавішу з боку змісту, а щодо художнього оформлення—книжку Куліша „Орися“. „Пилипко“ Головка він називає дитячою книжкою й не каже ані словечка за її художню вартість.

З сільської тематики читач цілком задоволений. Він радіє з гарно написаного твору з селянського життя, радіє, що автор знає й правдиво малює життя й побут селянства.

Художнє змалювання правового та економічного становища селянства в минулому й сучасному дуже цікавить читача.

Йому дуже важить мати правдиве освітлення цих питань. Тому він хоче, щоб селянське життя малювали таким, як воно є. Від нього можна дуже часто почути таке: „чи це було в дійсності, чи це тільки вигадано“.

Сільську тематику можна використати найширшим способом, щоб дати сільському читачеві в легкій та цікавій формі знання з самих різних галузів; її можна ув'язати з найрізноманітнішими моментами в його щоденному житті.

У питанні про те, як реагують слухачі на зміст книжки, надзвичайно показовим є, як вони ставляться до різних типів книжок. Вище ми дали коротку характеристику книжок, що їх взято було для перевірки. Повторимо її тут стисло:

„Без хліба“ — оповідання з значним психологічним ухилом. Загальну картину доповнюють побутові й соціальні мотиви.

„Пилипко“ — соціальні мотиви на першому плані. Побутовий бік дуже блідий. Домішано авантюристи.

„Орися“ — епізод ідилічного характеру. Перевага на боці казкового елемента. Реального дано дуже мало.

Перевірка цих книжок дає такі наслідки: за оцінкою слухачів, перше місце належить, безумовно, оповіданню „Без хліба“, друге місце посідає „Орися“ й третє „Пилипко“.

Добираючи детальніше, чим саме пояснюється оцінка, ми бачимо, що сільський читач приділяє більше уваги психологічному бокові твору. Його цікавлять причини тих або інших вчинків героїв, їхні відчуття, настрої, вдачі. Що повніша характеристика дієвої особи, що вона реальніша й правдивіша, тим більше уваги звертають на неї слухачі.

На другому місці стоїть інтерес читача до питань соціальних.

Для читача не має значіння, чи робить автор наголос на соціальних моментах, чи ні. Читачі самі звертають увагу на факти, які характеризують соціальне становище героїв, беруть на увагу значіння й вплив оточення і відповідно до цього оцінюють їхні вчинки.

Наприклад: слухачі виправдують Петра, який пішов красти через злидні („Без хліба“) і судять Орисю за те, що вона нічого не робить, а на неї працюють служники.

Вони самі поширюють рямки, в яких провадиться розмова й порушують питання громадсько-політичного й економічного характеру.

Читання „Орисі“ Куліша дуже різко підкреслює тверезий і практичний підход сільського читача до книжки. Тут ясно видно, що він читає не тільки для розваги, але прагне взяти від книжки щонебудь нове, корисне й потрібне. Його дратує, коли книжка має несерйозний характер, казковий або напівфантастичний.

Заслухавши „Орисю“, читачі чудесно зрозуміли характер твору, сказавши, що це „казка“, та ще й додали „для дітей“.

Казкового елемента не потребує сільський читач, особливо той читач, який шукає в книжці відповіді на все, що його хвилює. Цей читач є найпалкіший прибічник реалізму в літературі й вимагає правдивого змалювання дійсності й живих типів.

Побутове, яке одна з частин реалістичного змалювання дійсності, важить у читача, бо часто-густо ця складова частина говорить йому за правдивість цілого.

Твори, що в них побутовий бік мало освітлений, не переконують читача й здаються йому не життєвими („Пилипко“ та „Орися“).

Читач задумується над тим, що саме хотів сказати автор своїм твором, і досить легко схоплює головну думку.

Як цінує читач дієвих осіб — це одне з найцікавіших питань. Тут читач мимоволі розкриває свою власну суть, — кому симпатизують сільські читачі й хто з героїв їм не подобається?

Їхні симпатії на боці біднішої частини селянства — Петра й Горпини, Пилипка, його батька та дядька, діда Гриви, — коротко кажучи, на боці тих, хто поневіряється, важко робить і не шкодує себе заради допомоги та порятунку іншим.

Хто ж їм не подобається?

Сотник, що експлуатує селян, старшина й писар, які грубо й жорстоко поводяться з біднотою, Орися — за те, що вона з „заможних“ і що на неї працюють навіть „старі діди“, німці з гайдамаками, які знущаються з селян.

У цих оцінках дуже яскраво виступає класовий погляд, погляд незаможника-наймита. Сільський читач остільки виріс, що він вже не потребує дешевої агітації, він одвертається від „агітки“ („Пилипко“) і в той же час, з власної ініціативи, охоче й з цікавістю відшукує соціальні моменти в творах абсолютно неагітаційних („Орися“ й „Без хліба“).

Найбільш прийатна форма художнього твору для масового читача — це, звичайно, оповідання невелике, але змістовне, щось одне ціле. Обов'язковими умовами є жвавість викладу, нескладність і логічна обґрунтовність фабули.

Мова перевірених оповідань масовому читачеві цілком зрозуміла, за винятком кількох мало вживаних або старих слів, напр.: „ратуша“, „гамазей“, „герці“, „кармазин“.

— „Побільше б таких книжок, що пишуться такою простою мовою“ — ось думка читача.

Коротка характеристика головних читачівських груп.

У питанні, як сприймає книжку сільський масовий читач, ми за основу розмежування інтересів на різні читачівські групи взяли безпосередні судження про книжки представників цих груп.

У вимогах до книжки ми не маємо просто висловлених вимог, а робимо висновки на підставі того самого матеріалу.

І, через те, що не всі групи однаково активно обговорювали книжки, ми не мали змоги розглядати питання про вимоги до книжок в окремих читачівських групах. Ми мусіли орієнтуватися, головним чином, на активніші групи читачів-дорослих чоловіків і молодь.

Проте, нас дуже цікавить вигляд кожної окремої групи. І тому ми подбаємо узагальнити тут наше спостереження і, оскільки можливо, виявити властивості головних груп.

І. Молодь чоловіча — це найактивніша група і переважає своєю кількістю. Помітний вплив комсомольської частини. Культурний рівень вищий, аніж у решти груп. Громадські звички, елементарна політична освіта. Певна звичка висловлювати свої думки.

У книжках шукають героїв (у прямому розумінні цього слова), подвигів, молодечтва, хоробрости, мужности. Дієві особи-юнаки більше привертають до себе їхню увагу, ніж дорослі. Їм до вподоби Пилипко (геройством і хоробрістю), Осауленко — молодечтвом, Орися — веселою вдачею та вродою, тобто коротенько тими рисами, що їх молодь розцінює, як позитивні.

Негативним, з їхнього погляду, є нерішучість, брак спритности (в Петра), грубість, недостатня чулість до нещастя іншої людини (в старшини, писаря, у Горпини).

Їх захоплює романтика громадянської війни, дехто з них мріє про те, щоб самим бути такими, як Пилипко.

Клясовий підхід вони висловлюють найбільш яскраво. Вони на боці незаможника-наймита. Для них має велике значіння соціальне обличчя героїв. Вони мають сотника Таволгу за експлуататора, Орися — за куркулівну, старшину — за злодія й прихильника буржуазії. Інтереси окремої особи не примушують їх забувати за інтереси громади. Вчинок Петра вони вважають за злочин проти громади. Вони закидають авторові неясні соціальні характеристики, бо гадають, що це позбавляє їх можливості дати справжнє оцінування тій або іншій дієвій особі.

Вони гаряче бажають щастя „своїм“ героям, і щасливий кінець їх цілком задовольняє.

Найактивніше обмірковували книжку „Без хліба“.

2. Чоловіки дорослі — це друга щодо активності й третя щодо кількості група. Відомостів за партійний склад немає. Щодо культурного рівня — на другому місці. Клясові нотки бринять значно слабше, як у молоді.

Тон моралізації в Грінченковому оповіданні їм саме до смаку. Вчинок Петра виправдують, зглядаючись на його злидні, і особисті інтереси ставлять на першому плані.

Книжку читають не тільки для розваги, але й щоб знати, як жили люди за старих часів і як живуть тепер. Обмірковування книжки поєднують з багатьма практичними питаннями свого селянського життя й побуту. Вигадка, навіть гарна, їх не приваблює. Вони вимагають реального знання, відповідей на питання, що їх хвилюють. Цікаво, як ставляться вони до старого й до нового: узагальнених думок немає, підхід тверезий; самі зазначають негативний бік старого режиму й позитивний бік радянської влади, причому визнають, що старе не цілком ще знищено й шкодить новому.

Книжки про молодь і дітей їм не подобаються. Вважають їх за несерйозні, „дитячі“. У художній літературі їх цікавлять питання побутові й соціальні. За кращу з книжок вважають „Без хліба“.

3. Жіноча молодь — друга кількістю, третя активністю й культурним рівнем група. Щодо смаку — подібна до групи чоловічої молоді, з тою різницею, що охітніше слухає оповідання, де фігурують дівчата („Орися“). Свою увагу зупиняє, головним чином, на побутових питаннях. Незаможницька частина палко нападає на Орисю, прирівнюючи її становище до свого, та доводить, що вона не була б така, якби була в чорній роботі. Тут різко виступає побутовий момент. Дівчата заздять Орисі й побоюються, що порівнення з нею не на їхню користь.

Характер сприймання книжок виключно емоціональний. В дебатах на серйозні теми не беруть участі. Звичайно, кидають з місця короткі зауваження з приводу дієвих осіб, окремих частин книги, окремих виразів.

Найбільше виявили себе під час читання „Орисі“, слабше — під час читання „Пилипка“, майже не реагували на „Без хліба“.

4. Жінки дорослі — найслабша група й щодо кількості, й щодо якості. У мішаній аудиторії зовсім губиться через відсутність активності. Як видно, цікавлять жіночі типи й побут.

Цього всього, звичайно, замало, щоб схарактеризувати ці головні 4 групи. Проте, підкреслені тут особливості можуть правити за вихідну точку для детальнішого й різнобічнішого вивчення.

Придатність методу голосних читань для сільських умов. Роля бібліотекаря в цій роботі.

Метод голосних читань з протоколюванням має низку серйозних хиб, відомих всім, хто працював за цим методом. Ось вони, коротко перераховані: випадковий самовільний характер протокольного

запису, навіяння з боку керівника читанням, недосвідченість протоколістів тощо.

Як видно з цього переліку, зазначені хиби мають одне загальне джерело, а саме: недостатній загальний рівень розвитку, недостатня спеціальна підготовленість, незнайомство з методикою питання керівників цієї роботи—рядових бібробітників.

У цій роботі встановлюється пряма залежність між успіхом читання й працею керівника, незалежно від усіх інших умов (культурний рівень аудиторії, її склад і т. інш.).

Знаючи, що для більшості бібробітників не тільки села, але й міста, цей метод є ще невипробуваний, ми були готові до того, що перша спроба вжити її, особливо в сільських умовах, дасть нам матеріал з усіма зазначеними хибами.

Нам важливо встановити, в якій мірі ці хиби впливають на висновки з протокольних записів.

На думку Я. Шафіра¹, „Громкое чтение часто дает материал, позволяющий делать какие угодно выводы... В зависимости от поведения чтеца, в некоторых местах отзывы оказались более основательными, в других они носили чрезвычайно поверхностный характер“.

Що ж в такому разі може дати цей метод в справі перевірення літератури й вивчення читача?

На запитання, що дає метод голосних читань помімо всіх його хиб, Я. Шафір відповідає так: „В общем надо признать, что громкое чтение полезно для выявления общей направленности, нацеленности аудитории. Там, где изучающий читателя хочет получить общую ориентировку в настроениях масс по тому или иному поводу, этот метод дает много ценного“.

Таке „загальне орієнтування в настроях“ сільської аудиторії, „виявлення, куди вона стремить, та мету читання“ в наслідок нашої перевірки ми, безумовно, маємо.

Ми виявили ставлення сільського читача до певних книжок, певної теми й намацали деякі його вимоги у цій галузі.

Протокольний матеріал дав нам також можливість накреслити деякі особливості смаку головних груп читачів-дорослих, молоді, жінок.

І таким чином ми маємо відповіді на всі питання в межах накресленого завдання, а тому можемо визнати, що за умов сільської бібліотечної праці, метод голосних читань виправдує себе й вживати його задля перевірки літератури й вивчення читача можливо й доцільно.

Бібліотечний актив, з яким довелось переводити цю працю, був до неї не підготовлений. Знаючи це, Інститут звернув велику увагу на розроблення методичних вказівок бібкорамам. За такі методичні

¹ Очерки психологии читателя. Гиз, 1927 г., стр. 74—6.

керівництва мали бути схема протокольного запису та інструкція, як скласти протокол, що їх виробив Інститут.

Вивчаючи зібраний матеріал, щоб виявити, оскільки низові біб-робітники опанували цей новий і досить складний метод, можна сказати, що здобуті наслідки задовольняють.

Розгляньмо роботу бібкорів в трьох головних напрямках:

1. Організаційна праця.
2. Керівнича (керівництво під час бесіди).
3. Фіксація матеріалу.

1. З 49 бібкорів, на яких поклали це завдання, його виконало 23; замість 150-ти протоколів зібрано—50.

Причини, чому не всі бібкори відгукнулися на відозву Інституту, ми частково знаходимо в листуванні з бібкорами:

а) „Як відомо й вам, що коли почалась весна, — звісно, зупинилась робота в сельбуді і всі слухачі, вся молодь пішли працювати“...

б) „Мене перевели в сельбуд на село, і тільки з 1/VIII я знов працюю в районі“...

в) „На превеликий жаль, цілком виконати вашого завдання не мав змоги. Працював приблизно 2 місяці по ударним кампаніям, особливо розповсюдження займу та посівна кампанія (три тижні), навіть у другому селі, так що бібліотека була зачинена“.

г) „Помешкання не опалювалось з січня м-ця й за призначений вами термін неможливо було перевести читок через холод, а зараз помешкання зайняли військові“...

г) „Сельбуд в сучасний мент ремонтується і вся праця в ньому припинилася“...

д) „Завдання не змогли виконати, поскільки прийшлося приймати, як члену ревкомісії, активну участь у хлібозаготовчій та пайовій кампанії. Крім того, в сельбуді страшенний холод та відсутність скамейок“...

Тут ми маємо справу з цілою низкою об'єктивних причин, через які бібкори не мали змоги виконати завдання Інституту.

Найважливіша з них це засівна кампанія, яка одірвала від бібліотеки як її читачів, так і керівника. Вибір часу для читань (весняні м-ці) був невдалий, і це мало відбитися на успіхові роботи.

Виконання завдання на 33% (за кількістю протоколів) під час засівної кампанії, яку, до того ж, цього року ускладнили всілякі труднощі, треба вважати за задовільне.

Дуже багато з бібкорів зауважують, що голосні читання в них—справа нова, незвичайна для аудиторії.

Скаржаться, що важко знайти протоколістів.

А втім 46% бібкорів подолали всі згадані труднощі й перевели цю роботу цілком з доброї волі, виявивши певну зацікавленість до роботи за керівництвом Інституту.

2. Керування аудиторією під час обмірковування зачитаного—найслабший бік роботи сільських бібліотекарів. Воно обмежується

лише тим, що на початку читець пояснює слухачам мету и завдання цієї роботи.

Пояснення переводиться скрізь за одним шаблоном, очевидно, за інструкцією, як ось: „видавництвом необхідно знати, яких книжок потребує селянин, а тому слухачів просять не соромитися висловлювати свою думку за прочитане“.

По читанні, в тому разі, коли слухачі мало активні, читець ще раз запрошує їх висловлюватися, іноді просить переказати зміст книжки.

Допоміжних запитань майже не зустрічаємо. У кращому разі читці роблять запитання за схемою протоколу — розділ III „підсумки протоколу“, а протоколіст дослівно записує висловлене в окремих точках.

У гіршому разі немає й цього. Думку слухачів протоколіст переказує сам.

Керування розмовою в справжньому розумінні цього слова маємо тільки один раз, там, де обов'язки читця виконував вчитель школи.

У цьому майже поголовному невмінні скерувати розмову й полягають головні труднощі цього методу в умовах сільської бібліотеки.

Коли є певна активність з боку слухачів, це невміння в значній мірі компенсує детальна, дослівна фіксація думок слухачів.

3. Фіксацію матеріалу в дуже значній мірі визначає запропонована схема протоколу.

Повний протокольний запис (розд. II), що містить у собі дослівний запис думок, спостережень поведінки слухачів і перелік тих місць книжки, за які висловлюються слухачі, — маємо тільки в 15 випадках. Переважно заповнюють III розділ („підсумки“) у вигляді відповідей на окремі запитання щодо змісту книжки.

Нам важливо встановити, оскільки відповідає запропонована схема нашому завданню — охопити всі враження від зачитаного і коротко, але чітко, зформулювати думку читача.

Важить знати, оскільки ця схема зрозуміла й зручна для робітників з місць.

Розділ I „умови читання“ більшість цілком розуміє й заповнює правильно, за винятком деяких пунктів, наприклад: „Початок і кінець читання“ — тут майже всі місцеві робітники роблять однакову помилку, визначаючи час читання. Вони враховують тільки час, витрачений на самий процес читання, тому зазначають від 15 до 30 хвилин, в той час, як читання з обміркуванням зачитаного бере 2—3 години.

Пересічна довжина у всякому разі не менша 1½ години.

У небагатьох випадках не зазначено склад керівників. Незрозуміле визначення „праця“. Трапляються відповіді: „працює 5 років, — „де“, „як хто“, — невідомо.

Інструкція вимагає, очевидно, уточнення.

Надто багато запитань у пункті „освітлення“, тому в відповідях непогодження; один зазначає тільки: яке (рід) освітлення, інші—де воно міститься, а деякі—добре воно чи погане.

За розділ II—„протокольний запис“, ми говорили вище. Тут підкреслюємо ще раз, що він являє собою найскладнішу частину протоколу, бо вимагає, щоб одночасно записували різні спостереження. Тому багато протоколістів зовсім його не заповнюють, або виконують це завдання на шкоду записові думок.

Розділ III—найлегший, бо він складається з низки запитань. Заповнюється найакуратніше. Головні хиби схеми: велемовність і паралелізм у запитаннях, наприклад:

1. З приводу твору в цілому:
 - а. Про що говорили після закінчення читання.
 - б. Які зауваження зроблено з приводу твору.
2. З приводу окремих частин твору:
 - а. Які частини сподобалися слухачам і чому.
 - б. Які місця книжки найбільш подобалися.
3. З приводу героїв твору:
 - а. Що сказано було з приводу героїв оповідання.
 - б. Які герої найбільш подобалися.

У багатьох випадках бібкори не вміють розмежовувати відповіді і на паралельні запитання дають ту саму відповідь, або зовсім не відповідають на одне з запитань.

Запитання: „хто брав у розмові участь, усі слухачі чи частина їх, схарактеризуйте промовців, якій частині слухачів твір не сподобався“—майже скрізь лишаються без відповіді. Найістотніша хиба зібраних протокольних записів це те, що з них не завжди можна сказати, до якої читачівської групи належать ті, що висловлюються.

Пункт—„які питання ставили слухачі читцеві“ теж майже не заповнюється. Здебільшого питання, подібні до записаних раніш висловлювань. Відповідів читця на запитання ніде не записано.

Розділ IV—„висновки бібліотекаря“ дає трафаретний і мізерний матеріал. Ось зразок його: „Читання пройшло гарно, твір подобався, слухачі добре його зрозуміли“.

Загальне вражіння таке: через свою недосвідченість бібробітники ще не можуть добрати, що повинна дати їй що дала ця перевірка. Певної думки щодо цього вони не мають і вони просто констатують факт—завдання виконано.

Теж треба сказати й за розділ V—„пояснення бібліотекаря“. Випадки, щоб цілком не зрозуміли питань схеми,—поодинокі.

Поданий тут матеріал дозволяє нам зачепити деякі питання методичного значіння.

Оскільки дослід голосних читань збудовано на базі сільської

бібліотечної роботи, то й в питаннях методики ми мали на увазі саме цю роботу.

Треба вважати на те, що в справі вивчення сільського читача вибір методу дуже обмежений через його низький рівень.

Таких методів, як статистичний, анкетний, запис попиту, думка про книгу по сільських стаціонарках і, навіть, по деяких районних бібліотеках, вживати не можна.

Анкета й думка на письмі про книжку не підходять для сільського читача, бо вимагають від нього певної письменності, вміння самостійно розуміти книжку й висловлювати свої думки. Цього масовий сільський читач ще не має.

Порівняльна статистика вимагає правильної постановки бібліотечної техніки, а по наших сільських бібліотеках часто-густо немає формулярів читачів.

Нарешті, запис попиту, через відсутність формулярів, не можна перевести непомітно для читача, і він мусить мати характер опитування.

Ми знаємо, як недовірливо ставиться селянин до всіляких опитувань і спроб примусити його висловити свою думку про будь-що.

Тому дуже важливо переводити вивчення його, як читача, в такому оточенні, де він найменше почував би, що його опитують і спостерігають.

Таким методом, коли читача вивчають і разом з тим він перебуває в природному й звичайному для нього оточенні, є метод голосних читань.

„Читатель в роли слушателя на таких читках не чувствует себя в искусственно-лабораторной обстановке и часто даже не знает, что он является объектом изучения, наблюдения, не знает, что кто-то записывает все его реплики, суждения, мнения о героях книги; все его поведение во время читки совершенно естественно!“ (Н. Фридьева и Д. Балыка, Изучение читателя (опыт методики), стор. 27).

Ось ця натуральність поведження читача і є головною умовою, щоб найкраще вивчити його, особливо на селі.

Подана тут спроба голосних читань в сільських бібліотеках переконала нас в тому, що масовий сільський читач зустрів цей метод роботи доброзичливо.

Він не злякався навіть попередження, що його думки про книжки перекажуть видавництвам. Навпаки, це викликало задоволення: „О, це вже й нас питають“.

Зацікавленість читача до читань, його вільне поведження під час них і досить активна участь в обмірковуваннях зачитаного теж свідчать за те, що метод голосних читань може стати придатним в сільській біброботі, але з умовою, що роботу буде організовано як слід.

Це дозволяє перейти до систематичної роботи—встановити зв'язок

з видавництвами, вивчати читачівські інтереси й перевіряти літературу по лінії сільських бібліотек.

Одним з наших завдань є намітити, на підставі переведеної спроби, яким шляхом має йти організація цієї систематичної роботи для того, щоб їй було забезпечено максимальний ефект.

Наше попереднє знайомство з безпосередніми провідниками цього методу на місцях, сільськими бібробітниками, дозволяє нам гадати, що коли б сільські бібліотекарі переводили цю роботу самотужки, на власну відповідальність, це було б безцільним розпошенням сил і не дало б в роботі відповідного ефекту.

Основною умовою успіху, на нашу думку, є масова організація читань під зцентралізованим керівництвом, яке допоможе:

1. Уникнути хаотичности в роботі. Збирати спостереження на одну тему, з одного питання в цілій низці місць, тобто одержати масові дані.

2. Взаємно-перехресно перевірити одні спостереження іншими. Виявити спільний підход до певних книжок, одностайність в оцінюванні їх.

3. Бути постійно зв'язаними з виконавцями завдань, поглибити методичне керівництво, розробити питання для переведення розмов за певні книжки, схеми записів тощо.

4. Теоретично й практично ознайомити місцевих робітників з методом роботи в приступній для них формі. Полегшити перехід від коротких методичних вказівок до серйозної методичної літератури в даному питанні. Рекомендувати відповідну літературу. Піднести рівень низових бібліотекарів.

5. Концентрувати й накопичити в керівничому центрі зібрані в процесі роботи матеріали. Взяти на облік роботу й розробляти матеріали на підставі масових спостережень.

6. Виявити на підставі матеріалів, що розроблюються, наступні теми та питання для систематичного вивчання.

Центральне керування роботою можуть взяти на себе по лінії сільських бібліотек органи Політосвіти.

Сільські бібробітники надзвичайно потребують керування їхньою роботою. Низові робітники радо хапаються за всіляку можливість підвищити свою кваліфікацію, радо вітають всіляку допомогу в роботі.

З цього боку при наявності уважного ставлення до сільських бібробітників, успіх роботи також забезпечено.

Треба взяти на увагу, що рівень розвитку й кваліфікація сільських бібробітників не однакові. Різниця в цьому між районними бібліотекарями й робітниками хат-читалень дуже значна. При великому масштабі роботи доцільно розбити їх на три групи — бібліотекарі районні, робітники сельбудів, робітники хат-читалень. Методичне керування треба індивідуалізувати відповідно до рівня кожної групи.

Для робітників хат-читалень можна обмежитися короткою, спрощеною схемою протоколу і дуже детальною інструкцією.

Робітникам сельбудів можна дати повнішу схему протоколу, інструкцію і, крім цього, короткий перелік питань, щоб полегшити керування розмовою на обрану тему.

Робітникам районних сільських бібліотек, крім всього зазначеного, можна вже рекомендувати методичну літературу з даного питання.

Якісна вартість зібраних матеріалів від цих трьох груп теж буде різна, тому розроблення матеріалів слід переводити теж по окремих групах — районні бібліотеки, сельбуди, хати-читальні.

Щоб максимально полегшити роботу, треба переробити в такий спосіб схему протоколу для райбібліотек, щоб спостереження переводила не одна особа, а дві, три, напр.: запис думок — окремо, спостереження над поведінкою слухачів — окремо тощо.

Дехто з бібкорів перевів з власної ініціативи цей розподіл обов'язків протоколіста, причому це дало добрі наслідки, — запис спостережень був дуже повний.

Потрібно також взяти на увагу надзвичайне перевантаження низових бібробітників всілякими кампаніями, громадською працею, і призначити читання так, щоб вони не припадали на час найбільшої кількості кампаній (з січня до квітня).

Зручніші з цього погляду зимові місяці — з листопада до січня.

Кінчаючи цю статтю, вважаємо за конче потрібне ще раз підкреслити, що наші висновки через обмеженість матеріялу є тільки попередні й потребують ще перевірки й вивчення.

Особливо важить для нас зацікавити цією роботою органи Політосвіти та низових бібліотечних робітників і викликати обмін думками щодо порушених тут питань.

Додаток 1-й.

ПРОТОКОЛ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ГОЛОСНОГО ЧИТАННЯ.

I.

У бібліотеці села
. району округи

Читець (прізвище, ім'я по-батькові, скільки років, праця)
. Протоколював (прізвище, ім'я по-батькові, скільки років, праця)

Розпочалося читання о год. дня — вечора (непотрібне закреслити) числа місяця 1928 р. у приміщенні — розміром квадратних метрів. Присутніх чоловіка. З них дівчат хлопців чоловіків жінок Сиділо на ослонах і стільцях чоловіка, стояло чоловіка.

Освітлення було (коли ввечорі): каганець, свічка, лампа, електрика, світло на середині кімнати, чи коло читця, добре, кепське.

Закінчилося читання о годині.
Повна назва твору
Автор

II.

Протокольний запис. (Писати тут і на звороті).

III.

Підсумки протоколу (заповнює протоколіст).

Під час читання ввійшло: чол. вийшло чол.

Чи порушувано тишу під час читання:

а) зауваженням слухачів I на адресу твору
. II на адресу читача

б) поведінкою слухачів (було тісно сидіти, були жарти, п'яні тощо)

Чи були протести з приводу того, що перешкоджають слухати, у якій формі вони виявлялися

Хто перший обізвався після закінчення читання і що він казав

Про що говорили після закінчення читання, хто брав у розмові участь (усі слухачі чи частина їх: схарактеризуйте промовців:

Чи сподобався твір слухачам, чи ні

Які частини сподобалися слухачам і чому

Якій частині слухачів твір не сподобався і чому

Які зауваження зроблено з приводу твору

Які місця книжки найбільше сподобалися

Що оказано було (і хто саме сказав) з приводу героїв оповідання

Які герої найбільше подобалися і чому

Які герої не сподобалися і чому

Які питання ставили слухачі читцеві

IV.

Висновки бібліотекаря (читання пройшло добре, погано, коли погано, то чому, чи подобається твір у цілому, чи ні, чи зрозуміли слухачі твір)

Протоколював (підпис)

Підписи

” “ 1928 р. Читав (підпис)

V.

Пояснення бібліотекаря щодо обставин та характеру читання і поведінки слухачів (якщо не вистачить місця, додайте окремий аркуш).

ІНСТРУКЦІЯ, ЯК ПРОВАДИТИ ПРОТОКОЛ ГОЛОСНОГО ЧИТАННЯ.

Після кожного читання повинні залишатися матеріяли, які фіксували б усе, що відбувалося під час читання. Тому треба, щоб протоколіст у процесі читання фіксував на папері всі вислови та окремі зауваження слухачів, поведінку слухачів, запитання і, взагалі, всі свої спостереження над аудиторією.

Протокол складається з п'ятьох частин:

1) Назва книги, час і місце читання, відомості про читця та протоколіста, відомості про аудиторію (склад слухачів тощо) та про обставини, у яких відбувалося читання.

2) Протокольний запис (суцільний запис усього, що відбувалося під час читання).

3) Підсумки протоколу (вибір найголовніших даних із протокольного запису).

4) Висновки бібліотекаря.

5) Пояснення бібліотекаря, чому на його думку читання мало такий чи такий характер.

Першу частину записує протоколіст перед читанням, причому всі потрібні підрахунки (скільки душ зібралось, кого саме) провадить читець, запитуючи слухачів.

Другу частину — протокольний запис слід провадити по змозі дослівно, через те, що тільки така фотографічна точність дасть змогу робити потім певні висновки з усього матеріялу. Розуміється, немає змоги записати дослівно чисто все, будуть деякі пропуски. Щоб протокол був зрозумілий і зв'язаний, треба, щоб протоколіст, обробляючи його (після читання) у пропущених місцях давав пояснення. Пропуск у дослівному записі треба відзначати крапками (. . .), а свої пояснення ставити в дужках. Запитання й пояснення читця слід занотовувати по змозі дослівно.

Так само треба записувати ті місця книги, що про них слухачі висловлювали певні зауваження. Після читання ці місця можна дослівно виписати із книги, а під час самого читання тільки коротенько відзначити їхній зміст.

Щоб зручніше було провадити протокольний запис, краще поділити його на дві частини (звичайна форма протоколу). На лівій стороні треба писати про саме читання: слова читця, всі окремі вислови і зауваження слухачів, а також ті місця книги, до яких зауваження стосувалися. На правій стороні записувати поведінку аудиторії: хто вийшов, прийшов, був галас, чому, сміялися і т. д. Якщо в наших блянках не вистачить місця для запису, то можна продовжувати його на окремому аркуші.

Третя частина — підсумки протоколу, вибір найголовніших даних протоколу, щоб відповісти на поставлені тут питання. Скільки душ прийшло і вийшло під час читання? Чи порушено тишу? Як поставилися слухачі до книги і т. д. (див. 3-ю частину).

Нарешті 4 і 5 частина — висновки й пояснення бібліотекаря. Це є потрібні додатки до протоколу. Вони з'ясовують нам, як проходило читання, чому відбувалося воно в таких саме обставинах, чи було воно вдале і т. д.

Приблизний порядок читання:

- 1) Пояснити слухачам завдання читання.
- 2) Розпитати слухачів і заповнити першу частину блянків.
- 3) Провести саме читання.
- 4) Обмірковувати прочитане — спочатку вільне (хто що хоче сказати), а потім за окремими питаннями, що їх ставить читець. Обмірковувати можна, тільки кінчивши читати. Особливо не бажано переривати читання художнього літературного твору. Не можна обмірковувати кожний окремий розділ: певне вражіння від художнього твору може скластися в слухача тільки тоді, коли він вислухає цей твір цілком.

5) Перевірка окремих слів, які бере читець із книги, якщо він помітить, що слова не завжди зрозумілі читачам (записувати, які саме).

Приблизний зразок протоколу (суцільний запис):

Ч и т а н н я	П о в е д і н к а
<p>(Перше ніж починати читати, читець пояснює завдання читання).</p> <p>Ч и т е ц ь: — Видавництву треба знати думку селян про певну книгу, щоб бачити потім, чи варто таку книгу видавати. Для цього ми й прочитаємо два оповідання із книги „1905 рік“.</p> <p>(Починає читати): „Перший селянський з'їзд“...</p> <p>Сторінка 57: руки в усіх дуже мозолясті і тверді як залізо...</p> <p>— ... От як у нас (перша жінка).</p> <p>Сторінка 71: ... щоки їхні засмагли, бо сонце літнє й гаряче пекло їх...</p> <p>Так само і в нас у жнива (перша жінка).</p> <p>Сторінка 81: ... але перш за все воля, земля всім трудящим, однаковий закон для всіх...</p> <p>Сторінка 92 ... а тепер він у Харківській тюрмі казенних бліх годує...</p> <p>Ловко (хлопець 20-х років).</p> <p>... На з'їзді було багато присутніх і т. д.</p>	<p>Слухачі сідають ближче до столу. Шість чоловіка достали паперу, олівці, готуються записувати.</p> <p>Усі слухають уважно. Один слухач, хлопець 20 років, розкрив рота, очі втопив у читця, випустив олівця.</p> <p>Один слухач взяв олівця і щось записує.</p> <p>Сміються.</p> <p>Один слухач вийшов і т. д.</p>

ДОПОВІДІ В КАБІНЕТІ ВИВЧАННЯ КНИГИ І ЧИТАЧА

Н. ФРІДЬЄВА

ЧИТАЧ КИЇВСЬКИХ ПОЛІТОСВІТНИХ БІБЛІОТЕК В 1926/27 Р.

(Доповідь в Кабінеті вивчання книги й читача УНК'у).

Ця доповідь має підсумувати наслідки одної спроби масового вивчання читача, що її зорганізувала бібліотечна секція Київського Кабінету Політосвітробітника року 1926/27-го. Спробу було зорганізовано, як обслідування на вибір попиту читачів.

Розпочинаючи її, бібліотечна секція ставила собі три завдання:

1) Провести вивчання читача в масовому масштабі, як планову роботу бібліотек.

2) З цього досвіду виходячи, перевірити, чи придатний метод записування попиту в реальних умовах роботи бібліотек.

3) Оцінити методи записування попиту з огляду на наслідки, які вона може дати, коли перевести її в масовому масштабі.

Спроба тривала тиждень, протягом якого всі масові бібліотеки записували дослівно попит читачів. Роботу ведено за одним планом і під одним керівництвом. Постійна комісія для вивчання читачів при бібліотечній секції та кабінеті бібліотекаря керувала всією роботою. Вона встановила форму картки для записування попиту, проробила інструкцію для бібліотек та реєстраторів попиту, змобілізувала своїх членів та декілька безробітних бібліотекарів, щоб допомогти провести цей тиждень по тих бібліотеках, де через певні умови роботи була потрібна допомога.

Роботу провадили в місті і в окрузі. В місті участь у роботі взяли 22 бібліотеки, в окрузі — 12 районних бібліотек. Усього пощастило зібрати близько 24.000 вимог від рівних груп читачів.

У цій доповіді буде мова лише про попит читачів політосвітних бібліотек у самому Києві — 4247 попитів¹. Щодо матеріялів профспілчанських бібліотек, селянських, а також бібліотек нацменшостей — єврейської та польської, — то ці матеріяли частково опрацьовано і в міру змоги також буде освітлено.

¹ Матеріяли взято з шести районних бібліотек Політосвіти та з одної центральної округової бібліотеки Політосвіти — бібліотеки імени ВКП(б). На облік брали тільки попит у бібліотеках, попиту на книжку в читальнях на облік не брали.

Організуючи записування попиту, треба було мати на увазі не тільки те, що запитує читач (автор, назва книжки, питання, що цікавлять читача), а й низку моментів, умов, що впливають на попит, особливу увагу звернено на те, як впливають на попит різні форми бібліотечної роботи.

Тому на картці попиту записувано не тільки запитання читача дослівно, а фіксовано ще й такі моменти: а) книжка стоїть на вітрині в бібліотеці, і читач узяв її з вітрини; б) книжку вибрано за каталогом; в) книжку вибрано з книжок підручного столу; г) книжку порекомендував бібліотекар; ґ) порекомендував хтось із читачів, що стоять у черзі і, нарешті, д) читач прийшов до бібліотеки з власною певною вимогою, що повстала під впливом життя, мов би поза впливом різних форм бібліотечної роботи:

В останньому випадку надзвичайно цікаво було б з'ясувати, під впливом чого виник попит саме на таку книжку: чи то читачеві вказали на потребу прочитати цю книжку в гурткові, в школі, в якійсь організації, чи він дізнався про неї з газети, з журналу, на лекції і т. і., і т. і. Але з'ясування цього було б зв'язане з допитуванням читача; допитувати ж читача було дуже не бажано, бо це обернуло б нашу спробу записувати попит (де читач, як правило, навіть не знає, що він править за об'єкт спостереження) на спробу запровадити штучну казенну форму масової анкети.

Все ж була певна можливість частково зважити позабібліотечні впливи на попит. Кожна бібліотека в період запису обізнавалася, що вивчають різні гуртки в клубі, які там книжки рекомендовано, які фільми йдуть у кіно, які відбуваються в місті лекції, з'їзди, конференції і до карточок попиту, зібраних за тиждень, додавали свої міркування про моменти, що впливали на попит. На попиті в цілому, наприклад, відбилася така подія, як таємний приїзд до Києва Шульгіна перед тим, як почато „тиждень записування попиту“: попит на книжку Шульгіна помітно збільшився — навіть проти попиту на найчастіше запитуваних авторів з відділу белетристики, завдяки газетним статтям на цю тему, фейлетонам тощо.

Попит читачів і вплив різних форм бібліотечної роботи на нього.

Основна праця кожної бібліотеки це обслуговування читача на абонементі — видавання книжок. Роботу на абонементі раціонально організувати можна тільки тоді, коли бібліотека знає психологію свого читача, коли вона може зважити, як поводитиметься читач у бібліотеці за тих чи тих форм бібліотечної роботи, зв'язаних із видаванням книжок, з виниканням та задоволенням читачівського попиту, форм, що може навіть впливають на цей попит.

Залежність між поведінням читача в бібліотеці і такими формами бібліотечної роботи, як підручний стіл, виставка книжок, каталог, усна рекомендація бібліотекаря, або форми письмової

рекомендації тощо—цінно з'ясувати з двох поглядів: поперше, з'ясування цієї залежності) допоможе нам дійсно раціоналізувати роботу на абонементі, а подруге, допоможе дізнатись, які форми бібліотечної роботи максимально впливають на читачівський попит. Цей останній момент дасть нам змогу через форми бібліотечної роботи, що найбільше на попит впливають, підсилити керівництво читанням. Отже, в цій частині вивчення читачівського попиту ми не тільки платонічно сконстатуємо факти, а й матимемо змогу робити з них чинні висновки щодо організації обслуговування читача та керівництва його читанням.

Матеріали київських політосвітніх бібліотек показують, що на частину читачівського попиту форми бібліотечної роботи не впливають. Ця частина читачів приходить до бібліотеки з попитом, що сформувався вже десь поза бібліотекою, або ж, коли це невизначений попит, читач знає мету, для якої йому потрібна книга, знає деякі її ознаки. Він проходить повз бібліотечні каталоги, вітрини з книжками, не зважає на книжки підручного столу, часто не цікавиться рекомендацією бібліотекаря і т. і. Він вимагає або певної книжки, або певного автора, або ж намічає лише тему, інколи дуже невиразні ознаки потрібної йому книжки: „щось з українського“, „щось із такої галузі“.

Якби ми теоретично вирішили, що читачі, які приходять до бібліотеки з власним, уже сформованим попитом (умовно будемо називати такий попит вільним) — це читачі певної групи, скажімо — учні, то таке вирішення можна вважати за абсолютно неправильне. Аналіза попиту показує, що всі читачівські групи мають певний відсоток читачів, що приходять до бібліотеки з вільним попитом; цей відсоток хитається для різних угруповань у таких межах: 53,4 — жінки-робітниці — це максимальний відсоток вільного попиту, мінімальний відсоток — 43,18 — жінки з групи „інші“, тобто утриманки, дружини, хатні господині; для чоловіків максимальний відсоток вільного попиту в групі службовців — 53,17, мінімальний для групи робітників — 44,93.

Вільний попит різних читачівських груп за статтю:

В абсолютних цифрах			У відсотках		
Г р у п и	Чоловіки	Жінки	Г р у п и	Чоловіки	Жінки
Робітники	466	157	Робітники	44,93	53,4
Службовці	226	132	Службовці	53,17	51,76
Учні	188	136	Учні	47,59	52,71
Інші	281	428	Інші	47,46	43,18

Вільний попит молоді за статтю:

В абсолютних цифрах			У відсотках		
Г р у п и	Чоловіки	Жінки	Г р у п и	Чоловіки	Жінки
Роб. молодь та КСМУ . . .	218	76	Роб. молодь та КСМУ . . .	37,01	51,35
Молодь, служб. учні та інші .	304	252	Молодь, служб. учні та інші .	49,27	42,63

Такий невеличкий відсоток вільного попиту у групі робітників-чоловіків пояснюється тим, що до цієї групи притягнуто масового читача, на $\frac{3}{4}$ робітничу молодь, що читає для спочинку та розваги, залюбки йдучи лінією найменшого опору, — читає те, що дає бібліотека. Навпаки, великий відсоток вільного попиту серед робітниць можна пояснити тим, що жінку-робітницю масового типу ще не втягнуто в бібліотеку. До читачів серед жінок належать тільки найактивніші, найкультурніші елементи цієї групи: це члени робітничих клубів, гутків та інших подібних організацій; до читання вони підходять із певними вимогами, які спричинює активна участь цієї групи в радянському будівництві.

Таблиця „вільний попит молоді“ — стверджує думку, що зниження відсотку вільного попиту серед робітників-чоловіків іде саме за рахунок робітничої молоді: серед чоловічої частини молоді вільний попит далеко нижчий проти всіх інших груп (37,01%).

Чим же пояснити невеличкий попит читачів? Які форми бібліотечної роботи і в якій мірі впливають на нього?

Виявляється, що під впливом різних форм бібліотечної роботи перебуває величезний відсоток читачівського попиту; він доходить у групі робітничої та комсомольської молоді чоловічої статі — 62,99% усього попиту цієї групи; найменше впливають різні форми бібліотечної роботи на попит серед жінок-робітниць; але й тут відсоток невеличкого попиту становить 46,6, тобто майже половина попиту підлягає бібліотеці. На першому місці щодо впливу на попит стоїть бібліотечна вітрина (поточна книжкова виставка); на другому місці стоїть підручний стіл і усна рекомендація бібліотекаря; далі йде взаємна рекомендація книжок серед читачів; нарешті, на останньому місці стоїть каталог. Каталогом читачі майже не користуються.

Наведена тут таблиця впливу названих форм бібліотечної роботи на читачівський попит красномовно свідчить про значіння кожної форми (див. табл. на стор. 178).

Порівнюючи відсотки вільного попиту й попиту під впливом форм бібліотечної роботи, треба констатувати величезний відсоток впливу бібліотеки. Звідси висновок: виставка (вітрина), підручний

Вплив різних форм бібліотечної роботи на попит.

Читачівські групи	Вітрина		Підручний стіл		Рекомендація біб-ря		Рекомен. читач.		Каталог		Разом		Вільний попит		Разом
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	

В абсолютних цифрах:

Робітники	315	71	107	28	85	33	39	3	25	2	571	137	466	157	—
Службовці	108	54	47	28	30	36	10	3	2	2	199	123	226	132	—
Учні	106	38	57	43	31	37	6	2	7	2	207	122	188	136	—
Інші	171	219	95	195	34	122	7	17	4	—	311	557	281	428	—
Робітнича молодь	209	42	59	14	50	13	33	1	20	2	371	72	218	76	—
Молодь інших читачівських груп	182	148	79	85	43	94	6	11	3	1	313	339	304	252	—

У відсотках:

Робітники	30,38	24,15	10,32	9,52	8,2	11,23	3,76	1,02	2,41	0,68	55,07	4,66	44,93	53,4	100
Службовці	25,41	21,18	11,06	10,98	7,06	14,11	2,36	1,18	0,94	0,79	46,83	48,24	53,17	51,76	100
Учні	26,84	14,73	14,43	16,66	7,85	14,34	1,52	0,78	1,77	0,78	52,41	47,29	47,59	52,71	100
Інші	28,89	22,09	16,05	19,69	5,74	13,32	1,19	1,72	0,67	—	52,54	56,82	47,46	43,18	100
Робітнича молодь	35,48	28,38	10,02	9,46	8,49	8,79	5,61	0,67	3,39	1,35	62,99	48,65	37,01	51,35	100
Молодь інших читачівських груп	29,5	25,05	12,80	14,38	6,97	15,91	0,97	1,86	0,49	0,17	50,73	57,37	49,27	42,63	100

стіл, що в середньому становлять понад 50%, є дуже відповідні форми роботи в справі керування читанням. Тут почасти розв'язується й питання про вільний доступ до полиці (вітрину й підручний стіл я вважаю за один з варіантів вільного доступу до полиці); дослідження показує, що на цю форму роботи слід уже переходити всюди, бо вона дає кількісно і якісно чималий ефект (в розумінні кількісного впливу на попит через добір літератури на вітринах і підручному столі).

Величезний відсоток впливу бібліотек на попит свідчить про величезне значіння ролі бібліотекаря. Треба відкинути думку, ніби бібліотекар є машинка для видавання книжок. Дослідження попиту показує, що близько 50% його створює бібліотекар і що від його знання книжки, уміння укладати поточні виставки та добирати літературу для підручного столу залежатиме характер всього попиту на 50%.

Чого вимагає читач?

У підсумках роботи над вивченням попиту вражає величезний відсоток попиту на белетристику й дуже незначний відсоток на інші відділи.

Як показує таблиця (див. на стор. 180), відсоток попиту на белетристику для чоловіків коливається в межах 76,7—84,29. Найменший відсоток попиту на белетристику — серед чоловічої частини учнів, найбільший серед чоловічої частини читачів групи „інших“. Робітнича комсомольська молодь вимагає белетристику менше ніж група робітників у цілому і група службовців — і поступається тільки перед учнями. Відсоток попиту на белетристику серед жінок коливається в межах 78,37 — 93,34; він на багато перевищує попит серед чоловіків усіх груп, крім групи робітничої та комсомольської молоді (у цій групі попит на белетристику серед чоловіків становить 79,62%, серед жінок — 78,97%).

Читачі жінки з цієї групи дають найменший відсоток попиту на белетристику проти відповідних читачів інших груп.

Найбільший відсоток маємо серед читачів-жінок з групи „інших“: попит на белетристику доходить 93,34% — це перевищує всі інші групи.

На другому місці щодо кількості попиту стоїть 3-й відділ. Книжки з цього відділу читає найбільше робітнича та комсомольська молодь; далі йде учнівська молодь, за нею робітники, далі групи „іншої“ молоді і, нарешті, „інші“.

Найбільший відсоток попиту на книжки 3-го відділу припадає на читачів-жінок з групи робітничої та комсомольської молоді, найменший, цілком природно, на групу жінок - „інших“. Переважний характер літератури, якої вимагають, — підручники з політекономії, профруху й т. і.

На третьому місці стоїть попит на 6-й відділ, найбільше він

Чого вимагає читач.

В і д ді л и	Робітники		Службовці		У ч н і		І н ш і		Робітнича та комсомольська молодь		Молодь інших читавських груп	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Белетристика	869	252	357	223	303	206	499	925	469	116	474	521
3-й відділ	74	21	24	15	31	21	40	33	56	19	69	41
6-й відділ	30	5	4	—	8	2	12	7	22	5	15	4
9-й відділ	31	7	18	8	20	8	10	10	19	4	23	11
Інші відділи	33	8	22	10	33	21	30	18	23	4	36	14
	1037	294	425	255	395	258	592	991	589	148	617	591
В абсолютних цифрах:												
Белетристика	84,08	85,71	84,00	87,45	76,7	79,84	84,29	93,34	79,62	78,37	76,82	88,01
3-й відділ	7,13	7,14	5,64	5,88	7,84	8,13	6,74	3,32	9,5	13,51	11,18	6,93
6-й відділ	2,89	1,7	0,94	—	2,02	0,73	2,03	0,7	3,73	3,37	2,43	0,67
9-й відділ	2,98	2,34	4,23	3,13	5,06	3,01	1,67	1,00	3,33	2,7	3,72	1,85
Інші відділи	2,92	3,11	5,19	3,54	8,38	8,2	5,27	1,54	3,93	12,05	15,85	2,54
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У відсотках:												

виявляється серед робітничої та комсомольської молоді — жінок і чоловіків.

На другому місці стоять робітники, „інша“ молодь. На останньому місці щодо попиту на 6-й відділ, як того й треба було сподіватись, стоять „інші“ та службовці.

Четверте місце щодо попиту належить 9-му відділові. Книжок із цього відділу здебільшого вимагають учні; потім ідуть службовці, робітнича, комсомольська та „інша“ молодь, потім робітники і, нарешті, „інші“.

Відсоток попиту на всі інші відділи такий незначний, що про нього не доводиться говорити.

Перше, ніж перейти до розгляду літератури, якої найбільше вимагають, зупинюся на питанні про попит на українську літературу та російську серед різних груп читачів. Для України це питання становить великий інтерес. Цифри про попит на українську літературу року 1926/27-го цікаві нам і на далі, як матеріал для порівняння з попитом наступних років.

Ці цифри подаємо в таблиці:

	Робітники	Службовці	Учні	Інші	Робітн. молодь	Інша молодь
В абсолютних цифрах						
Чоловіки	134	61	71	66	59	86
Жінки	61	46	61	150	34	90
У відсотках						
Чоловіки	12,92	14,35	17,94	11,15	11,73	13,93
Жінки	20,74	18,03	23,64	15,15	22,97	15,22

Найбільший попит, як бачимо, серед учнів. Найменший попит серед „інших“. Серед груп, для нас найцікавіших, — робітників-чоловіків та робітничої та комсомольської молоді-чоловіків, — відсоток попиту на українську книжку дуже незначний, особливо серед групи робітничої та комсомольської молоді. Щодо попиту на українську книжку, то перед цією групою поступається тільки група „інших“.

Читачі-жінки всіх груп дають найвищий відсоток попиту на українську книжку. Серед робітників та робітничої й комсомольської молоді попит жінок на українську книжку майже вдвоє більший за попит чоловіків. Для цієї групи великий відсоток попиту на українську книжку серед читачів-жінок можна пояснити тим, що багато жінок робітниць (особливо члени спілки Нархарч) прийшли

до міста з села і зв'язку з селом не порвали. Українська мова для них — рідна мова; природно, що їй вимагають вони книжок цією мовою писаних.

Що ж до жінок з інших груп, то в них вищий проти чоловіків попит на українську книжку можна пояснити активнішим ставленням їх до українізації в зв'язку з тим, що в багатьох з них невисока кваліфікація, й незнання мови може спричинитися до звільнення їх з посади. З другого боку, таке явище можна пояснити ще й тим, що серед жінок більше безробіття, багато серед них прагнуть дістати заробіток, а активність щодо українізації збільшує надії на вихід зі стану безробіття.

Тепер розгляньмо, чого вимагають різні читачі з відділу белетристики російської, перекладної та української. Перше, що впадає в око, коли аналізувати попит, це те, що дуже небагатьох авторів читачі вимагають по кілька раз, зате вимагають багато різних прізвищ. За тиждень було 293 вимоги на різних авторів російської та перекладної белетристики і серед них тільки 80 імен вимагали більше як 5 раз. Решту 213 імен вимагали один раз, двічі, максимум чотири рази. Це переважно перекладна белетристика нового часу, „новинка“, що приваблює сучасного читача, та, почасти, деякі сучасні російські автори.

80 авторів, що їх вимагали більше як 5 раз, усе переважно автори перекладної белетристики на соціальні теми, героїчної культури; з літератури російської — твори пролетарських письменників, попутників і, нарешті, класиків.

Взявши з цієї групи авторів, що користувалися найбільшим попитом, ми маємо таку картину:

1. Лондон 211 попит.	Далі йдуть
2. Сінклер 160 „	13. В. Маргеріт
3. Горький 88 „	14. Романов
4. Келерман 63 „	15. Неверов
5. Золя 52 „	16. Достоевський
6. Сейфуліна 51 „	17. А. Толстой
7. Лев Толстой 47 „	18. Вересаєв
8. Войніч 41 „	19. Шульгін („Дни“, „20-й год“)
9. Тургенєв 39 „	20. Вс. Іванов
10. Гладков 31 „	21. Новіков-Прібой
11. Гюго 31 „	22. Велз.
12. Еренбург 31 „	

Кожного з останніх 10 авторів вимагали від 20 до 15 раз. Коли візьмемо перших 12 авторів і подивимось, як їх вимагали дорослі читачі та молодь, то картина буде така:

Дорослі читачі (1697 чол.)	Молодь (1945 чол.)
1. Лондон 90 „	1. Лондон 121 „
2. Сінклер 66 „	2. Сінклер 94 „
3. Горький 58 „	3. Келерман 38 „
4. А. Толстой 25 „	4. Золя 31 „
5. Келерман 25 „	5. Горький 30 „
6. Сейфуліна 23 „	6. Сейфуліна 28 „
7. Золя 21 „	7. Войніч 26 „
8. Тургенєв 19 „	8. Л. Толстой 22 „
9. Войніч 15 „	9. Еренбург 21 „
10. Гладков 11 „	10. Гладков 20 „
11. Гюго 11 „	11. Гюго 20 „
12. Еренбург 11 „	12. Тургенєв 20 „

Ми бачимо, що Лондон та Сінклер ще й досі зберігають перше місце і в дорослих читачів, і серед молоді.

На третьому місці в читача дорослого стоїть Горький, тим часом коли в молоді він на п'ятому місці, проти загального числа вимог на нього попит у молоді вдвоє менший за попит дорослих. Майже протилежну картину маємо з Келерманом, який серед молоді займає те місце, що серед дорослих Горький.

На одному місці в обох групах стоїть Сейфуліна, Гладков та Гюго. Золя в молоді стоїть вище, ніж у дорослих. Така сама картина для Войніча та Еренбурга. Навпаки, Л. Толстого та Тургенєва дорослі вимагають відносно більше, ніж молодь.

Яка молодь якої літератури більше вимагає — видно з такої таблиці:

I. Перекладна белетристика на соціяльні теми, почасти героїчна та утопії.

1. Лондон	121
2. Сінклер	94
3. Келерман	38
4. Золя	31
5. Войніч	26
6. Гюго	20
7. Велз	15

Цих авторів вимагають такі групи і в такій послідовності:	
1. „Інша“ молодь	205 раз
2. Комсомольці	75 „
3. Робітнича молодь	65 „

Всього . 345 раз

За освітою:

1. Нижча	191
2. Середня та студенти	73
3. Профшколи та робфаки	70
4. Лікнеп	11

Разом . . . 345

За статтю:

Чоловіки	198
Жінки	147

Разом 345 чол.

II. Російська післяжовтнева белетристика.

По групах:

1. Сейфуліна	28
2. Гладков	20
3. Неверов	17
4. Романов	17
5. Вересаєв (В тупике) . . .	15
6. Іванов В. С.	15
7. Новіков-Прібой	15
Разом	128

1. Робітнича молодь	78 раз
2. Комсомольці	30 „
3. „Інша“ молодь	20 „
Разом	128 раз

За освітою:

1. Нижча освіта	60
2. Середня та студенти	38
3. Профшк. та робфаки	26
4. Вища	4
Разом	128

За статтю:

Чоловіки	73
Жінки	55

III. Російські класики.

1. Горький	30
2. Л. Толстой	22
3. Тургенєв	20
4. Достоевський	17
Разом	89

По групах:

1. Робітнича молодь	39
2. Комсомольці	26
3. „Інша“ молодь	26
Разом	89

За освітою:

1. Нижча освіта	45
2. Профшколи та робфаки	21
3. Середня освіта та студенти . .	20
4. Лікнеп	3
Разом	89

За статтю:

Чоловіків	53
Жінок	36
Разом	89

Таблиця показує, що в попиті на перекладну белетристику на першому місці стоїть „інша“ молодь; комсомольці та робітнича молодь поступаються перед цією групою. Щодо попиту на російську белетристику дореволюційного періоду та на класиків російських, то тут робітнича молодь веде перед.

Поміж авторів, яких найбільше питають, група письменників типу Еренбурга й О. Толстого посідає дуже незначне місце.

У дорослих читачів картина попиту на письменників вищезазваних груп трохи інша. Робітничий читач дорослий відстає в попиті на всі ці групи письменників, і скрізь іде після службовців та „інших“. Найбільше він вимагає перекладної белетристики й російської пореволюційної.

Класиків дорослий робітник вимагає мало.

Попит на українську літературу має зовсім інший характер. За тиждень попиту було названо щось із 40 різних авторів, причому менше, як по 5 разів вимагали 25 авторів. Автори, яких мало вимагають, — це переважно автори сучасні. Найбільший попит — на українську класичну літературу.

Із сучасних українських письменників більш-менш постійно вимагають Хвильового, Вишню, Косинку та Слісаренка (за тиждень маємо від 4 до 6 вимог на кожного).

Щодо авторів, яких найбільш вимагають, маємо:

1. Винниченко	104	5. Нечуй-Левицький	45
2. Франко	75	6. Панас Мирний	37
3. Коцюбинський	63	7. Марко Вовчок	32
4. Грінченко	61	8. Шевченко	28

Розглядаючи попит на українську книжку у дорослих і молоді окремо, маємо:

Молодь:

1. Винниченко	50
2. Франко	37
3. Коцюбинський	37
4. Грінченко	29
5. Панас Мирний	21
6. Нечуй-Левицький	21
7. Шевченко	18
8. М. Вовчок	14

Дорослі:

1. Винниченко	54
2. Франко	37
3. Грінченко	32
4. Коцюбинський	26
5. Нечуй-Левицький	24
6. М. Вовчок	18
7. П. Мирний	16
8. Шевченко	10

На першому місці в обох групах іде Винниченко, на другому — Франко. Коцюбинського більше вимагає молодь. Грінченка — більше дорослі. Менше молодь вимагає М. Вовчка, дорослі — Т. Шевченка.

На українську літературу попит сконцентрованіший, ніж на російську. Це пояснюється тим, що українських авторів далеко менше. Чому читач більше вимагає українських класиків, ніж сучасної української літератури, а в російській літературі навпаки? Це можна пояснити трьома моментами: поперше, українські класики стали приступні масовому читачеві тільки після революції, і читачівська маса за 10 років ще не засвоїла їх; подруге, нова українська література ще не досить багато дала солідної літератури (грубих романів), а читача найбільше приваблює солідна книжка, — мініатюри його не задовольняють; потретє, читання української белетристики великою мірою зв'язане з українізацією, для якої потрібне знання історії української літератури в її кращих, класичних зразках.

Кінчаючи питання про попит на белетристику, треба зупинитись на факті величезної кількості цього попиту. Не маючи даних, щоб з'ясувати причини його, а через те не маючи змоги вказати, як урегулювати, спинимося на другому питанні.

Основне читання всіх читачівських угруповань — це белетристика: бібліотека не може та й не повинна ставитись байдуже до її якості. Задовольняючи цей основний попит читача, бібліотекам треба розпочати активну роботу коло белетристики по бібліотеках, пильно добирати її, абсолютно не купувати порожньої та шкідливої літератури типу „Мошей“ Каліннікова, не виставляти на вітрину та підручний стіл літератури, якої бібліотека не могла б на свою відповідальність рекомендувати читачам. Варто було б також звернутись до відділу друку або безпосередньо взяти питання в пресі про те, щоб вона не здіймала зайвого галасу навколо книжок художньо або ідеологічно шкідливих для масового читача. У методичній літературі Політосвіти варто було б взяти питання про небажаність літературних судів, диспутів та інших видів масової роботи над непридатними творами, бо це є агітація за непридатну літературу. Навпаки, треба підсилити масову роботу над агітацією та пропагандою кращих творів літератури. Переходячи до попиту на інші відділи, варто зазначити, що по 3-му та 9-му відділах — великий попит на книги з історичного матеріалізму (Бухарін), історії КСМ (з'їзди), з політекономії (Богданов, Любімов, Дашковський), історію праці (Тюменєв), про опозицію (Риков, Сталін, Молотов, Ярославський, Бухарін, Томський), з суспільствознавства (Вольфсон, Ярославський), історії (Покровський).

З творів В. І. Леніна найбільше вимагали „Государство и революция“, „Империализм, как новейший этап капитализма“, статтей про II. Інтернаціонал, „Революция 1905-го года“.

У 6-му відділі — найбільший попит на книжки про радіо, а також на підручники застосовної механіки, електротехніки й т. ін.

Ще кілька зауважень про характер попиту.

Вище ми зазначили, що часто читач, вимагаючи книжки, вказує основні ознаки її або автора та назву, або тільки автора, чи назву, нарешті — питання, на яке має відповісти книжка. Часто попит має невиразний характер: вказується мета, для якої потрібна книжка, або найзагальніші ознаки (мова), або форма твору і т. і. Часто трапляється невизначений попит такого типу: „щось веселе“, „якийсь роман“, „щось із українського“.

Аналіза попиту показує, що різні групи читачів дають різний відсоток невизначеного попиту (див. табл. на стор. 187).

З цієї таблиці видно, що найбільше невизначеного попиту в молоді, особливо „іншої“; робітнича молодь та комсомольці за кількістю невизначеного попиту стоять трохи вище, далі йдуть робітники. Найменший відсоток невизначеного попиту дає група учнів, після неї група службовців, далі „інші“. Жінки майже у всіх групах дають більший відсоток невизначеного попиту проти чоловіків. Тут якраз величезне поле для впливу бібліотекаря, — його справа вкласти потрібний зміст в невизначений попит.

Характер попиту.

	Робітники		Службовці		Учні		Інші		Робітники та комсомольська молодь		Інша молодь	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
В абсолютних цифрах:												
Визначений	901	253	403	241	381	242	559	890	516	121	496	492
Невизначений	136	41	22	14	14	16	33	102	73	27	121	98
Разом	1037	294	425	255	395	258	592	—	689	148	617	590
В відсотках:												
Визначений	89,89	86,06	94,83	94,48	96,46	93,8	94,46	88,71	87,61	81,07	80,39	83,25
Невизначений	13,11	13,94	5,17	5,52	3,54	6,2	5,54	11,29	12,39	18,93	19,61	16,75
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Задоволений та незадоволений попит.

	Робітники		Службовці		Учні		Інші		Робітники та комсомольська молодь		Інша молодь	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
В абсолютних цифрах:												
Задоволений	798	227	338	193	331	209	508	851	449	104	535	509
Незадоволений	239	67	87	62	64	49	84	140	140	44	82	82
Разом	1037	294	425	255	395	258	592	991	589	148	617	591
В відсотках:												
Задоволений	76,96	77,21	79,53	75,69	83,80	81,01	85,82	85,88	76,24	70,28	86,71	86,13
Незадоволений	23,04	22,79	20,47	24,31	16,20	18,99	14,18	14,12	23,76	29,72	13,29	13,87
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Зупинімось, нарешті, на питанні, поскільки бібліотека задовольняє читачівський попит. Хоч різні читачівські групи бібліотека задовольняє різно, але, загалом беручи, задовольняє більшість попиту від 70,28 до 86,71⁰/₀. З доданої таблички видно, що бібліотека порівнюючи мало задовольняє попит робітничої молоді та робітників, особливо жіночої частини робітничої молоді. Найбільш задоволено попит „іншої“ молоді та взагалі „інших“.

Розмір доповіді не дозволяє дати детальнішу аналізу матеріалів попиту. За детальнішого розгляду ми можемо з'ясувати не тільки кількісний характер вільного та невільного, визначеного та невизначеного, задоволеного та незадоволеного попиту, але й його якісний склад.

Ці матеріали показали б нам не тільки читача, а й бібліотеку й бібліотекаря. Отже, аналізуючи попит під впливом рекомендації бібліотекаря, вітрини, підручного стола, ми мали б змогу дістати характеристику керівництва читанням з боку бібліотекаря. Аналіза матеріалів незадоволеного попиту визначила б шляхи комплектування бібліотек і т. і.

Але таке детальне розроблення можна буде провести вже над дальшими матеріалами попиту, який 1927/28 року збиратимуть планово протягом шести місяців (один раз на місяць) по всіх київських бібліотеках та політосвітніх бібліотеках київської округи.

Спроба провести записування попиту в масовому масштабі показала, що запис попиту, як дослідження на вибір, є метод приступний для більшості бібліотек, він є простий, не вимагає від них особливого напруження, не вимагає від бібліотечного персоналу особливої кваліфікації. Спроба ця показала, що з матеріалів його можна зробити низку певних висновків; вони характеризують читачівську масу, а також і те, як обслуговує її бібліотека та бібліотекар.

ПРОБЛЕМА ВИВЧАННЯ ЧИТАЧА В ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА В КНИГОЗНАВСТВІ.

(Тези до доповіді в Кабінеті читачівства УНІК'у).

1. Важливість питання.

1. Значіння теорії та історії читачівських сприймань як для літературознавства, так і для книгознавства. Геннекен, Куммер, Белецький, Сакулін, Кубіков, Серафимович та інші. У галузі книгознавчій — Рубакін, Рівлін, Куфаєв, Хлебцевіч, Ан-ський, Клейнборт, Фрідьева, Шнеерсон та інші.

„Щоб якнайкраще подати думку про художню природу твору, конче потрібно поруч з художньою об'єктивізацією творчого суб'єкту, тобто поруч з творчим актом письменника, вивчати „творчу суб'єктивізацію художнього об'єкту, тобто процес сприймання від слухача або читача. Крім того, проблема читача важлива ще й з соціологічного боку, як колективний момент літературного життя, отже, як вияв соціологічної природи літератури“ (П. Н. Сакулін). „У розумінні суто літературному й соціальному питання про читача має щонайпершу вагу“ (П. Н. Сакулін „Синтетич. постр. історії літератури“).

„Практична потреба вивчення інтересів читачів, що в наш час так зростає, вивчення впливу книжки, раціональних методів читання книжок, газет і т. ін.,—владно примушує почати теоретичне дослідження й обґрунтування процесу взаємодіяння, що відбувається в книзі і через книгу поміж автором та читачем, взаємодіяння слів та думок автора і слів, думок та вчинків читача“ (Куфаєв „Книга в процесі обшчення“).

2. Постава питання.

Чотири напрями в історично-літературному вивчанні:

І. Напрям публіцистичний.

Куліш і покладений від нього початок літературної критики та історії української літератури. „Огляд української словесности“, „Характер і завдання укр. критики“, „Простонародність в українській

словесності“, взагалі критичні статті та „Листи“ з журн. „Основа“ (1861 — 62 р.р.). Проблема читачівства в публіцистичному освітленні. Спроби Куліша, Костомарова та інш. видавати українську художню літературу й українські наукові книжки. Етнографія, як головне джерело вивчення народу й читачівських інтересів. На Україні, крім Куліша,—Ів.Франко, Драгоманов, Алчевська, Б. А. Грінченко. У Росії—Добролюбов, Пісарев, Михайловський, Л. Толстой.

II. Напря́м естопсихологічний.

Естопсихологічний метод вивчення літератури. Геннекен („Спроба будування наукової критики“). Обопільна робота автора та оточення (читачів) утворює рух літератури.

Потреба естопсихологічної аналізи для художніх творів. Аналіза складових частин твору; психофізіологічна гіпотеза про автора-творця твору й, нарешті, вивчення твору, як відзеркалення тих, кому цей твір подобається.

III. Нау́ка Потебні та його послідовників.

Наука Потебні та його послідовників про засвоєння художнього образу й про „співтворчість“ читача. Проблема уявлюваного бесідника. Потебня. Овсяніко-Куліковський, Горнфельд, Белецький. Література — це завжди усвідомлюваний або неусвідомлюваний діалог поміж автором та присутнім в його думці більш чи менш певним бесідником.

Проблема читача з цього погляду насамперед є проблема „уявлюваного бесідника“, засоби виявити цього „уявлюваного бесідника“. Вивчення діалогічного моменту в творі: а) безпосереднє звертання до читача, б) поєднання себе з читачем; в) протиставлення свого погляду іншим; г) посилення на загально-відомі (авторові й читачеві) факти й події, г) підкреслювання, навмисність, що їх розраховано на звичку до тієї або тієї літературної традиції тощо.

Типи читачів за Белецьким (один з можливих типів „бесідників“). Питання про аналізу книжки при настановці на бесідника (діалог, живе слово й кліше; стилізація, засоби впливу, вольовий спосіб у творі й т. ін.). Питання про вивчення читачівських інтересів. Засоби збирання читачівських свідчень (тираж книги, кількість видань, відгуки по мемуарах тощо).

IV. Соціологічний напрям.

Соціологія літературних читачівських смаків. М. Левідов (зб. „Пролетариат и литература“ ГИЗ 1925), Зелінський К. („Книга, рынок и читатель“ Леф 1925 № 3-7), Кубіков І., Бек А., Воронський А. К. та інші. Питання про клясове сприймання літературних творів. Питання про „загально-людські“ літературні твори. Еволюція тлумачення художніх творів: нові образи письменників-клясиків у свідомості читача нашого часу.

3. Постава питання в бібліології, зокрема в бібліотечній і видавничій справі.

П'ять напрямів у справі вивчення читачівства:

- 1) публіцистичний метод (Алчевська, Пругавін, Ан-ський, Клейн-борт, Рубакін, Шафір).
- 2) Етопсихологічний напрям — Рубакін р.р. 1913 — 1922.
- 3) Бібліологічна психологія 1922 р.
- 4) Вивчення читачівських інтересів.
- 5) Психоаналітична теорія читачівства.

Порівняння історико-літературних та бібліологічних методів. Значіння бібліологічної психології за Белецьким, Сакуліном. Збігання методів „вивчення читачівських інтересів“ — з „соціологічним напрямом“. Потрібно вивчати не „уявлюваного бесідника“ і не тільки в бібліопсихологічному аспекті, а вивчати книжку, вивчати читача, до того ж клясифікацію книжки й клясифікацію читачів провадити засобом установалення соціології читачівських літературних смаків, обмеження сумарними психологічними поняттями, вивчення поведінки читачів.

ВИВЧАННЯ ЧИТАЧА В АМЕРИЦІ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ.

Проблема вивчання читача у нас є одна з головніших; не розв'язавши цього питання, не можна ні комплектувати бібліотеку, ні працювати з читачем; видавництва, письменники чекають від бібліотекарів даних про вимоги читача, його інтереси. Різні засоби, починаючи від звичайних бесід 1—2 хвилини і кінчаючи організованими конференціями читачів, допомагають визначити обличчя нашого читача.—Чи можна вважати за достатнє те, що ми маємо? Безумовно, ні: вивчання читача в нас іще на початковій стадії, у нас покищо списані деякі засоби, зібрана сировина, але немає цілком конкретних матеріалів, на підставі яких можна було б зробити й певні висновки щодо роботи з читачем у бібліотеці.

Цілком зрозуміло, що 3 книжечки: 1. Елеонора Е. Ледбеттер—Польські емігранти та їхнє читання (Eleanor E. Ledbetter. The Polish Immigrant and His Reading) вид. 1924 р., 2. Мей М. Світ—Італійські емігранти та їхнє читання (May M. Sweet. The Italian Immigrant and His Reading) вид. 1925, 3) Алексіос Алісон—Грецькі емігранти та їхнє читання (Alison B. Alessios. The Greek Immigrant and His Reading) вид. 1926 р.—привернули до себе нашу увагу, надто, що вивчання читача за національною ознакою в нас не провадиться, а в обставинах України та й цілого Союзу це питання гостро стоїть перед усіма робітниками книги.

Усі ці 3 книжки вийшли в Чикаго накладом американської бібліотечної асоціації з передмовою голови комітету роботи з народженими за кордоном.

Е. Е. Ледбеттер у передмові до книжки про роботу з італійськими емігрантами так освітлює завдання цих книжок:

„Щоб роботу в суспільстві було правильно організовано, треба перш за все знати членів цього суспільства, їхні інтереси та життєві звичаї. Коли суспільство та бібліотекар дійсно з одного соціального кола—це знання інстинктивне, остільки воно є частина всього, що майже випадає з поля зору, як чинник бібліотечної роботи. Але коли частина суспільства є емігранти різного культурного рівня, різного соціального ґрунту, з різними інтересами та

звичками думати, тоді бібліотекар може досягнути успіху, лише вивчаючи групу, впливи, які мінімально зформували її, та можливості щодо контакту в її поточному розвитку. Кожна расова група є окрема проблема, як і кожний індивідуум всередині групи. Ця серія брошюр про бібліотечну роботу з народженими за кордоном є спроба підбити підсумки роботи настільки успішної, що її досвід варто використати й іншим“ („Італійські емігранти та їхнє читання“, стор. 5).

У другій передмові Ел. Ледбеттер каже: „Повно обслуговувати суспільство є мета прогресивної громадської бібліотеки; кожному треба дати книжку, якої він потребує—і яку він зможе використати. Треба дати відповідну книгу у відповідний час—і дати тому, хто її дійсно потребує. Це завдання може виконати тільки той бібліотекар, який добре знає суспільство, його актуальні потреби, його можливі читачівські інтереси.

Народжених за кордоном треба вивчати особливо пильно. Кожна емігрантська група має свій характер інтелектуальний та соціальний; це робить її індивідуальною, її відокремлює. Культурний рівень у старому світі впливає на те, чого можна досягнути в новому. Характер роботи визначає кількість вільного часу для читання. Соціальна організація являє собою перепсну або допомогу, зважаючи на метод зближення.

Майже в усіх випадках бажано придбати книжку рідною мовою місцевої групи. Частина емігрантів ніколи не може навчитися читати легко англійською мовою; всі читачі емігранти легше захоплюються історією чи чимсь характерним із їхньої рідної літератури. Бібліотекарі звичайно купують книжки французькою, німецькою, еспанською й італійською мовами для читачів, що вивчають ці мови задля їхньої культурної цінності. Але ж так само треба зберегти культурні цінності чехів, поляків, румун, литовців і інших народів. Кожна з цих літератур має відмінні вартості й кожна окремо характеризує розумові якості даного народу.

Географічне положення, що було за великий чинник нашого розвитку як нації, утруднило нам контакт з мовами та літературами інших народів, тим часом як це знайомство з різними культурами є невідмінний складовий елемент у вихованні кожного європейського школяра. Отже, велике наше неуцтво й труднощі в роботі бібліотечних робітників, які працюють з народженими за кордоном, залежать від того, що ми мало знаємо даний народ і ще менш його літературу.

Цю серію брошюр приготував комітет роботи з народженими за кордоном для відповідного керівництва й допомоги. У кожній брошюрі є думка опублікувати характеристику расової групи, виявити, що впливає на її сприймання бібліотечної активності, та на її можливості й труднощі на шляху до читання, до книжок; показати, які засоби треба знайти для зв'язку з такими групами; дати

загальну інформацію про їхню літературу, дати певні списки її, та вказати методи, як її добрати та придбати“ (Польські емігранти, стор. 3—4).

Такі завдання стоять перед книжками, що ми їх розглядаємо. Щоб ознайомитися з ними та зробити деякі висновки, проаналізуємо кожну окремо:

Елеонора Ледбеттер, голова Комітету АЛА для роботи з народженими за кордоном, бібліотекар Бродвей відділу публічної (общественной) бібліотеки в Клевеленді. 1924. Польські емігранти й їхнє читання. Чикаго, америк. бібліотеч. асоціація, стор. 39.

Зміст:

Передмова. Польські емігранти і їхнє читання. Церква. Парахвіяльна школа. Польська преса. Польський темперамент. Перша візита до бібліотеки. Що читають. Польська література. Видавці, видавництва й способи купування. Американські видавці й продавці. Друге покоління. Рекомендаційний список літератури для початкової збірки польською мовою: Белетристика. Мови. Словники. Біографії. Застосовні знання. Історія Сполучених Штатів, закони тощо. Польська історія. Подорожі. Література. Переклади з інших літератур.

Знайомство з польським читачем Елеонора Ледбеттер починає з вивчення минулого польського народу, його національного характеру й попередніх обставин життя в Європі. Усе це повинен знати бібліотекар для роботи з польським читачем, і підвалини для цього знання можна зміцнити дуже близьким бібліотекареві способом — друкованим словом (стор. 5). Тут подається список книжок з історії красного письменства. „У них — додає Ледбеттер — бібліотекар знайде й відомості про минуле і розуміння життя родини. Також треба знати про розподіл поляків на 2 політичні партії в Америці: 1) польське національне об'єднання і польська римсько-католицька спілка; 2) комітет національної оборони. Члени першого — консервативні, членів другого „обвинувачують“ у тому, що вони антиклерикали й соціалісти. На думку американського бібліотекаря, ці дві партії працюють над відбудуванням нової Речі Посполитої, тільки без співробітництва, і тому бібліотекареві треба зв'язатися з кожною окремо. На цьому й закінчується знайомство з політичним вивченням польських читачів.

Щоб польський емігрант почував себе гарно в бібліотеці, треба знати елементарні правила вимовляння польських слів, хоч які вони бувають важкі: коли прізвище емігранта вимовляють як слід, — це є доказ, що він тут не чужий. Взагалі знайомитися треба через реальний контакт — бібліотекар повинен цікавитися як добрий друг, а не як фахівець-дослідник. Треба відвідувати та спостерігати місцевості, де вони живуть; це багато дечого освітлює; треба зайти до крамнички, ніби розпитати про дорогу, й поговорити там де-

який час і просто через ввічливість запросити до бібліотеки. Такі екскурси абсолютно потрібні, щоб уявити собі умови місцевості, щоб притягти читача до користування книжкою й бібліотекою.

Як повітря та вогкість більше змінюють обличчя землі ніж землетруси та інші катастрофи, так і персональне знайомство з емігрантами більше впливає, ніж масові зібрання та оркестри духові, хоч і ці способи мають також певне значіння. Для масового наближення читача до бібліотеки, бібліотекареві треба звернутися до церкви, преси й школи. Через ксьондза можна впливати й на парахвіян, але, правда, польське духівництво іноді не знає функцій і характеру бібліотеки; йому здається, що всі книжки там „фривольні або матеріялістичні“. Отже, треба привести їх до бібліотеки, показати склад книжок і методи роботи, коли ж цього зробити не можна, треба надіслати список книжок або книжки, які вони добре знають. Бо ксьондз легше може настроїти свого парахвіянина проти бібліотеки, ніж протестанський пастор, який не має стільки авторитету і не відчуває себе в силах, щоб заборонити відвідувати бібліотеку.

Такт і дипломатія особливо важливі тоді, коли в парахвіях є власні бібліотеки. Тоді, удаючи, що публічна бібліотека тільки доповнює її, провадять роботу так, щоб ці власні бібліотеки втратили значіння. І дійсно, під час війни частину таких бібліотек надіслано було до польської армії, бо публічна бібліотека цілком задовольнила попит.

Американський бібліотекар використовує і парахвіяльну школу через сестру-вчительку, допомагаючи їй піднести свою кваліфікацію й допомагаючи вчитися вдома через курси хатнього навчання. Авторитет бібліотеки підноситься тоді високо, ця допомога має вплив і на інші міста — один орден переказує другому про свій зв'язок з бібліотекою. Преса є один з важливих засобів зв'язку з читачем, треба вивчати польську газету, давати матеріал для статтів або й готові статті, які там перекладають. Така спільна робота дає великі наслідки. Нема чого боятися й критики роботи бібліотеки, бо така критика показує інтерес; далеко гірше, коли бібліотеки не визнають, не цікавляться нею.

Польський темперамент. Отож емігранта-читача бібліотекар притягує 2-ма засобами — через персональне знайомство з окремими емігрантами й через церкву, школу, пресу. Як же поводить бібліотекар з новим читачем-поляком: „Середній польський емігрант усього боїться, нікому не довіряє. У Старому Світі він посідав нижче місце й йому це давали відчути. Він ніколи не подорожував, він мало має знання. Величезне зусилля, щоб переїхати до Америки, виснажило тимчасово його ініціативу. Він залишається в польській колонії, щоб мати навколо себе оточення якнайподібніше до колишнього, на батьківщині, оскільки це можливо, звичайно. З цієї причини він дуже поволі ознайомлюється

з американськими установами. Скромність та покірливість мають у собі елементи симпатії, і треба крізь захисну маску байдужості або брутальності вміти бачити його дійсну вартість (стр. 13). Так малює бібліотекар обличчя емігранта й робить певні висновки щодо роботи з ним:

1) бібліотечна атмосфера повинна бути насичена приязню, гостинністю, доброзичливим інтересом, 2) не повинно бути ніяких формальностей для входу у бібліотеку; 3) відповідний сторож з увічливими манерами, спостережливий, одразу відчує в боязкому відвідувачеві чужоземця, що вперше приходить до бібліотеки й запрошує його, якщо бачить, що емігрантові не достає сміливості зайти. Запитання для реєстрації треба скласти дуже уважно. Ніколи не слід питати „які літери у вашому прізвищі“, бо поляк не звик розкладати на літери, іноді тільки можна сказати: „Мабуть хочете написати самі“. І коли такий читач, залишаючи бібліотеку, говорить „на добраніч“, йому треба відповісти так само ввічливо.

Польські емігранти дуже скромні та боязкі; тому найкраще вводити їх до бібліотеки не поодиноці, а групою. Найкраще, коли групу приводить вчитель вечірньої кляси, який дозволяє використати своє ім'я для доручення і який є присутній під час вибору книжок. У Клевеленді вчитель добровільно віддавав свій вечір роками, аж поки відділ освіти не впевнився в повній доцільності такого відвідування на один вечір під час навчального року. Підпис учителя треба використати; звісно, це не для грошової відповідальності, а тільки для засвідчення даних. Але ризик утратити книжку — дуже невеликий, бо вечірню клясу відвідують найсерйозніші особи; вони цілком відповідають за себе і є свідомі своїх зобов'язань. Бібліотечні правила мають бути написані польською мовою, вони мають бути найкоротші й так пристосовані, щоб книжку можна було одержати того ж дня. Успіх такого відвідування в тому, щоб кожний учень кляси взяв одну англійську книгу для навчання та одну польську для читання на дозвіллі і щоб частина кляси відвідувала бібліотеку в той самий день (тижня) протягом місяців. Такого методу групового відвідування та групового запису можна вжити з кожною з організацій, треба тільки для цього забезпечити відповідний дозвіл правління через членів, які вже читають і хочуть ужити персонального впливу, щоб зорганізувати це відвідування. Найкраще надіслати писане запрошення від бібліотекаря, офіційно адресоване зборам організації й офіційно прийняте. Таке запрошення більш вражає польське почуття, ніж просте звертання: „Приходьте до бібліотеки“. Природна гідність польського характеру вимагає певних формальностей у взаєминах, і іноді брак цього поважного ставлення до них спричиняється до того, що запрошення залишається без відповіді. Середній польський емігрант завжди чув у себе, що він нижчий за всіх. В Америці він дізнається, що й він може вчитися, але, працюючи 12 годин на день, напівголодний,

два тижні ведучи роботу вночі, він абсолютно не може відвідувати шкiл i запрошує приватного вчителя, який приводить його до бiблiотеки i з яким він вперто вчиться. Його самолюбство росте, він хоче написати про свій успіх до Старого Світу й запрошує польського вчителя. Поволі він почуває себе рівним з усіма, але поки він не почуває себе рівним, треба додержувати певних формальностей, бо недодержування їхне припустиме тільки поміж рівних. Треба пам'ятати, що перед формальним запрошенням дуже важливо підготувати ґрунт, поговорити індивідуально з кількома впливовими членами, щоб вони підтримали запрошення на засідання. Коли група приходить, треба її прийняти гостинно й віддати їй якнайбільше уваги. У цей день треба виконувати найменше іншої роботи й звільнити бiблiотеку від постійних читачів, щоб найповніше обслужити нових відвідувачів. Старі читачі розуміють добре, в чому справа, й охоче зменшують свої вимоги на цей вечір.

Що читає польський емігрант. Відвідування бiблiотеки не досягає мети, коли в бiблiотеці немає книжок, написаних польською мовою, — бо їх вимагають, поперше, щоб читати під час відпочинку, а подруге, тому, що вони є зрозуміліші для навчання. У поляків це прагнення до рідної мови дужче через те, що колись Росія та Німеччина забороняли їм учитися та розмовляти польською мовою. Треба показати, що американці шанують польську мову, захоплюються польською літературою, цим можна знищити опозицію. Перевага англійської мови така велика для емігранта та для його дітей, що вони її опанують, тільки треба через добре поводження з ним зруйнувати цей психоз Старого Світу, — надто, що польська література заслуговує на те, щоб посісти певне місце поруч інших літератур.

Автор подає коротенький нарис польської літератури, називає головні твори, а також книжки, на які є найбільший попит. Це — 1) історичні романи, 2) бiблiя, 3) мандрівки, 4) життя святих (подаю в тому ж порядку, що у книжці *Д. І.*). Порівнюючи польського читача з американським, автор зазначає, що перший читає більш, але як і середній американець вимагає найбільше романів та оповідань.

Останнє питання в розгляданній книзі — про читання другого покоління. — Через низку причин (переслідування мови, ідентифікацію мови, національності та релігії) польська дитина читає більш польською мовою, ніж діти інших емігрантів своєю рідною мовою, але взаємовідношення мов тут інше: тим часом як дорослий емігрант читає англійську книжку для навчання та інформації, а польську для розваги й відпочинку, його дитина, навпаки, читає англійську книгу для відпочинку й розваги, а польську — для культури та для роботи в їх асоціаціях.

На підставі вивчення читача протягом років праці в Клевеленд-

ській бібліотеці складено списку літератури, який потім перевірено в Варшаві й погоджено з повноважним представником Польщі в Сполучених Штатах. Художню літературу за цим списком треба придбати для будь-якої навіть найменшої бібліотеки, щодо інших відділів, то кожна окрема бібліотека має їх самотійно скласти, очевидно автор, рекомендуючи робити так, має на увазі місцеві умови.

Склад книжок у цьому списку:

Біблія	1 кн.	Польська історія	5 кн.
Художня література	15 „	Подорожі	3 „
Мови	2 „	Література (поезія, драма, листи й літер. документи)	8 „
Збірник пісень	2 „	Переклади з інших мов	80 „
Життєпис	7 „		
Хатнє господарство	3 „		
Історія та право Ам. Штат.	9 „		

Який характер має ця література? До кожної книжки додається коротенька анотація; на підставі їх можна схарактеризувати кожний відділ.

Художня література:

Польща перед повстанням	4 кн.	Побут Польщі	2 „
Доба Наполеона	2 „	Життя селян	3 „
Історія Польщі	4 „	„ робітників	1 „
Хрестоносці	3 „	„ студентів	1 „
Війна	2 „	„ артистів	1 „
		„ жінки	1 „
За формою. — Історич. романів			2
„ характером. — Фантаст.			3
„ „ — Гумор			3
Бібліотек. характ.: Легкі			1
Особл. подоб. жінкам			1
Популярні			11
Художньо цінні			2
Коротенькі оповідання			4

М о в а — добираються книжки для вивчення англ. мови — граматики, словники, збірники пісень для дітей, збірник патріотичних і народних пісень під назвою „Еще польська не згінела“.

Б і о г р а ф і ї: Костюшко — 1, Життя святих — 2, Біографії царів і героїв — 2. Міцкевич (поет) — 1, Матейко (артист) — 1, Петр Скарга великий й пророк та священник) — 1.

(Хатнє господарство: куховарська книга 1
догляд дітей 1

Історія	Сполучених	Історія	4	} Права й освіта громадян в Америці.
Штатів:		Право (громадський катехізис)	3	
		Початкова школа для дітей	1	
		Інститут для жінок та дівчат		

Польська історія — коротка історія з книжки про повстання. Цікава характеристика письменника Сливінського: „Це письменник з великим хистом і його книги читають як роман“.

Мандрівки різноманітні — про Індію, про Африку, про різні краї, про різних людей і богів.

Література. Термін цей узятो на визначення драм, поезій, листів письменників.

Цікаво розглянути відділ перекладних книжок — дуже численний, у якому маємо кращі твори всесвітньої літератури — Сервантес, Данте, Діккенс, Гете, Гамсуна, Гюґо, Ібсена, Метерлінка, Лондона, Шіллера, Свіфта, Толстого, Шекспіра й т. д.

Щоб уявити собі краще роботу з книгою американського бібліотекаря, наводимо кілька прикладів анотацій.

„Мнішек Гелена. Дуже популярна авторка без літературної вартости, але приймовна й дуже улюблена серед жіноцтва. Її твори люблять усі — особливо жінки“.

„Корчак Януш — Король Мацюсь на відлюдному острові. Книга подобається дітям і дорослим“.

Крім ставлення читачів до книги, автор переказує зміст книги, наприклад „Гловацький (Прус) — Аванпост. Історія польської сільської родини, що жила близько німецького кордону й захищала свій неродючий ґрунт проти німців“.

„Грушецький. За тисячу років Для мільйону. Кроти (з життя польських рудокопів). Популярний письменник; твори його — з доброю тенденцією, але літературний хист невеликий“.

Як бачимо, поруч з змістом подано характеристику автора. Цікаво схарактеризовано Жеромського: „Його літературна вартість дуже висока й частина його книжок міцно вплинула на розвиток польської думки, але деякі твори не бажано мати для загального вжитку в громадських бібліотеках“ (стор. 19).

Окремим творам автор дає таку оцінку:

„Жеромський — Люди бездомні. Ця книга має велике значіння для польської літератури й історії польської політичної думки. Бездомні — це заслани патріоти, які офірували свій дім за роботу на користь загалу. Його ж — Вітер з моря. Останній твір, виспіває любов поляків до Балтики, доступ до якої вони знову здобули“.

Дуже підкреслює „аполітичність“ американського бібліотекаря така анотація: „Малачевський Євген — Кінь на горбі. Одна з

найважливіших післявоєнних книжок, яка описує конфлікт між поляками та більшовиками; написано з великим хистом та високо морально“.

Ми докладніше переказали зміст першої книги, бо: 1) вона характерна для двох інших, 2) авторка є голова комітету для роботи з народженими за кордоном і її погляди, безумовно, вплинули й на виклад цих книжок.

Мей Світ, бібліотекар Клевеляндської бібліотеки. Італійські емігранти та їхнє читання. Чікаго, американська бібліотечна асоціація 1925, стор. 64.

Зміст: Передмова.

Італійський емігрант та його читання.

Що читає італієць.

Сучасна італійська література. Підвалини — знання Італії.

Сучасні умови. Американізація — нагода для допомоги.

Бібліотека, як центр громадського життя. Сердечна злагода.

Точки контакту.

Допомога бібліотекареві.

Купування книжок. Американські книгарні (продавці книжок).

Періодика,

Рекомендований список книжок для початкової збірки книжок італійською мовою — в поміч англійській мові: Релігія. Легенди і фольклор. Географія та мандрівки. Природознавство. Хатне господарство. Здоров'я. Поведінка в житті. Мистецтво. Поезія. Драма, етюди. Історія Сполучених Штатів. Біографія ті автобіографія. Романи. Короткі оповідання для юнаків. Байки.

Італійський емігрант та його читання. Бесіда з італійцями — найпотрібніша, і вони не можуть існувати без неї, а щодо читання „в себе“ (per se), то це є розкіш, яку можна собі дозволити, коли нічого робити. Пам'ятаючи завжди про винятки, треба сказати, що матері дуже неприхильно дивляться на дочку, що читає, замість готувати собі посаг. Багато дівчат читають тільки поки не кінчають школу або одружаться. Часто-густо повертають книгу, говорячи: „Вона не читатиме більш, бо вона заміж виходить“. Поволі це явище зникає — тепер є багато лікарів, адвокатів, учителів — італійців. Цього важко було досягнути: бо вдома інша мова, часто немає культурного ґрунту, традицій, книжок. „Коли дорослий італієць говорить з соромливою посмішкою, що він не вміє читати й писати, це здебільшого не тому, що він нездібний, а через бідність, — бо, замість ходити до школи, він з дитинства працював. Коли він приїжджає в Америку, він приносить величезні жертви, щоб учитися, щоб здобути знання, які поставили б його поруч з його багатіями“. Важко навіть оцінити ролю бібліотеки, яка дає йому найкращі книжки з усіх галузей.

Вимоги дорослого італійця — що читає виключно рідною мовою — цілком виразні, коли він хоче читати для власної втіхи. Біль-

шість італійців з району навколо бібліотеки вимагає „лицарських історій“. Італія є країна мемуарів; італієць любить минуле і його традиції. Навіть діти, коли вони навчаться читати англійською мовою, просять „історії про старі часи“; цього ніколи не зроблять американські діти.

Лицарі — дорогі їхньому серцю. В їхніх очах — загартований завжди перемагає. Вони вимагають страшних оповідань про бійки, вбивства та наглу смерть; вони навіть відчувають відгуки старих хоробрих та жорстких часів Шарлеманя, Цезаря Борджія, Лоренцо Розкішного, Сарацинських лицарів. Вони прагнуть старих оповідань про любов та насильство, про Беатричію Ченчі, Пія де-Толомсі, Елеонору Д'Есте, Люкрецію Борджія. Оповідання про двірських блазнів з безсмертним Бертольдо на чолі, життя бандитів з Мусоліні (не треба змішувати з відомим фашистом) в першу чергу, а також життя святих. Дарма що він малописьменний, він, проте, знає дещо з Данте, Аріосто, Тассо і т. інш.; іноді йому знайоме хоч саме тільки ім'я.

Сучасна італійська література нічого не промовляє середньому італійському читачеві (автор говорить виключно про більшість у районі бібліотеки). Італієць не любить нової літератури, він воліє читати те, що читав раніш. Цьому є дві причини — поперше, йому просто важко читати, і те, що не обтяжує йому розуму, думки, найбільше його приваблює, подруге — європейська література сьогоденішнього дня — невиразна, похмура, чудернацька. Отже, неприступна для малопідготовленого читача. Тільки кількох сучасних авторів: Піранделло, Деледа й інш. можна набувати для бібліотеки, не боячись викликати невдоволення. Деякі автори, що написали одну або дві чудові книги, раптом напишуть так „барвисто“, що це вже не для бібліотечних полиць. Європейська література часів великої війни добре описана у Т. Бріяна „В цій чудовій реалістичній картині професіонал бачить клініку сучасного суспільства, але в його зовнішній аморальності, в об'єктивному вивчанню любощів, пристрастів, характерів є тільки школа для розвитку жадоби в підлітків“.

У розділах про культурний ґрунт, про знання Італії та сучасні умови автор затримує нашу увагу на питаннях культурної ваги Італії в усіх галузях мистецтва, говорить про заслуги в царині публічних бібліотек, підкреслює значіння деяких італійців для американського життя, усе це, щоб викликати почуття симпатії до емігрантів, наблизити американського бібліотекаря до нього. Для тих, хто хотів би краще вивчити цю расу, автор подає низку творів про звичаї, сучасні умови й проблеми (історія Італії та класична італійська література відома — через те, на думку автора, її не варто наводити).

Американізація. Ентузіазм італійських дітей, коли ви звертаєтесь до їхньої національної гордості та любови, — є запорука того, що й до нової країни вони поставляться так

само, але тоді, коли вона дійсно буде їм матір'ю. Але „рідко коли американець не вважає себе за щось вище, ніж чужоземець. Як може чужоземець прийняти американські ідеї, відмовитися від своїх традицій у поведінці, засвоїти чудні звичаї нової країни, коли вона має його за щось нижче. Американізація не впливає на нього, і не дивно, що він вважає за краще жити замкненою групою, в дружньому оточенні, де можна брататися і сваритися — зовсім як удома“.

Завдання бібліотекаря щодо емігрантів полягає найперше в тому, що він допомагає розпорошити неприязнь між вихідцями з різних місцевостей Італії — ця ворожнеча триває ще з часів, коли в Італії кожна маленька комуна була окремою одиницею. Публічні місця для зібрань, клуб або кляса, куди американський лідер може запросити італійців, не відрізняючи — чи то ломбардець, чи сіцилієць, чи неаполітанець, — ось перший крок до повного братерства. Бібліотекар, що є сусіда з італійцями, мусить бути готовий до несподіваних запитань. Він пише багато листів і не менше — перекладає. Чоловіки приходять, щоб виправити цивільні документи, приносять телеграми, які вони скорочують так, що важко уявити собі. Бібліотекарку просять провести жінок до лікаря, щоб бути за перекладача. Вона навідує жінок у лікарні — вони не можуть зрозуміти доглядачок і через це хочуть піти додому; вона намагається заспокоїти їх, зорієнтувати в новому оточенні.

Тут можливості впливати й спрямовувати для бібліотекаря — незчисленні, і хоч наслідки іноді не відразу відчуваються, не треба нехтувати їх. Бібліотекар має величезне щастя інтерпретувати Америку італійцям, Італію американцям.

Бібліотека як центр громадського життя. Перше місце, куди мусить прийти чужоземець — це найближчий відділ бібліотеки. Іноді приходять дитина по свої шкільні книжки. Іноді дорослі люди, особливо жінки, збентежені перед новим незвичайним оточенням і порядками, посилають дітей по книжки; або заходить до бібліотеки хлопець, що допіру приїхав, якого приваблює тепле приміщення. Він сидить у ній, замість ходити холодними вулицями. Спочатку, отже, цілком економічна причина примушує його приходити до бібліотеки. Він виявляє, що йому треба вчитися англійської мови, й він приходить уже до бібліотеки по книжки, а що в бібліотеках бувають кляси англійської мови, він приєднується до одної них. З італійцями особливо треба підтримувати сердечні взаємини, треба здобувати повне довір'я їхнє. Це вимагає великого такту з боку бібліотекаря. Італієць має інтуїцію дитини, він може багато дечого відчути інстинктивно. Отже, треба виявити повну щирість щодо нього, щоб встановити неофіційні товариські взаємини. Нема нічого кращого за безпосередній бібліотечний заклик. Часто-густо книжка, що її затримано, або штраф є привід для відвідування читача вдома, хоч, розуміється, за головну причину має бути не книжка, а намір скористатися з нагоди — познайомитися з

родиною читача. Часто-густо така візита змінює дитину й робить їх далеко ввічливішою. Автор пояснює, оскільки важка є робота з дітьми емігрантів: приїжджаючи до Америки, вони майже ніколи не визнають авторитетів, бо приїхали, мовляв, до вільної країни, цебто можна робити все, що хочуть; труднощі більшають також через велику різницю поміж тим, що навколо нього й основним ґрунтом; велика різниця є поміж поглядами на життя самого бібліотекаря й чужоземців - італійців, з другого. Віддаючи дуже багато уваги питанням про персональні взаємини, автор дуже коротенько — на півсторінці — спиняється на питанні контакту через організації: на першому місці — так само, як і в Ледбеттер, тут стоїть церква, потім різні товариства й наприкінці преса.

Намалювавши картину бібліотечної роботи з емігрантами, автор подає список книг, що допоможуть вивчити італійську мову, й список книг і газет для маленької італійської бібліотеки.

Аналіза книжок (на 38 стор., цебто більш як половина книжки):

Підручники вивчення англійської мови — 10 книжок. Головно словники та коротенькі англо-італійські фрази.

Релігія — 10 книжок. Найперше біблія, 2 різні видання. Автор підкреслює, що мати біблію на полицях обов'язково; 2 кн. — життя святих, Старий й Новий Завіт, життя Христа і Мадонни 5 (як бачимо жадної антирелігійної книжки. *Д. І.*).

Легенди і фольклор — 20 кн. Між іншим „1001 ніч“, про яку бібліотекар пише: „Різні старі казки про лицарів та дівчат, що їх переслідують, казки, які мають у собі чудесні подвиги, і яких увесь час вимагають. Вони, головне, друкувались у Сіцилії, і їх трудно дістати. Літературної вартости вони не мають, але, здається, варто їх купити для малопідготовлених, життя яких похмуре й й важке. Вони потребують романів, щоб утекти на деякий час, хоча б з допомогою старих казок, від важкої реальности в чудову країну чудес і звитяжств“.

Мандрівки та географія — 6 кн. Арктика, Неаполь, Оклендські острови, Палестина, життя емігрантів на пароплаві та інш.

Природознавство — 3 кн. Не варто купувати технічних книг італійською мовою, бо вони не відповідають умовам Америки. Три назви з природознавства. Автор характеризує зміст і автора; про одну з книжок говорить, що хоч вона й псевдонаукова, але має багато ілюстрацій.

Хатне господарство, лік. поради, поведінка в житті — 9 кн. Тут автор дає цікаві анотації: напр.: „Написана ця книга „Честерфілдом Італії“ 1555, читають її як поради для ввічливої поведінки¹“. „Чудові поради для італійських матерів про передпологову гігієну, догляд за дітьми та інфекційні хвороби“. „Автор ганьбить

¹ Della Casa, Gaovanni. Galateo.

провірчування вух у дітей для сережок, а також виступає проти споживання пива та вина матір'ю, що годує дитину"¹. „З німецької. Чудові поради родині для навчання та фізичного виховання молоді — не для юнацтва“².

Мистецтво—6 кн. Багато прекрасних книжок є в Італії (каже автор), але список подається тут тільки дешевих і практичних. І дійсно з 6 книжок—3 про вишивання, 1 пісенник і 2 щоб вивчитися малювати.

Поезія, драма, етюди—42 книж. Найбільше поезії—17 кн., на другому місці драми—12. Найхарактерніші анотації: „Добре знана поема про лицарів і бійки, весела й поважна. Одне з видань ілюстрував Доре“³. „Італійський великий письменник; він не для мас, але мусить бути на полицях. Якщо хто й не може читати, його усякий знає і любить його ім'я“⁴. „Ада Негрі, одна з кращих другорядних поетес, була бідною вчителькою в маленькому селі Італії, коли написала „Пісню про голодну пташку“⁵.

Історія—19 книж. Найбільша хиба в роботі з літературою, не белетристикою, це відсутність покажчика, що робить рекомендаційну роботу кволою й важкою. З 19 кн.—6 книжок про часи після війни, 1—про фашистів, 1—про історію Нової Італії. Анотації коротенькі й нескладні—показують, для кого книжка, про що говорить, чи є ілюстрації, яку добу охоплює.

Історія Сполучених Штатів—10 книж. 5 книжок інформаційного характеру—про Сполучені Штати, 1—порівнює Старий і Новий Світ, 1—написано паралельно італійською й англійською мовами.

Біографії та автобіографії—24 книж. 4 автобіографії (між ними Гарібальді), про різних осіб—10 (одна про розбійників), Гарібальді—3, Колюмб—1, Лінкольн—1, Данте—1, Віктор Емануїл—1, Мікель Анджело—1, Савонарола—1, Мазіні—1. Коротенькі анотації показують, про кого написано і як написано.

Романи—177 книж. Разом оригінальні й перекладні, причому найрізноманітніші анотації: „Життя акторів, що мандрують. Жваве оповідання; багато цікавих подробиць“⁶. „Оповідання про сіцилійське сільське життя. Верга, один з найулюбленіших і популярних письменників Італії, правдиво змальовує сіцилійське сільське життя“⁷. „17 літній юнак в боротьбі з життєвими проблемами терпить невдачу. Трагедія й бесчестя в його родині й розчарування в любові. Він гине. Роман великої вартости для культурного чита-

¹ Valvassori-Peroni, C. Come devo allevare e curare il mio bambino.

² Lhotzky Henrich, L'animo del Fanciullo.

³ Ariosto Lodovico. Orlando furioso.

⁴ Carducci, Giosué. Poesie.

⁵ Garlanda Ada (Negri). Fatalita.

⁶ Verga, Giovanni. Don Candeloro e Ci.

⁷ „ „ Maestro Don Gesualdo.

ча"¹. „Зворушлива історія про чоловіка розвинутого, який офірував себе для сім'ї свого брата-самогубця. Добре і цікаво написано"². „Звичайна любовна історія, яка буде популярна“.³ Як бачимо коротенькі анотації про автора, зміст, цікавість, художність, доступність; часто зустрічаємо таку нотатку — „буде цікаво, особливо для жінок“.

Короткі оповідання — 47 книж. Багато нотаток характеризує не зміст, а якість оповідань. Приклад: „Чудово написані блискучим драматичним автором“, або „Жваві оповідання з життя калабрійських розбійників, сперте на фактах з офіційних матеріалів. Дуже популярні“.

Для юнацтва — 54 книж. Мандрівки, авантюри, коротенькі історії для дітей. До кожної книжки дають 3 — 4 рядки анотації. Напр.: Abba G. C. Storia dei mille. „Популярне оповідання про славетну експедицію Гарібальді, — книжка для дорослих і підлітків. Автор — член експедиції і пише авторитетно“. De Amicis, E. Cuore. „Автобіографія школяра. Італійський класик; хоч щодо почуття він зовсім італієць, проте, оповідання подібне до американських шкільних історій“. Vencivenni, Pdebrando. Cento proverbi del nonno. „Маленькі історії, що ілюструють прислів'я та мудрі приповідки“.

Байки — 18 книж. італійських письменників без анотацій.

Бібліотекар Чатамського відділу Нью-Йоркської бібліотеки. Алексіос Алісон. Греки — емігранти і їхнє читання. Чікаго: Американська бібліотека. Бібліотечна асоціація 1926, стор. 32. Бібліотечна робота з народженими за кордоном.

Зміст: Передмова. Греки емігранти та їхнє читання. Читачівські інтереси. Сучасна грецька література. Расовий ґрунт. Сучасна Греччина. Американізація. Що повинна робити бібліотека. Наближення греків. Підручники для бібліотекаря. Купування книжок. Періодика. Список книжок для бібліотек: Філологія. Міфологія й релігія. Застосовні знання. Мистецтво. Поезія. Література. Біографія. Історія. Белетристика. Мішаний відділ. Юнацтво. Класики.

Передмова цікава тим, що малює характернішу рису грецьких емігрантів: вони не живуть колоніями, а розпорошені по всіх Сполучених Штатах. З передмови дізнаємось й про основну професію емігрантів: торгівля, їдальні тощо.

Коротенька історія еміграції й причини її, характеристика греків з боку поведінки, патріотизму й релігії — такий є вступ до опису їхніх читачівських смаків. Грек-читач любить читати в газеті найперше політичний відділ. Він є відданий історії Греччини. Найменш підготовлені вимагають історичної белетристики. Після цього відділу найбільше питають таємничі й авантурні оповідання.

¹ Zuccoli, Luciano. Le cose piu, Grande di lui.

² De Marchi, Emilio. Demetrio Pianelli.

³ Neera (pseud). Il romanzo della fortuna.

На письменників типу Верна й Дюма є великий попит. Поезію читають, особливо історичну. Люблять і пісні, яких можна знайти в книзі антологій. Подобаються також коротенькі оповідання й драми. Певну кількість відданих читачів приваблюють філософські книжки. Є інтерес і до перекладів з класиків, хоч тут інтерес підтримує більше те, що це „старе“ грецьке, ніж реальне зацікавлення. Книги про Америку та американську історію — улюблені серед них, але цих книг так мало англійською мовою, що переклади конче потрібні. Літні емігранти-греки рідко орудують англійською мовою остільки, щоб читати цією мовою; молоді мають нахил до практичних книжок, їх цікавить історія літератури й природознавство. Щодо англійських романів, то вони їх мало цікавлять, бо 1) читачі надто мало розвинуті, 2) в белетристиці „немає правди“.

Нову грецьку літературу автор характеризує, як оригінальну: вона нагадує перші 100 років існування незалежності Америки. Головні теми — історичні. Дуже мало перекладів англійською мовою. Перекладено багато європейських творів, але знов дуже мало американських.

Минула й сучасна Греччина. Крім характеристики сучасної літератури автор докладно зупиняється на минулому греків. Щодо сучасності, то цей розділ містить бібліографічний покажчик (20 книжок) про життя Греччини: Греччина ХХ віку, побут, церква тощо.

Американізація (на думку автору) є цілком природний процес, що відбувається, не зважаючи на загальне бажання повернути до Греччини.

Що повинна робити бібліотека? Найперше придбати книжки грецькою мовою. Цей крок зараз таки зустрине прихильну оцінку серед греків. Потім бібліотека — особливо по маленьких містах — має стати за громадський центр: треба влаштувати класу англійської мови, драматичні клуби мають ставити в бібліотеці п'єси; треба запровадити години оповідань.

Наближення греків до бібліотеки. Характеризуючи політичні переконання греків, автор говорить 1) про 2 партії — республіканську та монархічну, 2) про політичну чулість, — різниця у переконаннях розділяє друзів і родину, 3) про добре ставлення греків до Америки та американських установ, крім „осіб невихованих або розлючених“. Описано також працю, побут, відданість родині. Зв'язатися з греками можна через духівництво, лікарів, адвокатів або заможних людей — ділків.

Грецька преса співчуває американізації, тому бібліотекар визнає її виховну роль. По великих містах організації юнаків провадять роботу з греками — тут мають вплив вечірні класи й соціальні клуби. Отже, бібліотекар має зв'язатися з цими організаціями. Але чи не найкращий зв'язок поміж бібліотекою та родиною підтримують діти. Як правило, греки приходять до бібліотеки з по-

чуттям збентеження; доступ до книжок — оскільки це можливо — повинен бути легкий, щоб читачі могли обслуговувати себе самі і були позбавлені неприємности виявляти своє збентеження, якщо їм треба звертатися по допомогу до бібліотекаря. Коли вони краще знайомляться з бібліотекою, це почуття проходить; вони тоді стають більш товариськими. Тоді їх знайомлять з правилами бібліотеки (вони ретельно показують, оскільки вони цінять привілеї, що їм дають).

Підручники для бібліотекаря — низка книжок для вивчення грецької мови, про греків в Америці, про емігрантську пресу і т. ін.

Список книжок, що їх рекомендують для бібліотек. Подано його без анотацій, отже, зазначаємо тільки число книг кожного відділу:

Грецька література:

Філологія	6	Історія	7
Мітологія та релігія	5	Романи, повісті, опові-	
Пригоди	2	данья	103
Мистецтво	4	Різні	7
Поезія	14	Для юнаків	13
Література	69	Клясики	22

Наприкінці кілька слів про те, оскільки ці книжки можуть бути цікаві для нас — для радянських бібліотекарів, зокрема українських. Як бачимо, тут є: 1) спроба дати характеристику читача й „нечитача“ за національною ознакою, щоб потім зробити певні висновки для комплектування та притягнення його в бібліотеку; 2) заходи, що їх вживає бібліотекар для цілком певної мети — американізації емігрантів (не можна, звісно, говорити про аполітичність американського бібліотекаря — він свідомий агент капіталізму); 3) методи вивчення читача через спостереження оточення та знайомство з друкованим матеріалом і побутом; 4) серйозне ставлення бібліотекаря до знайомства з мовою та літературою певної національності, з якою бібліотекар працює; 5) практичний напрям вивчення читача і безпосередній зв'язок наслідків цього вивчення з усією роботою; 6) уміння зв'язати бібліотеку з організаціями. Усі ці питання примушують нас знайомитися з характером їхньої роботи, певна річ, відкинувши цілком її зміст, — використати досвід щодо способів притягати читача, зважити їхню пильну увагу до знання мови, літератури і взагалі культурного рівня читача певної національності, нарешті, чулість і обережність їхню в роботі з мало-підготовленим читачем.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКИХ НАРОДНИХ БІБЛІОТЕК НА УКРАЇНІ.

Передмова.

Історія земських бібліотек на Україні потребує довгого й уважного вивчення. Але фактичний матеріал, розкиданий по десятках газет та журналів, по окремих книжках і збірниках, остільки неповний і дуже часто випадковий, що в майбутньому доведеться виконати велику роботу, розшукуючи та збираючи ці матеріали.

Проте, друкованого матеріалу замало, щоб робити з нього наукові висновки. Треба притягти ще й архіви земств губерніяльних і повітових. Інститут Книгознавства вживає перед відповідними органами заходів щодо з'ясування можливостей опрацювання архівів, але ця справа, очевидно, складна й забарна. Збираючи друковані матеріали з історії земських бібліотек на Україні, ми не могли обмежитися лише сухим бібліографічним показником, бо й той далеко неповний матеріал, що ми його здобули, надається до систематизації й до деяких, так би мовити, попередніх узагальнень.

Отже, наша робота є лише спроба усистематизувати бібліографію земських народних бібліотек на Україні.

1. Початок бібліотечної справи.

За початок бібліотечної справи в Росії треба вважати 1830 рік¹, коли міністр внутрішніх справ оголосив обіжника, пропонуючи провінціям містам відкривати „общественныя библиотеки“. Думка ця належить графові Мордвінові, що був тоді головою „Вольно-Економического Общества“. У своїй відозві до міністра внутрішніх справ він писав: „Богатые люди у нас большей частью ничего не читают, а среднего состояния и недостаточные граждане не имеют возможности пользоваться книгами“. І далі: „Учреждение библиотек разовьет дух общественности, откроет сбыт для хороших сочинений по части наук и промышленности и будет эпохой народных улучшений“.

¹ До 1830 року було відкрито імператор. губ. біб-ку в Петербурзі та в Ризі (на кінець XVIII стол.).

У своєму обіжнику міністр внутрішніх справ майже повторює слова Мордвінова. 1831—32 року, як наслідок обіжника, було відкрито 4 публічних бібліотеки в Росії¹. Року 1834 — „Общественную библиотеку“ в Катеринославі. „Вольно-Економическое Общество“ постачало ці бібліотеки своїми виданням в двох примірниках.

Всі ці бібліотеки належали до міністерства внутрішніх справ, а догляд за ними на місці було покладено на комітет, що складався з губернаторів, віце-губернаторів та предводителів дворянства. Кожна бібліотека зобов'язана була щороку подавати звіт до міністерства внутрішніх справ.

До 1834 року цензура не робила особливих утисків бібліотекам і до них надходили всі ті книжки, що були дозволені в Росії. Коли ж року 1834-го дворянство Тамбовської губернії подало уряду проєкта акціонерної громадської бібліотеки, — проєкт цей міністр внутрішніх справ затвердив, але з умовою, щоб каталоги бібліотеки проглядалися цензурою. А через те, що цензура в той час належала до міністерства народньої освіти, то до нього було передано і всі 18 публічних бібліотек, що відкриті були до 1835 року.

Міністерство народньої освіти спочатку ставилося до бібліотек з співчуттям, вважаючи, що вони будуть допомагати релігійно-моральному й патріотичному вихованню народа, а почасти й його освіті. Цього співчуття надовго не вистарчило. Умови життя в той час не могли сприяти розвиткові бібліотечної справи. Відсутність громадського життя, кріпацтво, поголовне неучтво серед суспільности, неписьменність та брак коштів на утримання бібліотек. Через це деякі з бібліотек зовсім було закрито, деякі злилися з шкільними.

У 40-ві та 50-ті роки маємо повний занепад бібліотечної справи. Розвиток почався з 60-их років, коли за цю справу взялося саме суспільство в зв'язку з оживленням у громадському житті, що стало після реформ 60-х років.

Культурні кола тодішньої Росії з захопленням поставилися до справи освіти народа. В пресі, кількість ліберальних органів якої значно збільшилася, гаряче обмірковувалися різні реформи.

1864 року було переведено в життя земську реформу. Земство з самого початку свого заснування накреслило широкі плани щодо позашкільної освіти, а саме — бібліотечної справи, але, на жаль, виконати їх пощастило значно пізніше. На початку 60-их років з ініціативи самого суспільства заснувалися „общественныя“ бібліотеки по провінціальних містах як самоосвітні та культосвітні т-ва.

Земство одразу ж пішло назустріч і почало видавати матеріальну допомогу таким бібліотекам. Тому „общественныя“ бібліотеки почали відкривати не тільки в губерських, але й повітових містах. Крім того, в 60-х роках з'явилися перші народні бібліотеки. Року 1861-го в селі Вязовці Саратовської губернії було від-

¹ На 1839 рік їх було вже до 36. Журнал М. Н. П. 1839 рік.

крито цю першу народню бібліотеку, до якої селяни поставилися остільки з співчуттям, що зібрали між себе на її потреби 39 карбованців. Таким чином потребу в бібліотеках на селі було визнано.

Суспільство зрозуміло, що для освіти народу тільки шкіл — мало, треба відкривати ще й бібліотеки.

Уряд же з свого боку вирішив обмежити їх культурно-освітній вплив, почав визнавати його за шкідливий та „опасный“, а також, щоб мати над ними свій поліцейський контроль, 1867 року, 12. VII височайше повелено:

„Все существующие в городах Россійской Империи городские и общественные публичные библиотеки изъяс из ведомства Министерства Народного Просвещения подчинить ведению Министерства Внутренних Дел по главному управлению по делам печати“.

По цьому „повеленню“ дозвіл на відкриття бібліотек дає місцевий губернатор, що має повідомляти головне управління в справах друку про нові бібліотеки, а також щороку подавати відомості про всі бібліотеки, що існують в губернії.

В 70-ті роки розвиток справи народніх бібліотек посувався швидше, але, не маючи підтримки від просвітніх товариств, не міг розвинутися дуже широко.

У цей час уряд ще більш, ніж у 60-і роки ставиться підозріло до народніх бібліотек, боючись освітньої діяльності земства, як пропаганди „вредних ідей“, що можна бачити з докладу міністра народньої освіти від 27/II—1873 року: „Об учреждении народной читальни при первом Москов. уезд. училище“, в якому між іншим говориться таке: „Народные читальни могут иметь несомненно важное значение в ряду образовательных средств, назначенных для массы, а потому, чтобы обезпечить за ними направление, соответствующее видам правительства и устранить возможность сделать из них орудие для достижения каких-либо чуждых этим видам целей, я полагаю бы учреждение народных читален предоставить исключительно инициативе и ведению Министерства Народн. Просвещения с устранением от этого дела влияния посторонних обществ и лиц“.

Ще в обіжнику 1867 року міністр народньої освіти пояснив, що шкільними бібліотеками можуть користуватися й дорослі, але з тим, щоб книжки видавалися додому та не в години навчання.

З цього обіжника скористувалося земство для поширення народньо-бібліотечної мережі, дивлячись на шкільні бібліотеки, як на бібліотеки й для дорослих. Кількість таких бібліотек щороку збільшувалася, і перехід їх від шкільних до народньо-шкільних, якщо не формально, то фактично — був майже непомітний.

Першу земську спеціально народню бібліотеку заснувало Усть-сисольське Земство Вологодської губернії 1872 року, асигнувавши на її устаткування 250 карб.

Року 1876-го Херсонське повітове земство відкрило по селах 20 народніх бібліотек — це перші земські бібліотеки на Україні.

Кількість бібліотек збільшувалася. Вони відкривалися приватним та громадським коштом за субсидією земств та міських самоврядувань. Це зростання кількості народніх бібліотек не могло не звернути на себе уваги царського уряду, наслідком чого „высочайше“ було повелено від 5 I—1884 р. скласти: „алфавитный список произведений печати, которые не должны быть допускаемы к обращению в публичных и общественных библиотеках, и список книг, которые могут быть дозволены к обращению“.

Цим же „повелением“ міністрові внутрішніх справ було надано право закривати різні публічні, „общественныя“ та народні бібліотеки, читальні, якщо міністр визнає це за потрібне.

А 4 II—1888 року „высочайше“ було „повелено“ переглянути каталоги книжок, що було видано раніш для бібліотек народніх шкіл, і це ще зменшило їх кількість.

Продовжуючи гальмувати розвиток цієї галузі освітньої справи, було видано 15/V—1890 року „Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними“.

За цими правилами відкривати народні бібліотеки-читальні можна було тільки „с разрешения местного губернатора по соглашению его с попечителем учебного округа и местным архиереем“.

Крім того, губернатор мав право закривати бібліотеки в своїй губернії „без объяснения причин“.

Але найнегативніше в цих правилах — це щодо каталога книжок, в який входили тільки книжки, що ухвалив учений комітет „Министерства Народного Просвещения“. Цих книжок була дуже обмежена кількість. На кінець 90-х років народні бібліотеки-читальні мали $3\frac{1}{2}\%$ назв книжок¹, що на той час їх було видано в Росії, а періодичних видань 17%. Безумовно, каталога можна було складати головне з книжок релігійно-морального та патріотичного змісту.

Суворі вимоги адміністрації підбирати книжки за правилами 90 року ставило тих, хто стояв на чолі бібліотек, в дуже тяжкі умови, тому що таких спеціальних каталогів не було (пізніше їх видав „Петербургский Комитет Грамотности“, а потім Харківське „Общество Грамотности“).

Через це були випадки, коли ту саму книжку в одному місці вважали за можливе передати до бібліотеки, а в другому — забороняли.

Дорослих людей „з народа“ ставили поруч з дітьми, для них підбирали літературу, тоді, як за правилами ст. 179 „устава о цензуре и печати“ до бібліотек допускалися всі книжки, що не були заборонені в Росії, а за пунктом 3-ім в примітках до ст. 175, міністр внутрішніх справ має право тільки „указывать те произведения печати, которые не должны были допускаться к обращению в публичные библиотеки и общественные читальни“. В правилах 90-х

¹ Рубинский. — Культурная роль библиотеки и задачи библиотекостроения.

років говориться, що їх складено за раніш виданими обіжниками та правилами. Але ми бачимо, що уряд порушив сам свої закони. Щоб схарактеризувати списки книжок, що їх ухвалив вчений комітет МНО досить зазначити, що на кінець 90-х років в ньому не було ні одного з таких російських письменників, як Достоевський, Некрасов, Нікітін, Короленко, Лесков, Пісемський, Аксаков, Станюкович і т. д.

Щодо української літератури, то за винятком двох-трьох книжок з сільського господарства ні одної книжки не було дозволено в українських губернях та й ті, що випадково попали іноді, знову було заборонено. Не вважаючи на клопотання з боку земств та освітніх установ, щоб збільшити каталога, він так і проіснував до 1905 року. І тільки в 1905 році, під натиском першої революції, його було скасовано спочатку фактично, а потім (2/XII—1905) офіційно.

Хоч які тяжкі були умови, в яких доводилося існувати народнім бібліотекам, 90-ті роки дали велике оживлення в справі розвитку їх.

У цьому допомогли освітні товариства, а саме: „Комитет Общества Грамотности при Вольно-Экономическом Обществе“, що був закритий на кінець 90-х років через те, що діяльність його була визнана шкідливою. Цей Комітет мав своїми членами чимало письменників, учених та громадських діячів.

Народно-бібліотечну діяльність Комітет розпочав 1893 року, коли збори Комітету від 13 грудня вирішили зібрати пожертви на відкриття 100 безплатних народніх бібліотек-читалень, для чого було розіслано окремим особам та установам таку відозву:

„Комитет Грамотности при Вольно-Экономическом Обществе. В последнее время с особенной настойчивостью в России выдвинуты интересы народного просвещения. Правительство и общество вполне сознали, что распространение грамотности, общечеловеческих нравственных начал и полезных знаний является главным средством для под'ема духовного и материального уровня народа. При содействии этих сил бесспорно может встать на ноги и окрепнуть народное хозяйство; масса населения получит доступ к тем сокровищам просвещения, которые заключены в произведениях литературы и науки, ныне доступных лишь достаточным людям.

Народное просвещение в России теперь переходит во второй период. Благодаря деятельности правительства и общественных учреждений в городах и селах созданы десятки тысяч народных школ и число грамотных и способных пользоваться светом знания людей достигает многих миллионов. К сожалению, любознательность и жажда знаний, пробужденные в народе школою, не находят удовлетворения и здоровой пищи на дальнейшем жизненном пути за недоступностью книг, которые не доходят до народа, как по бедности его и дороговизне книг, так и по отсутствию общедоступных библиотек. Наши земские и городские общественные уч-

реждения, потратившие большие усилия на школьное дело, не обладают достаточными средствами, чтобы одними своими силами сделать книги доступными народу. Теперь настало время русскому обществу и его более достаточным и более просвещенным представителям внести свою посильную лепту на это великое общественное дело, от которого зависит будущее благосостояние нашей родины. Но для действительного осуществления этой цели нужно каждому отозваться на общий призыв и всем гражданам встать, как один человек, чтобы изгнать невежество из нашей, сильной верой в торжество мирского дела, страны. Недаром народная мудрость сложила поговорки, что „мир — великий человек“ и что „мир — золотая гора“.

С.-Петербургский Комитет Грамотности, желая содействовать учреждению бесплатных народных читален на изложенных основаниях, в силу § 3 своего устава постановил открыть подписку на устройство 100 подобных учреждений с тем, чтобы помещение, заведывание и дальнейшее обеспечение читален приняли на себя либо земства, либо через посредство земства — сельские общества или частные лица, а Комитет Грамотности, после выполнения земством особых условий и получения разрешения, вышлет по тщательно составленному каталогу книги для каждой читальни не менее, как на суму 250 руб.“.

Культурна діяльність Комітету була остільки відома, що суму 34 тисячі карбованців було зібрано за якихось три місяці.

Тоді, в червні 1894 року, Рада Комітету розіслала по земствах доповідь. Комітет вважав, що найкраще організацію цієї нової справи виконає земство. В доповіді, між іншим, говорилося ось що: „Несомненно, что этим важным образовательным учреждениям предстоит самая блестящая будущность и что земства создадут для них такую же правильную организацию, какая уже создана ими для народных школ“. Заслухавши більшістю земських зборів цю доповідь, визнано, що справа організації бібліотек нехайна.

Говорячи про діяльність освітніх товариств не можна не згадати „Харьковское Общество Распространения Грамотности“, що було засноване ще 1869 року і робота якого так широко розвинулася з 1894 р., коли при ньому було засновано Комітет „по устройству сельских библиотек“.

Крім освітніх установ, багато допомагали народній бібліотечній справі й приватні особи. Відомий видавець Павленков заповідав своє майно, щоб заснувати 2000 безплатних народніх бібліотек по найбільшніх селах. Ці бібліотеки так само засновувались за допомогою земств.

„Душеприкажчики“ Павленкова надсилали до кожної такої бібліотеки книжок на 50 карб. Земство теж давало 50 карб., одержувало дозвіл на відкриття, підшукувало приміщення, бібліотекаря й мало надалі допомагати такій бібліотеці.

На 1896 рік піклуванням земств та освітніх товариств на території Росії було відкрито 561 бібліотеку¹, не рахуючи Московської округи.

На 1898 рік їх можна нарахувати щось 3 тисячі².

Народно-бібліотечна справа зростала так, як ніхто на це сподівався.

На 1904 рік їх було принаймні 4^{1/2} тисячі.

Настав 1905 рік. Розвинулася широка громадська робота в культурних осередках Росії. Але події революції до деякої міри відірвали від роботи в бібліотечній справі. Робота земських установ набула різкого реакційного характеру в зв'язку з аграрним рухом. Брак коштів відбився на роботі бібліотек. Діяльність земств мала інший характер. Земство витрачало гроші, наймаючи стражників. Міські управи скоротили або припинили видачу субсидій на культурні потреби. Частина освітніх установ було закрито „на время военного положения“, в деяких скорочено роботу. Становище села в час „карательных экспедицій“ та арештів не було сприятливим для бібліотечної роботи. Але події 1905 року мали й позитивні наслідки в бібліотечній справі, а саме — як ми згадували раніш, було скасовано правила „15 мая 1890“. І не вважаючи на те, що „свободи“ проіснували недовго, уряд таки поступився.

Року 1907-го в бібліотеки було дозволено виписувати всі друковані твори, які дозволено було к „обращению в Империи“. Цей закон для багатьох губернаторів був тільки на папері, але те, що було вже скасовано „особую“ цензуру для народніх бібліотек, дало можливість довести на кінець 1910 року кількість бібліотек до 12^{1/2} тисяч, а на кінець 1911 року до 15 тисяч³.

Офіційно народно-бібліотечну цензуру було скасовано, але Учений Комітет МНО продовжував складати списки книжок для безплатних народніх бібліотек, не надаючи їм обов'язкового офіційного характеру. І коли настав час реакції 1912 року, М.Н.О. 9/VI видало на підставі цих списків „Ученого Комитета“ обов'язкового каталога книжок для народніх бібліотек, і знову цим самим скоротило кількість їх. Дозвіл 1907 р. було скасовано.

Нові правила й каталог викликали силу протестів. За 6-им параграфом цих правил інспектор „народных училищ“ міг вилучити з бібліотеки ті книжки, які знайде за потрібне. Крім того, за параграфом 3-ім бібліотеки, що містилися у школах, є власність школи. Земські бібліотеки дуже часто містилися по школах, не маючи свого власного приміщення. Роля земства тепер зводилася тільки до ролі жертвувателя.

Земські збори багатьох губернь постановляли про скасування

^{1, 2} Медынский. „Внешкольное образование, его значение, организация и техника“, стр. 172.

³ Ст. Медынского. „Земское Дело“ 1914, ч. 11—12.

правил 1912 року, але їх протести жадних наслідків на мали. В деяких земствах почали закривати бібліотеки.

Тоді земства звернулися до Державної Думи.

Запитання було передано до Уряду, але правила не було скасовано.

Коли почалася війна 1914 року, можна було боятися, що всі кошти буде віддано переважно установам, що зв'язані з війною, а справа освітньої роботи не тільки не розвинеться, а навпаки, почне зовсім занепадати.

Але в дійсності було інакше. Зацікавленість населення до читання значно збільшилася, тому мусіла поширюватися й бібліотечна справа. Земства й освітні товариства ще з року 1912 зацікавилися організацією народніх домів, в яких мала міститися й бібліотека-читальня, як самостійна установа, що до цього часу була додатком до школи та являла з себе лише шахву з 2—3 сотнями книжок. Бібліотечна справа, не зважаючи на всі утиски й перешкоди уряду, продовжувала набувати культурного значіння. Загальна кількість народніх бібліотек досягла року 1915—16 кількох десятків тисяч.

II. Як виникла й розвивалася справа земських народніх бібліотек по українських губернях (огляд по губернях).

Відомості про розвиток народньо-земських бібліотек на Україні, як і взагалі розвиток бібліотечної справи, дуже цікаві. Але, не вважаючи на чималу роботу, що довелося проробити, щоб здобути потрібні дані (з земських видань, з спеціальних книжок, з журнальних та газетних статтів),—відомості ці дуже неповні, особливо в статистичній своїй частині, через відсутність їх у багатьох виданнях земських установ, а головне, через неможливість дістати по київських бібліотеках матеріалів, потрібних для повної та вичерпної щодо цього питання доповіді. Веселовський у своїй доповіді говорить таке:

„... учет количества земских библиотек чрезвычайно труден“.
І далі:

„приходится довольствоваться самыми скудными сведениям, так как лишь единичные земства дают сколько-нибудь удовлетворительную библиотечную статистику“¹.

Проте, по деяких українських округах пощастило зібрати чималій матеріал, за допомогою якого можна змалювати досить сумну картину розвитку та діяльності земських народніх бібліотек на Україні. Якби населення мало в народніх бібліотеках українські книжки в достатній кількості,—діяльність цих бібліотек дала б незмірно більші позитивні наслідки. Але про це мова далі. В Росії земство здебільшого відкривало бібліотеки з своєї ініціативи й своїм

¹ „Труды Всерос. С'езда Біб-к“. Т. I, стр. 150—151.

коштом. На Україні ж (можливо через те, що в деяких губернях, як Київщина, Поділля, Волинь, воно було введено дуже пізно — в 1904 році) частіше роля земства зводилася до матеріальної підтримки народніх бібліотек, що вже були відкриті раніш з приватної або громадської ініціативи, часто самих селян.

Ця матеріальна допомога, в 10—50 карб. на рік, була зовсім незначна, але й вона мала велику користь, підтримуючи початок великої освітньої справи.

Спочатку я буду говорити про ті губерні, про які пощастило зібрати більш-менш повні відомості. До такої належить у першу чергу Харківщина.

1. Харківщина.

Першою спробою на Україні дати населенню (що читало до цього часу виключно „лубкові“ видання) по можливості хорошу книжку — було відкриття „дешевого отделения при Харьковской общественной библиотеке“.

Це було 1890 року. „Дешевое отделение“ привабило багато передплатників, але досвід показує, що навіть ця невеличка щомісячна платня в 5 коп. ставала для багатьох передплатників перешкодою до можливості користуватися книгою.

Тому 2 II—1892 року „Харьковское Общество Грамотности“ відкрило першу на Україні безплатну народню читальню.

Року 1902-го до звіту „Харьк. Об-ва Грамотности“ було прикладено звіт про десятилітню діяльність цієї бібліотеки. Першого місяця її існування у неї було 300 передплатників, а на кінець першого року 614, а року 1893 кількість їх зросла до 1500.

Користувалися цією бібліотекою протягом десяти років, головним чином, особи з нижчою освітою, селяни та міщани, робітники, ремісники, дрібні крамарі та учні народніх шкіл. За десять років було видано 385 тисяч книжок, не рахуючи газет та журналів. Року 1894 при Харківському „Обществе Грамотности“ було засновано „Комитет по устройству сельских библиотек“, завданням якого було влаштувати мережу народніх бібліотек на Харківщині. Комітет мав дуже обмежені кошти, що склалися з приватних пожертв, тому він звернувся з проханням до губерського, а потім і до повітових земств видати йому грошову допомогу. Губерське земство почало з тисячі карб., далі збільшувало свою допомогу й довело її до 15 тис. карб. на рік. Допомагали також і повітові земства.

За 13 років свого існування Комітет влаштував на Харківщині 427 народніх бібліотек-читалень.

Крім того, цей Комітет виконував доручення по влаштуванню народніх бібліотек і в інших українських губернях. Так, наприклад, для Мелітопільського повітового земства він зформував 55 бібліотек

Відкривав окремі бібліотеки й по інших губернях, як от на Чернігівщині та по неземських губернях.

Комітет мав у своїх книжкових коморах дешеві книжки для народніх бібліотек, друкував зразкові каталоги, в яких відзначав все більш-менш цінне з тих книжок, що мало дозвіл від цензури для народніх бібліотек, щоб допомогти організаторам їх краще орієнтуватися в народній літературі.

„Руководство по устройству бесплатных народных библиотек и читалень“, що склав та видав Комітет, розійшлося в великій кількості (друкувалося 4 видання) й зробив велику послугу бібліотечній справі не тільки на Україні, але й у Росії.

Так працював Комітет до 1906 року, доки земство під впливом аграрних розрух не стало реакційним і відмовило йому в субсидії. Не маючи коштів, Комітет був примушений зліквідувати свою справу: книжкові комори було продано, бібліотеки передано земству.

Діяльність та працю Комітету можемо бачити з таких даних:

Комітет було засновано року 1894-го. За три роки своєї праці на 1897 рік він мав 70 сільських бібліотек, що протягом цього року мали 18.875 читачів, які перечитали за рік 141.260 книг. Ще за 2 роки, року 1899, Комітет мав 124 бібліотеки, в яких на кожную пересічно припадало по 562 книги.

На 1902 рік кількість бібліотек досягла 314, а року 1903-го бібліотек було вже 347, з яких 320 утримувалось коштом земства, а решта — коштом Комітету.

Щодо земської субсидії Комітетові, то ми вже казали, що вона почалася з 1000 карб. на рік. Року 1897 Комітет вже одержав 4.300 карб., 1898 — 10.200 карб., а пізніше субсидія дійшла 15.000 карб. на рік. Коли Комітет припинив своє існування, Харківське губ. земство, одержавши від нього 427 народніх бібліотек¹, року 1907—1908 вирішило вжити таких заходів для поширення народньо-бібліотечної мережі на Харківщині: воно взялося своїм коштом постачати книжки в народні бібліотеки, а повітове земство мало клопотатися про приміщення для бібліотек, про ремонт книжкового й господарчого інвентаря, про утримання бібліотекарів. Губерське земство, видаючи грошову допомогу на будівлю нових шкіл, ставило умову, щоб при кожній новій народній школі обов'язково було приміщення для бібліотеки з окремим ходом.

Загальний догляд за земськими народніми бібліотеками та загальне керівництво, за постановою земських зборів, належало разом губерському та повітовому земству. Основні положення ці були такі: бібліотечна мережа має відповідати шкільній, тип всіх бібліотек однаковий, — не поділяючи їх на допоміжні та районні і тільки

¹ М е д ы н с к и й — Внешкольное образование, его значение, организация и техника, стр. 171.

поступово збільшуючи субсидії на поповнення деяких з цих бібліотек, їх буде реорганізовано в районі.

Надалі зростання кількості земських народніх бібліотек-читалень зустріло перешкоду з боку генерал-губернаторства в особі генерал-губернатора Пешкова, який не тільки забороняв відкривати нові самостійні бібліотеки під керуванням міністерства внутрішніх справ, але була загроза, що буде закрито й ті, що вже функціонують.

Тоді земство пустилося на хитрощі, щоб хоч якнебудь врятувати справу. Воно перейменувало бібліотеки-читальні, що містилися в шкільних будинках — в шкільні бібліотеки, під керівництвом мін. нар. освіти. Ця зміна скоротила ще більш невеличкий каталог книжок для народніх бібліотек, але це дало змогу відкривати нові народні бібліотеки (без читалень) під назвою шкільних¹. Року 1909 в одному тільки Вовчанському повіті кількість таких бібліотек зросла до 152 з 62.000 книжок. Харківські губерські збори року 1909-го доручили управі керуватися, поповнюючи каталог народніх бібліотек, таким загальним положенням: „библиотека, как общеобразовательное учреждение, должна в своей деятельности стремиться к той же конечной цели, к которой стремится и народная школа: содействовать выработке у читателей определенного мирозерцания, связанного с понятием о личности человека“.

Року 1909-го при книжковій коморі Харківськ. губ. земства було влаштовано зразкову народню бібліотеку, щоб полегшити організаторам сільських бібліотек оцінку та вибір книжок. Як розвивалася народньо-бібліотечна мережа на Харківщині в наступні роки, можемо бачити з таких даних²:

Року 1910-го на Харківщині було народніх бібліотек—	571
„ 1911-го „ „ „ „ „ „	—689
„ 1912-го „ „ „ „ „ „	—700
„ 1913-го „ „ „ „ „ „	—775
„ 1914-го „ „ „ „ „ „	—802

Щодо витрат земства на народні бібліотеки, то за даними 1909 року виявляється, що в цьому році утримання кожної бібліотеки-читальні обійшлося в 67,9 карб., а року 1910/11 це число скоротилося до 56 карб. Середня вартість земської народньої бібліотеки була 223 карб. З року 1906-го земство постачало книжками кожну нову народню бібліотеку на 100 карб. річно, а кожну, що було відкрито раніш, на 50 карб.

Року 1909-го губерське земство асигнувало на постачання й поповнення книжками народніх бібліотек 10,800 карб. і дозволило витратити на це невикористаний через аграрні заколоти кредит

¹ „Земское Дело“ — 1910 № 7, стор. 520.

² „Библиотекарь“ — 1915 г., вып. II.

року 1907-8 в сумі 27.900 карб. Року 1914 Харківське губер-ське земство асигнувало — 45.050 карб.¹.

2. Чернігівщина.

На Чернігівщині організація земської народньо-бібліотечної мережі почалася в 90-х роках.

Року 1894-го губерські земські збори постановили витратити 60.000 карб.² на влаштування сільських бібліотек, вносячи до кошторису губерського земства по 15.000 карб. протягом 4-х літ, починаючи з року 1895. Всі 15 повітів земства мали розподілити поміж себе цю суму нарівно на влаштування народніх бібліотек в однаковому розмірі, а саме — по тисячі карб. на повіт протягом 4-х літ. До 1896 року цю постанову не було виконано тому, що повітові земства тлумачили її кожне по-своєму, що тільки затримувало справу. Року 1896 губерське земство, щоб усунути непорозуміння, подало проєкт правил для користування бібліотечною позикою.

Правила ці, що їх затвердили губерські земські збори, були такі:

1) Допомогу губ. земства видавати на влаштування сільських громадських бібліотек з читальнями при них або без читалень.

2) Допомогу видавати тільки книжками.

3) Встановлення вартости комплекту книжок для кожної бібліотеки покласти на повітові земські збори з умовою, щоб мінімальна вартість комплекту була 100 карб.

4) Вибирати книжки для кожного комплекту надається повітовим земським зборам.

5) Виробити устав народніх бібліотек повітовим земствам.

6) Користування сільськими бібліотеками має бути безплатне.

7) Неодмінною умовою, щоб одержати книжкового комплекта від губер. земства, має бути готовність до відкриття бібліотеки, а саме:

а) затвердження уставу бібліотеки й завідувачів та відповідальних осіб;

б) влаштування бібліотечного приміщення;

в) зобов'язання повітового земства прийняти до свого відання надіслані книжки.

Того ж 1896 року всі повітові земства Чернігівщини, крім Ніженського, постановили відкрити по повітах ряд народніх бібліотек. Але виконання цих постанов з багатьох причин, що почасти від земства не залежали, було відкладено на кілька років.

На 1 січня 1902 року на Чернігівщині функціонувало 200 народніх бібліотек, на організацію яких земство витратило 36.157 карб.

Найбільша кількість бібліотек була в повітах: Чернігівському—21,

¹ „Библиотекарь“ — 1914 г., вып. I.

² „Земский Сборник Черн. губ.“ 1902 г., ч. 12.

родні бібліотеки, не тільки в субсидії, але навіть у клопотанні перед губернатором про дозвіл таких бібліотек.

Всі ці бібліотеки, що їх було відкрито без матеріальної участі земства на Полтавщині, були шкільного типу.

Першу бібліотеку-читальню, не зв'язану з школою й шкільними приміщеннями, було відкрито 6/VIII—1895 року коштом волосного сходу в м. Білоцерківці, Хорол. повіту. Харків. „Об-во Грамотности“ постачило її книжками на 70 карб. Велику роль в розвитку земських народніх бібліотек на Полтавщині відіграв „Петербурзький Комитет Грамотности“, що звернувся до земств Росії й України з відомою відозвою від 22/VII—1894 року:

„Для ближайших земских собраний — говорится між іншим в цій відозві — устройство народных библиотек представляется таким же капитальным вопросом, каким для земских собраний 60-х годов было устройство народных школ“.

Цією відозвою „Петерб. Комитету Грамотности“, в якій, на відомих вже умовах, він пропонував постачати земські народні бібліотеки книжками на суму 250 карб. кожна, власне й починається історія земської народньої бібліотечної мережі на Полтавщині.

За допомогою Петербурзького Комітету року 1895 на Полтавщині було відкрито 9 земських народніх бібліотек-читалень¹.

Року 1896 губ. земські збори постановили: вносити в кошторис, починаючи з року 1897, для видачі повітовим земствам на влаштування безплатних народніх бібліотек - читалень по 125 карб. на кожну з умовою, що повітові земства мають асигнувати з своїх коштів не менш, як таку ж саму суму на кожну бібліотеку. На 1 січня 1902 року, за допомогою губ. земства, сім повітових земств (Гадяцьке, Константиноградське, Кобиляцьке, Роменське, Хорольське, Зіньківське та Полтавське) відкрили по своїх повітах 40 безплатних народніх бібліотек - читалень і 184 народньо - шкільних бібліотеки².

На 1 січня 1903 року за словами журналу „Русская Школа“ всього на Полтавщині було бібліотек-читалень і народньо-шкільних³ бібліотек 381.

Діяльність Полтавського земства щодо позашкільної освіти мала б бути кращою. Потреба народу в бібліотеках була остільки велика, що земство не встигало задовольняти цієї потреби, що ми бачимо з того, що багато бібліотек різного типу виникало й продовжувало виникати в 900-х роках за клопотанням і коштом не земства, а волосних та сільських товариств, яким земство допомагало в незначній мірі книжками.

¹ Рклицький — Сельския библиотеки в Малороссии. Газ. „Русския Ведомости“ 1903 г., № 281, 287, 289.

² Рклицький — Сельския библиотеки в Малороссии. Газ. „Русския Ведомости“ 1903 г., № 281, 287, 289.

³ „Не рахуючи учнівських“ (ст. Рклицького).

Мглинському — 21 й Глухівському — 20; найменша в повітах: Стародубському — 4 й Кролевецькому — 7; решта повітів мали народніх бібліотек від 9 до 18.

Про діяльність цих бібліотек можна судити з даних „Земського Сборника Чернигов. Губернии“ за 1902 рік, на жаль, дуже неповних, тому що не всі бібліотекарі подавали повні відомості.

Можемо тільки сказати, що книжкове майно було поділене між бібліотеками дуже нерівно. Деякі бібліотеки мали 300 томів, інші не більш, як 150.

40 бібліотек Чернігівщини, про які маємо відомості протягом 1901 року мали 11.152 читачі.

За рік їм було видано 68.615 книжок. Це складає на кожного 6,2 книги. Це пересічне число в деяких бібліотеках доходило до 45,6; в інших падало до 1.

Якщо взяти на увагу, що пересічна кількість книжок по бібліотеках Чернігівщини року 1901 була 400—450 і що кожний читач міг прочитати за рік їх не 6—45, а значно більше, — то висновок одержимо сумний. Але можемо завважити, що зі слів бібліотекарів судити про кількість читачів по кількості видач — неправильно, тому що дуже часто книжку бере одна особа, а читає її вся родина, або збирається в одну хату цілий гурток слухачів задля цікавої книжки.

Щодо віку читачів народніх бібліотек Чернігівщини, то встановлено, що року 1901 більшість читачів — 39,3% — були підлітки від 12 до 17 років. За ними йдуть особи від 21 до 40 років — 22,7%. Найменша група читачів віку після 40 років — 5,6%.

На 1. січня 1903 р. на Чернігівщині коштом земства було відкрито 247 народніх бібліотек, які в більшості мали окремі приміщення від шкільних бібліотек і по можливості окремих бібліотекарів. Відомості про стан народньо-бібліотечної мережі року 1904—1905 нам достати не пощастило.

Року 1906 губ. земство відкрило нових 10 бібліотек, на кожна з них випусувалося 3 політичних газети, з яких 2 прогресивних і 1 чорносотенна. А також значну кількість популярних політичних брошюр прогресивного напрямку.

Відомості про народні бібліотеки Чернігівщини в наступні роки мають дуже уривчастий та випадковий характер і матеріялів про них достати не пощастило.

3. Полтавщина.

На Полтавщині до 1894 року більшість сільських бібліотек виникли без жадної матеріяльної допомоги, а іноді й ідейного співчуття з боку земства, виключно за клопотанням і коштом волосних і сільських товариств. Іноді земство, як, напр., Переяславське, відмовляло сільським товариствам, що вирішили відкрити в себе на-

Взагалі допомога земств народнім бібліотекам дуже часто була випадковою, як, напр., з відомої пропозиції душеприкажчиків Павленкова або „попечительств о народной трезвости“.

Року 1901 на Полтавщині на 61.000 населення була одна земська бібліотека, а взагалі одна народня бібліотека різного типу припадала на 16.000 людности.

До 1902 року Полтавське земство витратило на бібліотеки-читальні 4.950 карб.

Земські бібліотеки на Полтавщині поділялися на народні бібліотеки-читальні та на народньо-шкільні бібліотеки, причому народньо-шкільних було значно більше. Пересічна кількість книжок в земських народньо-шкільних бібліотеках була 258, а в народніх бібліотеках-читальнях — 864 на одну бібліотеку. Пересічна вартість книжок одної народньо-шкільної бібліотеки була 80 карб. — тоді як вартість книжок бібліотеки-читальні була 260 карб.

Читачів на народньо-шкільну бібліотеку припадало пересічно 92 чоловіки, на бібліотеку-читальню — 357.

Якість книжкового майна земських бібліотек Полтавщини дуже схожа на Харківську, що пояснюється обмеженістю каталога книжок для народніх бібліотек-читалень, хоч завдання постачати книжки належало різним установам: на Полтавщині „Комитету Полтавской Общественной Библиотеки“; на Харківщині — „Харьковскому Об-ву Распространения Грамотности“.

4. Катеринославщина.

На Катеринославщині до року 1896 всього було 8 народніх бібліотек шкільного типу. Тільки в одному Маріупільському повіті 9/XII — 1896 року губерські земські збори постановили з 1897 року вносити до кошторису 4.000 карб. на відкриття окремих від шкільних народніх бібліотек-читалень по 500 карб. на кожний повіт з тим, щоб було відкрито по 2 бібліотеки, вартістю кожна по 250 карб., з умовою, щоб повітове земство з свого боку додало на влаштування кожної нової бібліотеки по 150 карб., а сільське товариство зобов'язувалося відвести під бібліотеку помешкання з опаленням та освітленням. На 1. січня 1906 року на Катеринославщині було відкрито всього 106 народніх бібліотек-читалень¹. По повітах найбільша кількість бібліотек-читалень була у Верхньодніпровському повіті (26), Слав'яносербському (21). Найменша — в Павлоградському (1). Решта повітів мала від 10 до 19 бібліотек-читалень.

Щодо шкільних бібліотек, то з 1004 початкових шкіл Катеринославщини на 1 січня 1906 року бібліотеки, що обслуговували й дорослих, мали 836. У всіх цих народньо-шкільних бібліотеках на

¹ Ч а р н о л у с к и й В.—Ежегодник Внешкольного Образования, II вып., ст. 56.

1 січня 1906 р. було 483.337 книжок до читання, періодичних видань та підручників — разом на суму 211.962 карб. 95 коп.

За 1905 рік на поповнення народньо-шкільних бібліотек земство витратило 16.000 карб. і придбало 20.000 книжок до читання, періодичних видань та підручників. Таким чином за звітами Катеринославського губерського земства за 1905 рік на 1. січня 1906 року функціонувало народніх бібліотек обох типів $106 + 836 = 942$ бібліотеки.

Року 1906 було зовсім викреслено з кошторису асигнування на народні бібліотеки-читальні. Через аграрні розрухи, що були в той час на Катеринославщині, земські прибутки надходили дуже неакуратно.

Цього ж року на поповнення книжками бібліотек, що були відкриті року 1905, губерська земська управа видала рештків від асигнувань минулих років 1000 карб.

На 1907 рік кількість народніх бібліотек-читалень збільшилася до 137, а загальна кількість бібліотек разом з народньо-шкільними зросла¹ до 1000.

Щодо розвитку земської народньо-бібліотечної мережі надалі—дістати відомостів не пощастило, крім випадкових.

Так, напр., року 1913 Олександрійські повітові земські збори потановили провести мережу народніх бібліотек у повіті в 70 селах загальною вартістю в 600.000 карб. Того ж року Новомосковське повітове земство асигнувало на влаштування нових бібліотек-читалень в повіті 12.800 карб.

5. Херсонщина.

Не вважаючи на те, що Херсонське земство вже року 1876 мало народні бібліотеки-читальні, зібрати відомості, щоб змалювати загальну картину розвитку цієї справи, було дуже трудно. Про те, як розвивалася ця справа, про кількість бібліотек — зовсім не згадується в багатьох земських звітах. Тому подаємо уривчасті та неповні відомості.

Року 1864 в Херсонській губернії було всього 14 бібліотек — це разом публічні та приватні; з року 1876 на Херсонщині існує 20 земських бібліотек-читалень народньо-шкільного типу. До 1881 року кількість їх збільшилася² до 24. На 1882 рік до 29. Загальна кількість книжок була 8.464 примірники.

На 1886 рік на Херсонщині при земських народніх школах було 175 учнівських бібліотек³, книжками з них користувалося й доросле населення.

¹ „Библиотекарь“, 1910.

² М е д ы н с к и й.—Внешкольное образование, его значение, организация и техника.

³ Свод сведений о начальном образовании в Херсонской губ. за 1885—1886 г.

Найбільша кількість бібліотек була в повітах: Єлисаветградському — 42, Херсонському — 41, Одеському — 30. Найменша в Тираспільському — 9. Книжкове майно Херсонських бібліотек складалося в 34.559 томів. Пересічно на одну бібліотеку припадало 197,5 книжок.

Року 1896 Московський Комітет Грамотности організував 6 народніх бібліотек-читалень на суму 350 карб.

На 1902 рік кількість шкільних земських бібліотек на Херсонщині зросла до 467; загальна кількість книжок у них була 121.759 примірників. Пересічно на кожну бібліотеку припадало 260,7 книжок.

По повітах ці бібліотеки було так розподілено: найбільша кількість бібліотек припадала на Херсонський повіт—107, а книжок 30.250, Єлисаветградський—75, а книжок 31.357, та Одеський—69, а книжок 25.957; найменша на Тираспільський—25 бібліотек, а книжок 2.204.

На 1910 рік маємо відомості тільки щодо Єлисаветградського повіту. Кількість бібліотек у цьому повіті з року 1902. збільшилася до 85.

За 1912 рік маємо відомості про Олександрійський повіт, де порівнюючи значно збільшилася кількість народньо-шкільних бібліотек, яких було вже цього року 177 та 10 бібліотек-читалень. Це все, що можна було здобути з видань та звітів Херсонського земства.

Що ж нам дає цей огляд п'ятох українських губернь? Безумовно, найкраще стояла справа в Харківській губернії, що почала бібліотечну справу року 1894, а вже на 1897 рік мала 70 народніх бібліотек, а ще за два роки—124. Щороку збільшується кількість бібліотек на Харківщині. Тому й щодо кількості народніх бібліотек, щодо кількості книжок в них, взагалі щодо того, як стояла бібліотечна справа, — Харківщині належить перше місце.

Чернігівщина теж 1894 року розпочинає бібліотечну справу, яка, на жаль, обмежується тільки постановою про відкриття бібліотек, що була виконана лише через кілька років.

Так само поволі розвивається бібліотечна справа на Полтавщині та Катеринославщині.

У цих двох губернях кількість народніх бібліотек, які, як ми знаємо, цінніші за народньо-шкільні щодо якості й кількості книжок, була значно менша, ніж на Харківщині та Чернігівщині. Але кількість народніх разом з народньо-шкільними чимала. На останньому місці ми ставимо Херсонщину, де, як нам відомо, ще року 1876 було вже 20 земських бібліотек, але народньо-шкільного типу. Бібліотечна справа там не зростала так швидко, як по інших губернях, де почали засновувати бібліотеки на 20 літ пізніше від Херсонщини. На 1902 рік кількість бібліотек тут чимала, але ми маємо відомості, що це були бібліотеки народньо-шкільного типу.

Тепер ми перейдемо до огляду ще трьох українських губернь,

де земство було введено значно пізніше. Це Київщина, Волинь і Поділля.

6. Київщина.

Перші кроки в справі організації народніх бібліотек на Київщині ще за 7 років до введення земства, зробило „Киевское Об-во Грамотности“ року 1900, коли бібліотечна комісія цього товариства розіслала по південно-західньому краю землевласникам, лікарям, вчителям та іншим особам 900 запрошень, в яких пропонувало взяти участь у відкритті народніх бібліотек імени Пушкіна за допомогою „Киевского Общества Грамотности“.

Але на всі ці 900 запрошень було одержано тільки 2 відповіді, які задовольняли умовам, що їх запропонувало товариство. Таким чином „Об-во Грамотности“ відкрило 1 бібліотеку на Київщині й 1 на Волині та одну бібліотеку в самому Києві. Такі негативні наслідки бібліотечна комісія пояснювала так: „Видимо вся среда Юго-Западного края, как не подготовленная к распространению народного просвещения земской деятельностью в этой области, еще мало благоприятна для развития частной инициативы в деле распространения народно-просветительных учреждений“.

Року 1901 „Киевское Об-во Грамотности“ порозумілося з „душеприкажчиками“ Павленкова й організувало на Київщині 3 бібліотеки Павленкових (крім того, 6 на Поділлі й 1 на Волині).

Року 1902 — 1903 „Киевское Об-во Грамотности“ за дорученням „Комитета о Народной Трезвости“ підбрало й надіслало на села Київщини 700 маленьких бібліотек, що функціонували по волоських правліннях. Організація планової земської народньо-бібліотечної мережі на Київщині почалася року 1907, протягом якого було відкрито 45 бібліотек народньо-шкільного типу (без читалень).

За даними „Отчетов о земских школьных и внешкольных просветительных мероприятий земского управления Киевской губернии“ — року 1907 всі 45 народніх бібліотек мали 22.699 книжок.

Пересічна кількість книжок в одній бібліотеці	504
Книжок було видано	45.987
Пересічно кожна бібліотека по	1.022
По всіх бібліотеках читачів було	7.125
З них дорослих — 37,7%, підлітків — 48,7%, дітей до 12 років — 19,6%.	

На 1 січня 1909 року земських бібліотек на Київщині було 47. Року 1909 відкрито нових 41 бібліотеку.

По всіх 88 бібліотеках року 1909 книжок було 56.859.

Пересічна кількість книжок в одній бібліотеці — 646.

Книжок було видано по всіх бібліотеках — 169.268.

Пересічно в одній бібліотеці — 1924.

Читачів по всіх бібліотеках було 16.437.

Головним чином це були підлітки 12—17 років, яких було 52,6%.

Дорослих — 28%.

Дітей до 12 років — 19,4%.

Найбільша кількість бібліотек припадала на Київський повіт — 10 бібліотек; найменша на Канівський — 5 бібліотек; по інших повітах бібліотек було від 6 — 9.

Книжки читачам видавалося 1 — 3 рази на тиждень в певні дні й години. Щоденно книжок майже ніде не видавалося. Кожна бібліотека видавала книжки пересічно 120 днів на рік. За день видавалося 16 книжок.

Року 1909 витрат на народні бібліотеки було 9.007 карб. 19 коп. На 1 січня 1911 року кількість бібліотек Київщини збільшилася до 122.

По всіх цих бібліотеках книжок було — 76.759.

Пересічна кількість в одній бібліотеці — 629.

Видано книжок по всіх бібліотеках було — 215.717.

На одну бібліотеку видач припадало пересічно — 1768.

Загальна кількість читачів по всіх земських бібліотеках — 20.073;

з них підлітків	54,4%
дорослих	26,8%
дітей	18,3%

Цього року найбільш розвинено було бібліотечну справу в Київському повіті, де було 12 бібліотек та 7.756 книжок, а ще більше в Канівському — 13 бібліотек та 9.756 книжок.

Найменша кількість бібліотек припадала на Бердичівський повіт (8 бібліотек — 5.191 книжок) та Таращанський повіт (8 бібліотек — 4.279 книжок).

Витрати земства на народні бібліотеки року 1910 склали 13.518 карб. 52 коп. На 1-е січня 1912 року на Київщині було вже 156 земських народніх бібліотек.

За 1911 рік відомості про них дуже неповні, — маємо тільки за 143, що не дає загальної картини роботи земських бібліотек за цей рік. Можемо сказати тільки, що пересічна кількість читачів на одну бібліотеку знизилася, це бібліотекарі пояснювали тим, що бібліотеки майже не поповнювалися новими книжками.

Витрати 1911 року складають суму в 15.468 карб. 50 коп. З реорганізацією року 1911 земських установ на Київщині¹ змінено було й права та обов'язки цих установ в справі народньої освіти. На кінець 1911 року справу земської народньої освіти було передано цілком повітовим земствам, тому припинили свою діяльність „спеціальна комісія по народному освітанню“ і „училищний отдел“ при губерській управі. „Училищний отдел“ якраз і завідував народньо-бібліотечною справою.

¹ Також на Волині і Поділлі.

Але досвід попередніх років показує, що народня освіта, як шкільна, а ще більше позашкільна, не може розвиватися по периферії без клопотання з центру, себто без губерського земства. Тому на кінець 1916 року при Губерській Земській Управі знову організовано було „училищный совет“, що мав своїм завданням надалі інтенсивно розвинути народньо-бібліотечну мережу на Київщині.

За час з 1912 до 1917 року ми не маємо точних відомостей про народні земські бібліотеки на Київщині. З газети „Рада“¹ нам відомо, що за відомостями земства року 1913—1914 на Київщині було бібліотек 322 та відкрито 120 сільсько-господарських народніх бібліотек.

У 1916 році губерські земські збори ухвалили видавати допомогу сільським товариствам на влаштування бібліотек-читалень з фонду на будування народніх домів.

До революції в лютому 1917 року з цього фонду видано на організацію 73 бібліотек-читалень 10.664 карб. 78 коп. почасти грішми, почасти книжками.

7. Волинь.

Через те, що земство на Волині було введено дуже пізно (так зване „упрощенное“ з року 1907, а положення 12 липня 1890 року тільки з 1911 року), справа організації й розвитку земської народньо-бібліотечної мережі на Волині стояла дуже погано. Правда, при деяких церковно-парахвіяльних школах на Волині існували, як поодинокі випадки, маленькі бібліотечки, що їх організували вчителі ще з 80 років і навіть раніш, як от, напр., Лопушанська — року 1875, Жорницька — року 1855. Але планова мережа народньо-шкільних бібліотек почалася тільки з 1907 року, коли за постановою Губерського Комітету (від 5/VI—1907 року) було вирішено з щорічної допомоги церковно-парахвіяльним школам відраховувати на організацію народньо-шкільних бібліотек 3%.

Але й призначення цих 3% прогресивна частина земців відстоювала з боротьбою в чорносотенців, яких чимало було після революції 1905 року.

Голова Земської Губерської Управи на одному з засідань пропонував відмовитися від народніх бібліотек, вважаючи їх за „роскошь“, а хтось з радників при обговоренні доповіді про бібліотеки висловився в тому розумінні, що організація їх передчасна. Але, кінець-кінцем, 3% було асигновано. А все ж справа організації бібліотек посувалася надзвичайно помалу. Року 1909 Губерська Земська Управа для організації при школах народніх бібліотек вирішила:

¹ „Рада“ 1914 р. ч. 90.

1) щороку влаштовувати не менш, як 6 бібліотек при школах, що вже існують;

2) виписувати з Лук'янівського дому у Києві готові, підібрані бібліотеки по 30 карб. кожна;

3) постачати в кожную бібліотеку книжкові шахви на 25 карб.;

4) для раціональної постанови бібліотечної справи призначити платних завідувачів з платнею 25 карб. на рік. Покласти на них обов'язок ознайомлювати селян з змістом книжок, видавати та приймати їх, вести каталога й складати акти про пропажу книжок або виключення їх;

5) влаштування бібліотек однести на рахунок кредиту, що дається школам (80 карб. на кожную бібліотеку разом з платнею завідувачеві).

За цим планом на 1910 рік на Волині при церковно-парахвіяльних школах, що одержували від земства субсидію, було організовано 175 народньо-шкільних бібліотек. По повітах найбільша кількість бібліотек була в Новоградволинському повіті — 52. Найменша в Старокостянтинівському — 23. Загальна кількість книжок по всіх 175 бібліотеках була — 52.398. На кожную бібліотеку пересічно припадало по 300 книг. Загальна кількість читачів за 1910 рік — 12.627; з них дорослих — 5.489, підлітків та дітей — 7.138. Книжок за 1910 рік було видано читачам — 40.930. Року 1911 Губерська Управа проектує давати на кожную нову бібліотеку 45 карб. (30 — на книжки і 15 — на шахву) і гадає з 1912 року щорічно відкривати по 288 бібліотек на суму 12.000 карб.

Крім того, Губерська Управа вирішила складати щороку бібліотеки з новим складом книжок для того, щоб у майбутньому мати можливість робити обмін книжками між бібліотеками. За цим проектом книжки треба підбирати з народніх видань та популярних брошюр з різних галузів знання, що пристосовуються до селянського життя.

Як надалі посувалося поширення мережі народніх бібліотек, нам не відомо.

По звітах Волинської Губерської Земської Управи за 1914, 1915 та 1916 роки витрат на народньо-шкільні бібліотеки зовсім не зазначено, що можна пояснити тим, що почалася війна.

Крім народньо-шкільних бібліотек за допомогою земств на Волині було організовано сільсько-господарські народні бібліотеки. Організація цих бібліотек почалася в Житомирському повіті з травня 1913 року. Всього за 1913 рік було організовано 52 сільсько-господарські бібліотеки, а на 1 січня 1915 року кількість їх зросла в повіті до 69-ти.

Кількість читачів у цих бібліотеках за 1913 р. — 1404;

„ „ „ „ „ „ 1914 р. — 1632;

Кількість книжок „ 1913 р. — 4926;

„ „ „ 1914 р. — 5214.

Року 1916 Житомирська повітова земська управа просить асигнувати на організацію нових сільсько-господарських бібліотек у повіті:

- 1) Земські повітові збори 100 карб.
- 2) Губерське земство 200 „
- 3) „Департамент Земледелія“ 400 „

Року 1917 Житомирська Повітова Земська Управа просить асигнувати на цю саму справу:

- 1) Земські повітові збори 50 карб.
- 2) Губерське земство 50 „
- 3) „Департамент Земледелія“ 300 „

Цим вичерпуються всі відомості щодо народньо-бібліотечної мережі на Волині, що їх можна було добути з звітів Волинської Земської Управи.

8. Поділля.

На Поділлі організацію сільських бібліотек почало „Подольское попечительство о народной трезвости“ після 1905 року. Щодо земських бібліотек, то в „отчетах по отделу народн. образования Подольского губернского земства“ за 1909, 1910 та 1912 рік зазначено ось що: В 1907 році на замовлення Подольської Губерської Земської Управи, „Киевское Об-во Грамотности“ укомплектувало 49 сільських бібліотек на 2500 карб. з земських сум та з капіталу. Павленкова, але через закриття „Киевского О-ва Грамотности“ ці бібліотеки року 1909 ще не були одержані.

Листування в цій справі велося року 1910, 1911, 1912, але й у 1912 році бібліотек не було одержано. Далі про них і відомостей немає. В державному виданні „Обзор Подольской губернии“ за 1911 рік вказано, що в 1911 році на Поділлі функціонувало всього 50 бібліотек міських та приватних, але чи були серед них земські— не відомо.

Очевидно, про бібліотеки по селах не згадується. Як ми згадували раніш, організацію сільських бібліотек провадило „Подольское об-во о народной трезвости“.

Зі звітів про діяльність цього об-ва за 1906 рік бачимо, що на Поділлі було в той час 218 народніх бібліотек-читалень, що містилися по школах та по чайних.

Найбільша кількість їх була у Вінницькому повіті (60 самостійних та 5 при чайних), найменша — в Гайсинському повіті (1 бібліотека-читальня).

Але цікаво, що зі звіту 1911 року, ми бачимо, що кількість бібліотек по повітах не тільки не збільшилась (прикладом, у Кам'янецькому пов. і року 1906 і 1911 було по 18 бібліотек), а навпаки,

в деяких повітах зменшилася, напр., Брацлавський повіт мав 15 бібліотек у 1907 році, а в 1911 році їх було тільки 10.

Щодо цих трьох українських губернь, то ми бачимо, що Поділля зовсім не мало земських народніх бібліотек. Щодо Київщини та Волині, то, безумовно, бібліотечна справа стояла краще на Київщині, хоч кількістю бібліотек на 1910 рік Волинь Київщину випередила. Але бібліотеки на Волині мали незначну кількість книжок і досить сказати, що містилися вони при церковно-парахвіяльних школах.

III. Загальна характеристика земської народньо-бібліотечної справи на Україні.

1. Приміщення.

Щоб схарактеризувати, як стояла бібліотечна справа на Україні, я найперше хочу сказати кілька слів про приміщення, що для нормального функціонування бібліотек надзвичайно важливо.

Велика кількість бібліотек на Україні не мала своїх приміщень та містилася де трапиться, що, безумовно, дуже негативно відбивалося на їх роботі.

У кращому стані були бібліотеки на Харківщині, де Земська губерська управа та „Харьковское О-во Грамотности“ старалися впорядкувати цю справу.

Але навіть на Харківщині відсоток дійсно зручних та цілком підходящих приміщень був дуже незначний. Це можемо бачити зі звіту Харківського губерського земства за 1908 рік, де дано відомості про 361 земську бібліотеку на селі, — з них 230 народніх бібліотек містилося в шкільних будинках, дуже часто в темних коридорах; 67 — по волосних та сільських правліннях, де бібліотечна кімната була перед тим „арештантською“, — холодна, вогка, тісна, темна й брудна кімната; 30 — в спеціально збудованих або найнятих приміщеннях (тільки ці приміщення й можна визнати за задовільні); 14 — при чайних; 20 — в цілком випадкових, абсолютно непридатних приміщеннях, як, напр., церковних сторожках або в коморці на церковній дзвіниці.

На Київщині за даними „Отчета о земских школах и внешкольных просветительных учреждений за 1909 год“ — всі 88 народніх безплатних бібліотек містилися по школах земських, міністерських та церковних. Спеціально збудованих будинків не було. На Волині всі народньо-шкільні бібліотеки були при церковних школах. На Полтавщині з 69 бібліотек-читалень, про які маємо відомості в „Статистическом ежегоднике Полт. губ. земства за 1903 год“ — спеціально пристосовані приміщення мали 4 бібліотеки, а 52 містилася по волосних та сільських приміщеннях; 2 — в народніх школах; 1 — в церковному домі; 4 — в чайних, а решта — в приватних приміщеннях.

Як бачимо, в цих губернях справа стояла дуже погано, в інших губернях ця справа стояла ще гірш.

2. Склад книжок в народніх бібліотеках. Розподіл по відділах. Читабельність кожного відділу.

Раніш ніж розглядати кількісний і якісний склад народньо-бібліотечного книжкового інвентаря, треба сказати, що під назвою народньої бібліотеки дуже часто в статистичних відомостях треба розуміти бібліотеки шкільні та народньо-шкільні. Цілком зрозуміло, що склад книжок, пристосованих до дітей, не міг задовольнити запити навіть малопідготовленого дорослого читача.

Про це часто писали вчителі-бібліотекарі, що відстоювали народні бібліотеки-читальні, як самостійні установи, що не залежали б від школи. Каталог книжок таких бібліотек був трохи повніший, ніж каталог шкільних бібліотек. Але на шляху до організації самостійних бібліотек-читалень виникали перешкоди як адміністративного, так і фінансового характеру. Крім того, деякі земства, як, напр., Київське або Полтавське, вважали тип народньо-шкільної бібліотеки за найбільш підходящий і відкривали нові бібліотеки переважно такого типу.

Тоді як, не говорячи вже про якість книжок в народньо-шкільних бібліотеках, вони й щодо кількості книжок не могли задовольнити постійних читачів, тому що кількість книжок по таких бібліотеках дуже часто не була більша як 200 примірників. У самостійних же народніх бібліотеках, завдяки підтримці з боку освітніх товариств, що вважали бібліотеки такого типу за найкращі, книжок було значно більше й підбрано їх було старанніше, ніж у шкільних, хоч все ж таки не багато.

Пересічна кількість книжок у земських народніх бібліотеках на Україні року 1914-го була така:

Волинська — Подільська губ.	300—400
Київська — Чернігівська „	400—700
Полтавська „	600—700
Херсонська — Харківська „	700—850

Максимальна кількість книжок у сільській бібліотеці в дуже рідких випадках була понад 1000 примірників. При такій незначній кількості книжок, якщо взяти на увагу, що серед них був чималий відсоток обов'язкової книжкової „макулятури“ — то цілком зрозумілі ті нарікання, що їх ми здибаємо майже по всіх бібліотечних звітах.

Бібліотекарі пишуть:

„Большинство книг перечитано и часто бываешь в затруднении, не имея возможности не только дать ту книгу, которую просят, но и заменить ее чем-нибудь подходящим. Благодаря этому читателю остается или брать по несколько раз одну и ту же книгу, или прекращать пользование библиотекой“.

З чого ж складався каталог книжок в народніх бібліотеках на Україні? Щодо змісту книжки поділяються на такі відділи:

- 1) Релігійно-моральний,
- 2) Література (белетристика).
- 3) Історія (головним чином, історична белетристика).
- 4) Географія та етнографія (життя інших народів, мандрівки).
- 5) Популярно-научно-практичні (сільське господарство, ремесла, медицина).

б) Періодичні видання, що склалися з „правих“ газет, з тижневиків патріотичного змісту.

Цей відділ був випадково в деяких бібліотеках, та й то тимчасово, бо не завжди дозволялося мати газети та журнали в народніх бібліотеках.

Найбільший відсоток книжок був літературного відділу, — це пояснюється тим, що найбільше читачів у народніх бібліотеках були учні місцевих шкіл, для яких це були найцікавіші книжки. Книжки українською мовою, що траплялися в бібліотеках, були також дуже часто белетристичного змісту.

Книжок релігійно-морального змісту вимагали старшого віку селяни, але через те, що кількість таких читачів була найменша, цей відділ часто стояв кількістю видач на останньому місці.

На 2-ому місці часто стояв історичний відділ; сільський читач дореволюційного часу, не відрізняючи фантазії автора від історичних фактів, захоплювався цими книжками, чому й попит на ці книжки був чималий. У науково-практичному відділі найменш вимагали книжок юридичних або медичних, виняток складають ветеринарні, які, якщо були вони написані популярно, а особливо ще українською мовою — читалися часто.

Щодо книжок ремесничих, або близького селянству сільського господарства, то, за невеличким винятком, коли вони були написані українською мовою, або дуже популярно, — цих книжок вимагали дуже мало.

Пояснюється це недовір'ям до популярно-наукових книжок і трудністю зрозуміти їх.

Але в повітах Катеринославщини, завдяки тому, що тимчасово в деяких народніх бібліотеках були популярно-наукові книжки з сільського господарства та ветеринарії українською мовою, — багато селян почало їх читати та прикладати зачитане—практично: почали утримувати худобу та угноювати землю так, як радили книжки.

Великий успіх в народніх бібліотеках України мала книжка: „Як дбаєш — так маєш“ (додаток до газ. „Хуторянин“). У ній говорилося про користь трипільної системи в господарстві.

Спостерігалось також, що книжки з сільського господарства бралися дуже охоче в тих місцевостях, де населення займалось садівництвом, тютюнництвом і т. і.

Щодо відділу географії, — книжок з цього відділу вимагали

мало, — то тут бралися книжки про різні подорожі, а незаможні селяни брали книжки про Сибір та переселення.

З періодики, яка була тільки в деяких бібліотеках, найчастіше зустрічалися такі чорносотенні видання, як „Свет“, „Русский Паломник“, „Сельский Вестник“, та більш пристойні видання-тижневики: „Нива“, „Читальня нар. школи“. Але іноді й ці видання забороняла адміністрація.

Як розподілялися книжки по відділах, ми маємо такі відомості: Київщина. Відомості за 3 роки (1907, 1909 та 1910) ми згруппували в таку табличку:

П о в і д д і л а х	1907 р.	1909 р.	1910 р.
Релігійно-моральний	14,2	11,9	12,0
Белетристика	42,9	39,2	39,3
Історія, істор. оповідання	16,7	15,7	15,6
Географія та етнографія	7,0	9,3	9,3
Природознавство, медицина	11,9	13,9	13,8
Сільсько-госп., ремесла, ветеринарія	6,5	8,2	8,3
Різного змісту	0,8	1,8	1,7
Загальна кількість по всіх зем. бібліотеках Київщини	22,699	56,859	76,759

На Харківщині за відомостями 1909 року загальна кількість книжок по народніх бібліотеках розподілялася по відділах у відсотках так:

Релігійно-моральний	12,6 ⁰ / ₁₀
Белетристика, журн. та дитячі	49,3 „
Історія, географія	8,2 „
Природознавство	7,5 „
Інші	22,4 „

Якщо ми порівняємо ці дві губернії та візьмемо відомості з інших губерній, то побачимо, що найбільше в земських бібліотеках на Україні було книжок белетристичних.

Як саме читалися книжки з кожного відділу по земських народніх бібліотеках України, то про це ми маємо досить повні статистичні відомості по Київщині. На першому місці тут була белетристика. Обертаються книжки по відділах так:

	1907 р.	1909 р.
Белетристика	2,7	4,2
Географія (подорожі)	2,5	3,1
Історичні	1,9	2,5
Природознавство	—	2,2
Релігійно-моральні	1,2	1,5
Сільське господарство	1,2	1,8
Різного змісту	1,1	1,4

Року 1910-го так само попит на белетристику по земських народніх бібліотеках Київщини був найбільший, а саме — складав 56,5⁰/₀, тоді як запас книжок зміг задовольнити тільки 40⁰/₀. На другому місці були книжки історичні, що складала 13⁰/₀ вимог, тоді як запас їх складав 15,6⁰/₀ до загальної кількості. На 3-ьому місці була географія. На 4-ому — природознавство. На 5-ому — релігійно-моральні книжки. На одному з останніх місць стояли книжки з сільського господарства. По інших губернях так само перше місце щодо читабельности належало відділові белетристики.

Ми маємо відомості про Харківську губерню за 1909 рік. Попит на книжки з різних відділів і цього року розподіляється так:

Белетристика	64,8 ⁰ / ₀
Інші	12,9 „
Історія та географія	6,6 „
Природознавство	4,1 „
Релігійно-моральні	0,4 „

Ми бачимо, що й тут на першому місці стояв відділ белетристики, на другому „інші“, зміст яких у звітах не вказано, а релігійно-моральний відділ був на останньому місці.

Як стояла справа на Чернігівщині, ми маємо, на жаль, відомості тільки з року 1901-го, зафіксовані у „Земском сборнике Черниговской губ. 1902 г.“, а саме:

Белетристики за 1901 рік видано	37,0 ⁰ / ₀
Рел.-мор. „ „ „ „	22,3 „
Історичних „ „ „ „	19,3 „
Географія „ „ „ „	10,9 „
Природознавство	5,3 „
Медицина та гігієна	1,7 „
Сільське господарство	3,5 „
Загальна кількість книжок	62,919

Як і по інших губернях белетристика займає 1-е місце, але релігійно-моральний відділ — 2-е. На жаль, це відомості за 1901 рік. Гадаємо, що якби ми мали відомості за час після 1-ої революції, то картина була б інша, більш подібна до відомостей, що подає Харківська губ. в році 1909-му.

Що склад книжок по народніх бібліотеках не задовольняв читачів, це можемо бачити з того, що кількість читачів від 1898 до 1901-го року зменшилася на Харківщині на 6⁰/₀, а на Полтавщині — на 36⁰/₀.

Сталося це тому, що одні з читачів прочитали швидко ту невеличку кількість книжок, що дозволяв мати каталог 90-го року, а інші не знайшли собі книжок в них, бо були розвинутіші, ніж гадалося.

Ці книжки за каталогом М. Н. Освіти можна схарактеризувати з відповідей 546 осіб на запитання, що їх розіслало земство по різних місцевостях Полтавщини. Ось ці відповіді:

„мало підходящих“

„мало інтересних“

„мало хороших“

„интересные книги прочитаны по несколько раз“

„мало интересных книг, а одной и той же больше трех раз читать не хотят“;

„бібліотека-читальня набита всякої дребеденью“ й т. інше.

3. Українська мова. Переслідування української книги.

Діяльність земських народніх бібліотек на Україні навіть при таких умовах, як культурність та матеріальна забезпеченість, все ж не можна назвати плідотною.

Головна причина цього—невхильне „русифікаторство“ не тільки в народньо-шкільній справі, але й в народньо-бібліотечній, що його провадив царський уряд.

Населення губернь, в яких до 80% складали українці, що добре розуміли тільки свою мову, не могло користуватися в народніх бібліотеках книжками, написаними цією мовою, і, за невеличким винятком, мусіло читати книжки чужою, малозрозумілою для нього російською.

В залежності від різних „вевий“, а також за клопотанням освітніх товариств уряд іноді допускає в народні бібліотеки незначну кількість книжок українською мовою. Ці книжки швидко розбирало населення.

Але те, що дозволено було сьогодні, завтра одбиралося „без об'яснення причин“, і знову для читання залишалися самі російські книжки.

Прислуговуючись, провінціяльна адміністрація „насаждала руский дух“ і через це забороняла мати в народніх бібліотеках України навіть ту невеличку кількість книжок, що їх дозволяло міністерство.

Те, що примусово русифіковане народньою школою населення погано засвоювало російську книжку, ми бачимо з анкетних відповідей¹, що їх одержало Полтавське земство, а саме:

„Люди нашей захолустности мало понимают слов русскаго народа, — пише один козак, — приходится почти что каждое слово переводить на свой язык“.

Священник пише:

¹ Анкети, що їх розіслало „Московское Общество Грамотности“ („Укр. Жизнь“, 1912 г., ч. 5).

...„Родной язык по независящим обстоятельствам не имеет возможности доходить до народа в своей литературе“.

Бібліотекар сільської народної бібліотеки:

„Надо бы побольше книг на этом языке и по всем отраслям“...

І далі:

...„Читаются книги нарасхват, но, к сожалению, их очень мало“.

Бібліотекар тих бібліотек, де українських книжок зовсім немає, повідомляє:

„Требуются особенно драматические сочинения для постановки спектаклей на „малорусском языке“...“

...І далі:

...„Особенно часто спрашивают Кобзаря“... і таке інше.

Зі звітів Полтавського губернського земства за 1913 рік бачимо, що населення остільки погано розуміє книжки російською мовою, особливо книжки спеціального змісту, як от сільсько-господарські, медичні, що воліє купувати книжки українською мовою на ярмарках, ніж брати в бібліотеці.

В анкетних відповідях 1912 року бібліотекарі сільських народніх бібліотек на Україні пишуть:

„Много запросов со стороны читателей бывает на книги на малорусском языке, которых в библиотеке нет“.

...„Желательны книги на малорусском языке“.

...„Существенный недостаток — отсутствие книг на украинском языке — этим объясняется равнодушие к народно-библиотечной книге среди широких масс населения“.

„В 60 библиотеках — только в 12 есть книги на украинском языке“.

Пересічно для Харківської губернії на одну бібліотеку при загальній кількості книжок 795 — всього 9 було українською мовою.

На Полтавщині 45% народніх бібліотек мали книжки українською мовою, причому ніде не було того комплекту, що дозволений було для народніх бібліотек.

Року 1905 за часів „свободи“ „Киевское Общество Грамотности“ клопотало в Петербурзі: „Об устраниении препятствий, затрудняющих разрешение к печати научно-популярных книг на малорусском языке“, а саме — про скасування закону 1876 року.

Року 1912 інспектор народніх шкіл Київщини надіслав обіжника про „скасування“, себто вилучення з земських народніх бібліотек усіх книжок українською мовою незалежно від змісту книжок. Наказ цей зроблено на підставі вимог директора Плеського.

Першою в оборону своїх прав вступила Гуманська земська управа. В своїй доповіді на Надзвичайних земських зборах 22/III Управа каже: „Продивляючись списки скасованих з наказу директора народніх шкіл українських книжок, знаходимо серед них переважно видання з сільського господарства й белетристичного змісту. Напр., вилучено брошури Чикаленка „Розмова про сільське хозяй-

ство“; Грінченка „Про грім та блискавку“; Корольова „Як вибрати коня“ та інші.

Всього вилучено було 752 прим., що складало 93⁰/₀ з усього числа книжок. Українські видання поповнювали головним чином сіл.-госп. відділ в народніх бібліотеках, то й наказ інспектора відбивсь на цьому відділі, бо книжки Чикаленка мали великий попит і були основою цього відділу бібліотек. Всі ці книжки було куплено за правилами 28/II—1906 року і правилами 9/VI—1912 року не „скасовані“, через що Управа звернулася до Попечителя Київської шкільної округи. Крім того, Управа вважає, що наказ інспектора обмежує права земства.

„Року 1913 —повідомляє газ. „Рада“ —з наказу інспектора народніх шкіл, Гуманська земська управа по шкільному відділу розпорядилася викинути з бібліотек при школах усі книжки українською мовою. Тут є „Євангеліє“, „Хто робить, той і має“ — Грінченка, „Товариські крамниці“ — Доманицького, казки Андерсена, книжки з бжільництва, популярні книжки з медицини, ветеринарії та інші. Всі ці книжки лежатимуть в архіві Управи“.

Гоніння на українську книжку було не тільки по сільських бібліотеках, але й по міських.

Газета „Рада“ в 1912 році пише:

„У Глинському трапилася на днях така подія. 14/IX прийшла поліція й, покликавши председателя й секретаря Глинської Публічної Бібліотеки, зачитала їм бумагу губернатора, в якій говориться: „1912 года сентября 4 дня Полтавский губернатор, находя, что дальнейшее существование Глинской Публичной Бібліотеки угрожает государственному порядку и общественной безопасности, постановил закрыть вышеназванную библиотеку, а книги сдать в Городское Управление“. Бібліотеку було відкрито 1906 року. З року 1908 до 1915 чимало бібліотек було закрито „за противозаконное допущение в библиотеки украинских книг и за тенденциозный подбор их“: так, напр., всі Павленковські бібліотеки на Київщині, щось із 100, багато земських народньо-шкільних та народніх читалень, не кажучи вже про приватні.

За цей же час з багатьох народніх бібліотек на Україні вилучено майже всі українські книжки, що раніш були дозволені або Ученим Комітетом, або (в народньо-шкільних) інспекторами народніх шкіл.

Порівнюючи добре стояла справа з українськими книжками на Київщині, але й тут за даними „Отчетов о земских школах и внешкольных просветительных мероприятиях Земского Управления Киевской губ.“ ми бачимо, що кількість видач була незначна, що пояснюється русифікаторством бібліотекарів, які ставилися до української книжки негативно та й боялися начальства, що завжди вороже й підозріло на неї дивилося. Книжки ховалися, замість них пропонували російські книжки. Крім того, в бібліотеках було

по кілька примірників однієї назви, що зменшувало їх різноманітність.

У земських бібліотеках Київщини:

року 1909 на 56.859 книжок — українських було 5.302 (9,3⁰/₀);
року 1910 на 76.759 книжок — українських було 7.024 (9,2⁰/₀);
року 1911 на 89.979 книжок — українських було 8.474 (9,4⁰/₀).

4. Бібліотекарі-завідувачі. Бібліотечна рада. Бібліотечна техніка в народніх бібліотеках.

Обов'язки бібліотекарів у земських народніх бібліотеках виконували найчастіше вчителі народніх шкіл, духовні особи (священники, дякони, дяки), волосні писарі, селяни, іноді лікарі або фельдшери, дуже рідко земські начальники. Якщо візьмемо відомості за 1907—1911 роки, то серед бібліотекарів народніх бібліотек Харківщини було ¹:

	1907 р.	1911 р.
Вчителів та вчительок	67,7	— 94,2 ⁰ / ₀
Духовних осіб	6,8	— 3,5 ⁰ / ₀
Селян	10,00	} 2,3.
Писарів	4,6	
Осіб інших професій	10,9	

На Полтавщині з 38 бібліотекарів, про яких подано відомості у „Статистическом ежегоднике Полтавского Губернского Земства 1903 года“ було:

Вчителів і вчительок — 7;

Волосних та сільських писарів — 10;

Волосних старшин — 1;

Дяків — 2;

Завідувачів чайними — 2.

Решта 12 були спеціально бібліотекарі, що одержували за це платню й інших обов'язків не мали.

Між іншим цікаво, що в одній з народніх бібліотек Золотоноського повіту, де сільська громада на обов'язки бібліотекаря дивилася як на громадський обов'язок, щороку обиралася нова особа з грамотних селян.

Із 28 бібліотекарів, що подали відомості про свою освіту, 19 мали нижчу освіту, 2 — домашню, 7 — середню.

На Чернігівщині за відомостями 1901 року серед бібліотекарів вказано, крім учителів та хліборобів, ще дочка дяка, сільський староста і кравець.

На Київщині обов'язки бібліотекарів виконували виключно вчителі народніх шкіл. На Волині бібліотекарі — вчителі, а завідувачі — священники. Здебільшого бібліотекарі, крім вчителів, мали таку

¹ Народные библиотеки Харьковской губ. за 1911 г.

освіту, що не могли добре виконувати своїх обов'язків. Щодо вчителів, то багато з них ставилося до цього байдуже, тому що праця ця або зовсім була безплатна, або платили за неї дуже мало. Безумовно, були й ідейні люди, але їх було небагато.

Платня бібліотекарів складалася з суми від 10 до 60 карбованців на рік. Тільки з року 1912 збільшилася до 120 карб. на рік. Більш як 30% бібліотекарів працювали зовсім безплатно.

Крім бібліотекарів, згідно з „положенням про народні бібліотеки“, кожна бібліотека мала завідувача або „наблюдаючого“. На обов'язки завідувача покладалося турбуватися про зовнішнє упорядкування бібліотеки - читальні. Він був відповідальною особою й мав доглядати, щоб виконувалися всі державні розпорядження щодо народньо-бібліотечної справи. Виконувати обов'язки завідувачів запрошувались земські начальники, судові слідчі, поміщики, попечителі повітових комітетів народньої тверезости й інші. На Київщині обов'язки завідувачів виконували бібліотекарі - вчителі. Завідувачів призначалося з дозволу губернатора. „Наблюдаючого“ призначав „попечитель учебного округа“ або єпархіяльне начальство. Обирали „благонамеренных“ вчителів або священників. „Наблюдаючого“ зобов'язано було слідкувати за тим, щоб народні бібліотеки не були місцем „предосудительных сборищ“, щоб до бібліотеки не поладили книжки або журнали, що їх не дозволено було мати в народніх бібліотеках. Власне, їх обов'язки були поліцейського характеру.

Іноді з дозволу місцевого губернатора при народніх бібліотеках зорганізовувалися комітети, що звалися „библиотечный совет“; вони склалися з дійсних членів та почесних, причому завідувач та „наблюдаючий“ обов'язково входили до складу такої ради. Бібліотечна рада вишукувала кошти на поповнення бібліотек книжками, складала списки книг, що були б бажані в бібліотеці, призначала бібліотекарів, розроблювала правила щодо користування бібліотекою. Функції цих рад були дуже різноманітні, так, наприклад, „Хорольський совет“ на Полтавщині виробив анкети для читачів про прочитані книжки, форму відозви про боротьбу з туберкульозом, порушив справу про дозвіл на сільсько - господарські та медичні книжки для народніх бібліотек українською мовою, склав звіта про діяльність бібліотек за 1901 рік, що його зачитано було перед волосним сходом.

Часто бувало, що ці ради мали прогресивний характер, що не могло бути до вподоби начальству, і тоді їх за виказом „наблюдаючого“ скасовували.

Ми вже згадували, що завідувача бібліотекою — відповідальну особу — призначав губернатор. Це не так швидко робилося й дуже негативно відбивалося на справі відкриття нової бібліотеки, коли тільки через це була затримка.

Одно з волосних правлінь Харківщини не подає звіту, пояснюючи це відсутністю завідувача: „В настоящее время нет заведыва-

ющого бібліотекою и все книги сложены в ящики и забиты впрядь до назначения нового заведывающего“.

Дуже часто справа відкриття нової бібліотеки затримувалася через те, що статут бібліотеки по кілька разів повертано з головного управління по справах друку незатвердженим, і його доводилося щоразу переробляти, щоб він точно відповідав правилам 15/V — 1890 року.

Чимало часу проходило з моменту, коли подавалося прохання про відкриття народньої бібліотеки, до можливості відкрити її. Іноді кілька місяців, а здебільшого рік, два й більше.

Тільки з року 1908 земства українських губернь роблять спроби внести до бібліотечної техніки народніх бібліотек пвновість та одноманітність. Здебільшого ці спроби залишилися тільки на папері, а якщо в формі обіжників, статистичних таблиць та проектів карточних каталогів і доходили до сільських бібліотек, то наслідки з цього були сумні, — бібліотекарі, що були часто з нижчою освітою, не могли їх виконати. Через те, що так стояла справа, дуже трудно було скласти звіта та проконтролювати хоч би книжкове майно. Однакового типу інвентаря не було не тільки для всіх земських бібліотек, а навіть в одній губернії, в одному повіті. Окремі бібліотеки повіту вели інвентар кожна по-своєму, або й зовсім не записували його. Класифікувалися книжки як кому з бібліотекарів хотілося, інструкцій не було жадних. На першому плані ставили відділ книжок „духовно-нравственных“; їх до року 1905 було найбільше, і відділ цей вважався за головний. Бібліотечна техніка була нескладна. Але, щоб скласти звіт, треба було витратити чимало часу.

Платню бібліотекарі або одержували дуже невеличку, або й зовсім її не одержували — тому часто ставилися до виконання своїх обов'язків абияк, а особливо до канцелярських, через це статистичні відомості про народньо-бібліотечну справу склалися неповно, не уважно. По багатьох земських звітах про позашкільну освіту зовсім немає відомостей ні про діяльність народніх бібліотек, ні про їх кількість. Тому, на жаль, не довелося мені виконати моє завдання в повній мірі та дати повної картини історії земських бібліотек на Україні.

З М І С Т

Ю. Меженко — Вступна стаття	5
Д. Балика — Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства	8

Матеріали обслідування бібліотек України 1927/28 р.

К. Довгань — Матеріали до всеукраїнського обслідування бібліотек 1927/28 року	35
Н. Фрідьева — Центральні округові бібліотеки України (за матеріалами обслідування кабінету вивчення книги й читача при УНІК'У)	61
Д. Балика — Профспілчанські бібліотеки за матеріалами УНІК'у 1927 р.	82
Д. Ігудесман — Бібліотеки профшкіл за анкетами УНІК'у	98

Праця з бібкорами

Н. Фрідьева — Запис попиту, як метод вивчення читача, і український читач за матеріалами попиту УНІК'у	116
Н. Біркіна — Голосні читання по сільських бібліотеках (спроба вивчення комплексу: книжка-читач)	145

Доповіді в Кабінеті вивчення книги й читача

Н. Фрідьева — Читач київських п/о бібліотек в 1926/27 р. (доповідь в Кабінеті вивчення книги й читача при УНІК'у)	174
Д. Балика — Проблема вивчення читача в історії літератури та книгознавства (тези до доповіді в кабінеті читачівства УНІК'у)	189
Д. Ігудесман — Вивчення читача в Америці за національною ознакою	192
В. Шпілевич — Матеріали до історії земських народніх бібліотек на Україні	208

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, 31.

ВИМАГАЙТЕ ПО ВСІХ ФІЛ'ЯХ ТА КНИГАРНЯХ ДЕРЖВИДАВУ ТАКУ
ЛІТЕРАТУРУ З КНИГОЗНАВСТВА ТА БІБЛІОГРАФІЇ:

Балика, Д. — Бібліотека в минулому (культурно-історичний нарис). 113 сторінок, ц. 40 коп.

Зміст: Історія українських бібліотек. Список ілюстрацій та інш.

Годкевич, М. — Бібліографія, бібліотекар та книгар. 40 стор., ц. 25 к.

Зміст: Ми всі бібліографи. Бібліографічне вивчення книги. Бібліографічний опис. Бібліографічні джерела. Державна бібліографія. Книготорговельні бібліографічні видання. Спеціальні бібліографічні покажчики. Критична бібліографія. Бібліографічний зв'язок книгаря й бібліотекаря.

Ігнатієнко, В. — Українська преса (історико-бібліографічний етюд). 76 стор., ц. 50 к.

Зміст: Територія досліду. Що вважати за українську пресу. На світанку української преси. Нелегальна преса та її розвиток. Українська та російська преса на Україні. Початок нового етапу в розвитку української преси.

Ігудесман, Д. — Пересувна бібліотечна робота у місті (в допомогу пересувникові). 76 стор., ц. 40 к. ДНМК по секції політосвіти дозволяє до вжитку по бібліотеках міських політосвітних установ.

Зміст: Що таке пересувка? Чим вона краща за власну бібліотеку? Як добирають книжки в пересувку. Комплектування пересувки залежно від завдань роботи й від інтересів читачів. Чи можна починати роботу, не знаючи книжок? Вивчення книг. В чім полягає вивчення читача? Як вивчати читача? Як читати та інш.

Каспін, Л., Акаловська, В., Процько, Ф. (склали). — Порадник бібліотечної роботи на селі. 160 стор., ц. 75 к. ДНМК дозволив до вжитку по бібліотеках установ політосу.

Зміст: Бібліотечне будівництво. Зміст, форми і методи біброботи на селі. Пересувна робота. Бібліотечна техніка. Самопідготовка бібліотекарів.

Кінгі, В., Константинівський, М. (склали). — Бібліографічний покажчик політосвітлітератури. Для самопідготовки та перепідготовки політосвітників. Випуск перший. 91 стор., ц. 65 к.

Крупська, Н. — В похід за бібліотеку. 18 стор., ц. 4 к.

Зміст: Росте попит на книжку. Теперішній стан бібліотечної справи. Треба допомагати бібліотекареві. За прилюдні бібліотеки. Пересувні бібліотеки. Червоні кутки та інш.

Ленін про бібліотеки. Збірник уривків з Ленінових статей і промов. 24 стор., ц. 5 к.

Зміст: Читачеві-активістові. Бібліотечна робота в УСРР та інш.

Лісник, Ф. — Бібліографічний покажчик у питаннях дитячого руху та позашкільної праці з дітьми. 106 стор., ц. 1 крб. 40 к. ЦБ КДР рекомендує як посібник для керівників комдитруху.

Маслова, О. — Рукописна книга. 118 стор., ц. 85 к.

Зміст: Рукописна книга стародавнього часу. Рукописна книга середньовіччя та раннього відродження. Рукописна книга у південних і східних слов'ян. Список ілюстрацій.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, 31.

Михлів, І. — Пересувна бібліотечна робота на селі. З практики й досвіду Мелітопільщині. 104 стор., ц. 40 к.

З м і с т: Доцільність й значіння пересувної роботи на селі. Організація пересувної біброботи. Масова робота пересувника. Техніка пересувної біброботи. Керівництво пересувною роботою. Наші досягнення та хиби. Перспективи пересувної роботи.

Ольченко, К. та Шагара, А. (упорядкували). — Антирелігійна література. Показчик для сільських та робітничих бібліотек, антирелігійних гуртків, осередків безвірників, та для самоосвіти. 176 стор., ц. 75 к.

Всеукраїнська Рада Спілок безвірників рекомендує для вжитку в бібліотеках.

Попов, П. — Друкарство, його початок і поширення в Європі. 72 стор., ц. 20 коп.

З м і с т: Поширення друкарства серед слов'ян. Друкарство у південних слов'ян. Початок друкарства на Україні та інш.

Прозоровська, О. (редагувала). — Робітнича бібліотека. Зразковий каталог для комплектування робітничих бібліотек. Вип. I. 89 стор., ц. 70 коп.

Прозоровська, О. (редагувала). — Робітнича бібліотека. Зразковий каталог для комплектування робітничих бібліотек. Вип. II. 320 стор.

Рихлік, Є. — Друкарська техніка. 87 стор., ц. 60 коп.

Стелецький, М. — В'язень та книга. Спроба вивчення читацьких інтересів у місцях ув'язнення. За редакцією та передмовою проф. А. Зільберштейна. 72 стор., ц. 40 к. ДНМК дозволив до вжитку в книгозбірнях.

Фрідьєва, Н. та Кереказ, Я. — Абетка сільського бібліотекаря. 92 стор., ц. 25 к.

З м і с т: Організаційні справи сільської бібліотеки. Політосвітня робота бібліотеки. Пропаганда книжки та керівництво читанням. Робота з газетою. Голосне читання: Робота в читальні. Організація читачів навколо бібліотеки та ін.

Поштові Відділи Держвидаву надсилають накладною платою кожну книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР. Пересилка й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше, ніж на 1 карб. і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий Відділ ДВУ.

Київ, вул. Карла Маркса, № 2. Поштовий Відділ ДВУ.

Одеса, вул. Ласяля, № 33 (Пасаж). Поштовий Відділ ДВУ.

Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий Відділ ДВУ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

ХАРКІВ, ВУЛ. КАРЛА ЛІБКНЕХТА, № 31.

Філії та книгарні по всіх округових та значніших містах України

273
445

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ
ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

**БІБЛІОТЕКА І ЧИТАЧ
НА УКРАЇНІ**

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Ціна

10-00

Бп 10437 2

Правління: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

По всіх філіях та книгарнях Держвидаву вимагайте таку літературу:

Лейтес, А., Яшек, М. — Десять років української літератури (1917—1927). За загальною редакцією С. Пилипенка. Том I-й — Біографічний. 672 стор., ц. 5 крб.

Лейтес, А., Яшек, М. — Десять років української літератури (1917—1927). За загальною редакцією С. Пилипенка. Том другий. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. (Виходить друком видання друге, доповнене й перероблене).

Маслов, С. — Українська друкована книга XVI—XVII в.в. 80 стор., ц. 55 к. Зміст: Історія друкарства на Україні в 1574—1800 р.р. Друкарство в Галичині та Угорській Україні. Друкарство на Україні. Друкарство на Волині. Друкарство в Києві. Кілька уваг про книжну торгівлю, бібліотеки та бібліофілів старого часу. Книжна торгівля. Бібліотека та книголюби старого часу.

Українська книга XVI—XVII—XVIII ст. Труды Українського Наукового Інституту Книгознавства. 436 стор., ц. 2 крб. Зміст: Етюди з історії українських стародруків. Орнаментация української книги XVI—XVIII ст. Матеріали до словника українських граверів та інш.

Поштові Відділи Держвидаву надсилають накладною платою кожну книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР. Пересилка й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше, ніж на 1 карб. і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий Відділ ДВУ.

Київ, вул. Карла Маркса, № 2. Поштовий Відділ ДВУ.

Одеса, вул. Ласаля, № 33 (Пасаж). Поштовий Відділ ДВУ.

Дніпропетровське, пр. Карла Маркса, 49. Поштовий Відділ ДВУ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. Карла Лібкнехта, № 31.

Філії та книгарні по всіх округових та значніших містах України.